

SHAPITRI 1 AN BÈ DAMA DŌW FŌ FURAKĒLAW YE
(Quelques Mots à L'Intention de L'Agent de Sante)

Nin liburu bē kuma furakēla ka mara ~~ka mara~~ ka kēnyā lahalaya lankāfali makow de kan. Bari, walasa aw ka u dēmē k'u ka dugu kē yōrō kēnēmanba ye, aw ka kan k'u ka hadamaden makow fana dōn. Famuyali ni kē ko nyuman hami, olu fana nafa ka bon i ko furakēli ni kēnyāli lahalalaya dōnniya la. Laadilikan dama dōw filē nin ye minw bē se ka aw dēmē ka aw ka baara fisaya k'a nyē sin kēnyā lahalaya lankāfali makōnē ani hadamaden makow na: *ma*

1. A'YE NYA: kuma duman, nun kōrō yēlē, bolo da kamankun na walima balimaya taamashyēn wērē, o de bē nyuman kē ko caman ka tēmē fēn o fēn kan. A'YE MŌGŌW MINÈ I KO AW YÈRÈ. Hafi ni aw teliya tō don, walima n'aw degunnen don, a'ye aw hakili t'o mōgō tōw ka haminakow ni u makow la. Sēnyā caman nafa b'a la aw ka aw yere nyininka nin na: "Ne bē na mun kē n'a sōrōla ne yērē ka du kōnō mōgō ye?" A'YE BANABAATŌW MINÈ I KO MŌGŌ GWANSANW. A'ye kē mōgōlandi kērīnkērīn nēnw ye k'a nyē sin mōgō banabaatōw ma walima mōgō faatu tōw ma. A'ye nyē banabaatōw ka duw ma. A y'a jira u la k'aw ni u b'u ka dusukuntōrō tila.

2. A'YE MŌGŌW KALAN AW KA DŌNNIYA LA: Furakēla ka baara folō ye mōgōkalan ye, k'u dēmē ka kisi banaw ma, ka banabaatōw dōn ani k'u furakē ni farafin furakēliw ani tubabu furaw ta cogo nyuman. Aw bē fēn o fēn dōn farati t'a la mōgō wo mōgō bolo, bari a ka nyēfō ko nyuman dōrōn. Dōkōtōrō dōw bē kuma yērē furakēli kan, i n'a fō farati b'a la. U b'o ke walasa mōgōw ka (to dulonnen) olu ka furakēli da gwelēn in na waati jān. Tinyē la, kēnyā tōrō fan baw bē bē se ka furakē mōgōw yērē fē cogoya la min ka teli ka tēmē ani min jēlen ka tēmē.

3. A'YE AW KA JAMA KA KUMA NI LAADAW BATO: ka tubabu dōkōtōrōya fan dōw kalan o kana to an ka an ka jama ka laadaw ani an ka furakeli cogo kōrōw bila bolo kō fē. Tuma caman ni dōkōtōrōya dōnniya t'ara nyē, mōgōnifin ka dōnniya bē tunun a ma. O dun ni misa ka bon, bawo nyuman min bē farafin furakēli la ani nyuman min bē tubabu furakēli la, olu faralen nyōgōn kan, o ka baara jēlen ka tēmē u kelen o kelen ka baara kan.

O la sa aw bē dō fara aw ka jama ka dōnniya de kan nona aw ta faantanya, Bē b'a dōn, n'aw bora farati dō kalama min sababu bōra yōrō dōw laada la (i n'a fō deliko min ye ka bōgō kē denw bara tigē da la), aw b'aw labēn k'olu yēlēma. Bari a'ye bonya ni hakilimaya ta ka nyē sin mōgōw minw bē da o cogoyaw la. Aw kana dan abada a fōli dōrōn ma u ye k'u bē fili kōnō. A y'u dēmē k'a famu, mun na u ka kan ka cogoya wērē kē. Tubabufurakēli fana tē se ka tōrō bē fura di. A ye damadōw furakē, bari a ye dōw da, tuma dōw minw ka bon ka tēmē. Mōgōw bē laban nōgōyala ka dulon

tubabufurakèlila, Ani a dòn bagaw, u kè tò la ka fura ta
kojugu ani k'u hakili b'ò u yèrè demè cogo kò.

4. AW YE AW DAN YORÒ DÒN: Sebaya ni seba tannanya
tè fosi tinyè, aw bè se ka baara cènyi kè n'aw hakili b'aw
dòn yoròw la. Aw ye aw seko kè. Aw kana ko jutige aw tè
minw nyèdòn walima aw tè minw lakika nyèdòn, janko ni o kow
bè aw diyakoya ka farati baw ta, ko o ko la aw ye nyè nyuman
don a la. Aw yèrè ka baara latiḡè bè dulonnen tuma caman
furancè min bè sòrò aw ni demè bā jònjòn cè. I n'a fò ni muso
dò jiginna sisan ni jolibon kojugu b'a la ("bon kan"). Ni
ani dōḡōtōrōsō cè tè temè "leri" tilancè kan, hakilimaya yà
jira ka taa ni muso in ye teliya la dōḡōtōrōsōla. Bari ni
furancè in ka jèn o ni fana jolikon ka ca, aw bè se k'a latiḡè
k'a denso digi walima k'a pikiri ni "ocytocique" kelen ye, hali
ni aw m'o kalan abada. Aw kana faratiw ta nafa tè minw na. Bari
n'a jèlen don k'a farati bè na bonya ni aw ma a baara, o la aw
kana siran ka fèn dò lajè minna aw bè se k'a kòndò ka nò nyuman
sòrò. Aw ka aw danw don, bari aw kana yirayiran k'aw kun don.
Tuma bēè a'y'aw seko damayira kè walasa banabaatò ka kisi yanni
k'aw yèrè kun jòrò.

5. AW KANA KALAN DABILA ABADA: Tuma o tuma n'aw yà
nyè sòrò aw ye dò fara aw ka kalan kan. Liburu o liburu ni
kunnafoni o kunnafoni n'a b'aw kòrò aw ye a kalan, ni a bè
se k'aw kòròta, aw baarakèlato, aw lamolikèlato ni aw
mogoninfintò.

Aw labennen ka kè tuma bēè ka dōḡōtōrōw,
"fonkcioneriw", foroba kenèya "fonkcioneriw", sènè dòn bagaw
ani mōḡō o mōḡō n'a bè se k'aw kalan fèn na k'olu nyininka. Aw
kana garijèḡè jè abada, garijèḡè min b'a to aw bè lamoli dò sòrò
ka fara aw kan. Aw ka ci fan ba ye kalanni de ye, bari n'aw ma
donniya nyini ka t'a fe, tuma do be na tuma min fosi kura te
na soro aw bolo ka mogo tow kalan a la.

6. AW BE MOGOW KALAN MIN NA AW YE O KEWALE KE: Jama
hakili sigilen be aw ka kewale de kan ka teme aw be min fo
kan. Aw furakèlato, a y'aw janto aw ni la ani aw yere
dalikow. A'ye ke tamashyen ye aw sigi nyogonw ye. Aw te
na se ka jama lason suturaw seni ma ni o y'a soro sutura te
aw yere ka du kòndò.

O koko la, n'aw be jama baara sigi, aw ye da a la
k'aw yere ka baara ni aw ka wosi ni mogow o mogo ta bēè dama
ka kan. Lamolikèla nyuman te mogo ci, a be tamashyen de di.

7. AW YE DIYA SORO AW KA BAARA LA: Ni i b'a fè jama ka
tugu i la k'a seko ke walasa ka do fara u balocoko nyeli kan
ni u ka kenèya, fo a ka se ka ye ko e yere be diya soro a
la. Ni o te jon be farati ka tugu e nofe?

Aw ye a lajè ka foroba baara ninnu ke nyenajeko ye.
Ka foroba kolon sinsan walasa baganw kana gere a la o be se
ka ke baara gelen ba ye. Bari. o nona, ni dugu bēè ye demè
do—"baara la ka ke nyenaje" ye— a do ro ni sumalenw ani foli
ye—, baara be teliya ni bēè be wasa. Hari denmisenw be u
laben k'u ta ke, hari ni baara gelen don, jalaka u ka se k'a
ke u tulongeto.

A do ra i saralen don i ka baara ke ta la, a do ra i saralen te. I kana ke hakili n'tan ye abada ka nyesin se te minw ye ka i ka baaraw sara. O la sa, i be jama ka dannaya ani u ka bonya soro, o de ka fisa kosobe ka teme wari kan.

8. AW YE BANA NYESIGI NI KA TOW DEME K'A NYESIGI: Furakela sebe t'i jo mogow ka bana. A b'a laje de ka banaw kunben a ke to ka jama su ka wuli o tuma kelen inna walasa k'u ka keneya ani u ka here kisi sini nye. Banaw cama kunbenni ka nogon. I ka ci de ye ka jama deme k'u ka keneya-toorow ani a kunw faamu o la ka wuli ka koke.

Banaw tila bee sababuw ye kunw cama de sirilen ye nyogonna. Walasa a ka keneya kuntaaga jan soro, fo k'a toorow segesege de ni k'a kun jubaju furake. Taa se dimi diliw ma. Dugu cama kono, a be iko denmisen saya sababu ye konoboli ye. Konoboli carin kadi yoro min jelennya man bon (yoro nogolen ni yoro sutura n'tan). I be se k'a cokoya la nya i ke to la ka sutura sen ni ka mogow kalan jelennya juw dalen be min kan.

Bari denmisenw minw b'a toora kono ka damateme olu ye minw ma fa dumunina. U farikolo man fasan kosobe walasa ka bana kise kele. Walasa ka se konobolila fo ka ta dumuni ke ko nyuman de fe.

Mun koson dumuni dese be denmisenw cama na?

> Katuguni denbatigiw t'a jate mine k'a don ko dumuni sifa jumen de nafa ka bon ka teme (i komi sinji)?

> Katuguni wari bere te du bolo walima dugulo bere walasa ka laboli suman soro?

> Katuguni fentigi dama dow ye tow ka dugukolow ani u ka sorofenw k'u ta ye?

> Katuguni faantanw te u la dugukolo baara ke ko nyuman na?

> Katuguni denw dama temennen be bangebaw bolo min man kan ni u ye, n'u b'a fe k'u furake ni k'u balo bere?

> Katuguni dutigiw jigi N'tanyalen don ani fana u b'u bolo warini "min" dolola?

> Katuguni mogow ma deli sininyesigila, katuguni u t'a kalama ko bolodonyogonbolo ni u ke to ka u dakan tila, u be nase k'u balocogo yelema?

Aw be n'a ye ko cama be bana sababu sebennen ninnu na, walima a bee, de ye denmisen saya kun ye aw ka yorola. Ani aw yere dalen b'a la k'aw be kun werew soro. I mana ke furakela ye, i ka baara de don ka jama deme k'u ka cokoya segesege ni k'a yelema i seko damayira la.

Bari i janto ko: walasa ka se ka denmisen saya kele, min sababu ye konoboli ye, i ka kan ni fenw ye minw ka kunba ka teme suturaw kan, ji jelen ani balacogoya kalanso. A do ro aw n'a ye ko: "planning familial", sene cogow nyali ani sorow ni se tilali ko nyuman, olu de nafa ka bon tuma jan ka teme. Hadamaden mantoorow ni hadamaden banaw fanba ju ye nyesigilibaliya ni natabaya de ye. Ni i ka nafa ye i lamini mogow ka hera de ye, u dege tilalila ani bolodonyogon bolo ni nyesigilila.

SHAPITRI 3 BANABAATO BÈ FILE COGOYA MIN NA
(Comment Examiner un Malade)

Banabaato ka kan ka lajè kosobè dòxòtòrò fè, ni bana suguya minw be a la, walima ka danfara kè uni nyògòn t'cè. Banabaato ka kan ka lajè yòrò saniyalen na, ani yelen be yòrò min a ka a man kan ka kè dibi la cogò si la. An ka kan ka jati dòw minè, ani ka analyse dòw kè ni mògò man kènè. U ka fisa kosèbè denmisenw fè ye ani mògò minw tè se ka kuma. An ka kan ka jati minew sèbèn ka bila ni dòxòtòrò mago sera a ma.

NYINIGALI
(L'Interogatoire)

Sani an ka banabaato lajè fòlò an ka kan kà nyiniga ni bana min bè a la fòlò. Nyinigaliw de file ni ye:

- > Yòrò jumen bè i dimi sisan?
- > Bana daminèna ni mun ye?
- > Bana bi la kabin tuma jumen?
- > Bana juguyara kosèbè wa?
- > Ni bana suguya delila ki minè, walima i somògò dòw ani nyinikali werew?

N'a tigi man kènè an ka kan ka nyiniga yòrò min bè a dimin a kà bolokonin kè k'o yorò jira, yòrò min b'a dimin koni.

- > Ni dimin bè a tigi kan tuma bèe walima waati nin waati, tuma jumen?
- > Dimin bi dèse ka sunògò wa?

Ni nyiningaliw banna tuma minna, an bè se kà don bana suguya mi bè a tigi la. N'a a tigi tè se ka kuma, dimin yòrò bè se ka nyini, n'an y'a koloshi a bè kashi ka maga yòrò minna, a be i na fo, denmiseni bè maga a tulo la tuma bee wo kòrò ye ko a tulow ba dimin.

LAJELI
(L'Examination)

Sani an ka maga banabaatò la a ka fisa an k'a cogoya lajè fòlò. An ka kan ka jati mine ke a ninakili cogò fè, n'a fasara. An ka lajè ni jintanya bè den na, kirin tamashyew, n'a balolen don ka nye, walima a balolen te ka nyen, ni do bora a tigi ka giriyala (wo be se ka bana kògòlen sababuya a tigi la). N'a tigi ye mògò jèman ye a ka fisa an ka lajè kosobè n'a wolo cogoya ma yèlèmè, ani a nyè wolow. N'a nyè wolow jèlen don wo kòrò ye jolintanya bè a tigi la. Ni wolo nyiginen don, ka sumaya wo kòrò ye ko kirin be a tigi la. N'a tigi nyèw kèra nèrè ye wo kòrò ye ko sayije walima. Vesicule biliaire bana bè a la.

FARIFUNTENI (La Température)

A ka kan ka banabaato bè farikolo funteni hake ta hali ni farigan tē a tigi la, a ka kan ka ta sintè naani tile kònò. A jati ka kan ka minè sebèn fura dō kan.

Ni farifunteni ta minan (thermomètre) tē ye, an bè se k'an bolotègè d'a tigi tenda la, nin ka bolotègè kelen da i yèrè tenda la. A ka fisa an ka jati minè ni farigan bè a tigi la walima n'a fisayara. Ni tamasere ninw bēè bè mōgò dēmè kà don bana suguya min bè mōgò la. N'a tigi bè fariganw bō nyōgòn, wō bè mōgò dēmè ka bana shi don fig.3c be exemple caman di mōgò ma.

NINAKILILI (La Respiration)

An ka kan ka banabaatō ka ninakilili jati minè, n'a ka telin walima n'a bè digi a la. An bè se ka ninakilili ye tan ani duuru ka taa mugan ani duuru la minuti kònò. Denmiseni fitini fè a bè se ka taa fo 40 minuti kònò. Nin dō farala ninakilili kan an be se k'a fò ko son walima fōgōnfōgōnw man kènè. Ni farigan ni ninakili degun bè mōgò la o kòrò ye ko infection bè fōgōnfōgōnw la

An bè se ka ninakilili lamèn stethoscope la (a bè fig.4b). Ni mankan bè bō, ani finyè bō ka gèlèn a tigi ma b'a jira ko sinsan bè a tigi la. Ni mankan bè bō ani finyè dan ka gèlèn a tigi ma b'a jiro ko ji bè sòrò a tigi fōgōnfōgōnw na. N'a tigi bè sōgōsōgō, an k'a nyinika n'a bè se ka sunōgō walima n'a tē se ka sunōgō. An ka tila ka a nyinika n'a bè kari ni joli bo sōgōsōgō fe.

SON KA PAN-PANIW (Les Pouls)

An bè se ka sòn ka pan-paniw dòn n'an ye bolokoninden da bolotègè kan na a be fig.5c walima 5d. N'a ma se ka sòrò a yòròla an bè se ka stethoscope da a tigi disi la walima k'an tulo d'a tigi disi la walisa ka son pan-pan kan lamèn:

- * baluku fè ye- 60-100/ minuti kelen kònò;
- * denmisenw fè ye- 80-120/ minuti kònò;
- * denmisen fitininw fè ye- 120-160/ minuti kònò.

son ka pan-pani bè teliya n'an bè baara la walima ni farigan bè mōgò la. Tuma wo tuma ni degre kelen farala farigan ka, pulsation mugan bè fara sòn ka pan-pani kan. Son ka pan-pani jati ka kan ka minè, ani ninakilili ani farigan. Ni mōgò kirina a tigi son ka pan-pani bè teleya, n'ka fanga tē kē u la. Ni sòn ka pan-pani tē kē a cogoya la o bè se ka kē sababu ye ka son dimin bila mōgò la. Ni sòn ka pan-pani ka suman mōgò fè ye, ani farigan bè a tigi la o kòrò ye ko typhoide b'a tigi la.

SHAPITRI 3 BANABAATO BÈ FILE COGOYA MIN NA
(Comment Examiner un Malade)

Banabaato ka kan ka lajè kosobè dōxōtōrò fè, ni bana šuguya minw be a la, walima ka danfara kè uni nyōgōn t'cè. Banabaato ka kan ka lajè yōrò saniyalen na, ani yelen be yōrò min a ka a man kan ka kè dibi la cogo si la. An ka kan ka jati dōw minè, ani ka analyse dōw kè ni mōgò man kènè. U ka fisa kosèbè denmisenw fè ye ani mōgò minw tē se ka kuma. An ka kan ka jati minew sèbèn ka bila ni dōxōtōrò mago sera a ma.

NYINIGALI
(L'Interogatoire)

Sani an ka banabaato lajè fòlò an ka kan kà nyiniga ni bana min bè a la fòlò. Nyinigaliw de filè ni ye:

- > Yōrò jumen bè i dimi sisan?
- > Bana daminèna ni mun ye?
- > Bana bi la kabin tuma jumen?
- > Banā juguyara kosèbè wa?
- > Ni bana šuguya delila ki minè, walima i somògò dōw ani nyinikali werew?

N'a tigi man kènè an ka kan ka nyiniga yōrò min bè a dimin a kà bolokonin kè k'o yorò jira, yōrò min b'a dimin koni.

- > Ni dimin bè a tigi kan tuma bēè walima waati nin waati, tuma jumen?
- > Dimin bi dēsè ka sunògò wa?

Ni nyiningaliw banna tuma minna, an bè se kà dōn bana šuguya mi bè a tigi la. N'a a tigi tē se ka kuma, dimin yōrò bè se ka nyini, n'an y'a koloshi a bè kashi ka maga yōrò minna, a be i na fo, denmiseni bè maga a tulo la tuma bee wo kōrò ye ko a tulow bā dimin.

LAJELI
(L'Examination)

Sani an ka maga banabaatò la a ka fisa an k'a cogoya lajè fòlò. An ka kan ka jati mine ke a ninakili cogo fè, n'a fasara. An ka lajè ni jintanya bè den na, kirin tamashyenw, n'a balolen don ka nye, walima a balolen te ka nyen, ni do bora a tigi ka giriyala (wo be se ka bana kōgōlen sababuya a tigi la). N'a tigi ye mōgò jeman ye a ka fisa an ka lajè kosobè n'a wolo cogoya ma yèlèmè, ani a nyè wolow. N'a nyè wolow jèlen don wo kōrò ye jolintanya bè a tigi la. Ni wolo nyiginen don, ka sumaya wo kōrò ye ko kirin be a tigi la. N'a tigi nyèw kèra nèrè ye wo kōrò ye ko sayije walima. Vesicule biliaire bana bè a la.

FARIFUNTENI (La Température)

A ka kan ka banabaato bè farikolo funteni hake ta hali ni farigan tē a tigi la, a ka kan ka ta sintè naani tile kònò. A jati ka kan ka minè sebèn fura dō kan.

Ni farifunteni ta minan (thermomètre) tē ye, an bè se k'an bolotègè d'a tigi tenda la, nin ka bolotègè kelen da i yèrè tenda la. A ka fisa an ka jati minè ni farigan bè a tigi la walima n'a fisayara. Ni tamasere ninw bèe bè mōgò dèmè kà don bana suguya min bè mōgò la. N'a tigi bè fariganw bò nyògòn, wo bè mōgò dèmè ka bana shi don fig.3c be exemple caman di mōgò ma.

NINAKILILI (La Respiration)

An ka kan ka banabaatō ka ninakilili jati minè, n'a ka telin walima n'a bè digi a la. An bè se ka ninakilili ye tan ani duuru ka taa mugan ani duuru la minuti kònò. Denmiseni fitini fè a bè se ka taa fo 40 minuti kònò. Nin dō farala ninakilili kan an be se k'a fò ko son walima fògònfògònw man kènè. Ni farigan ni ninakili degun bè mōgò la o kòrò ye ko infection bè fògònfògònw la

An bè se ka ninakilili lamèn stethoscope la (a bè fig.4b). Ni mankan bè bò, ani finyè bò ka gèlèn a tigi ma b'a jira ko sinsan bè a tigi la. Ni mankan bè bò ani finyè dan ka gèlèn a tigi ma b'a jiro ko ji bè sòrò a tigi fògònfògònw na. N'a tigi bè sògòsògò, an k'a nyinika n'a bè se ka sunògò walima n'a tē se ka sunògò. An ka tila ka a nyinika n'a bè kari ni joli bo sògòsògò fe.

SON KA PAN-PANIW (Les Pouls)

An bè se ka sòn ka pan-paniw dòn n'an ye bolokoninden da bolotègè kan na a be fig.5c walima 5d. N'a ma se ka sòrò a yòròla an bè se ka stethoscope da a tigi disi la walima k'an tulo d'a tigi disi la walisa ka son pan-pan kan lamèn:

- * baluku fè ye- 60-100/ minuti kelen kònò;
- * denmisenw fè ye- 80-120/ minuti kònò;
- * denmisen fitininw fè ye- 120-160/ minuti kònò.

son ka pan-pani bè teliya n'an bè baara la walima ni farigan bè mōgò la. Tuma wo tuma ni degre kelen farala farigan ka, pulsation mugan bè fara sòn ka pan-pani kan. Son ka pan-pani jati ka kan ka minè, ani ninakilili ani farigan. Ni mōgò kirina a tigi son ka pan-pani bè teleya, n'ka fanga tē kē u la. Ni sòn ka pan-pani tē kē a cogoya la o bè se ka kē sababu ye ka son dimin bila mōgò la. Ni sòn ka pan-pani ka suman mōgò fè ye, ani farigan bè a tigi la o kòrò ye ko typhoide b'a tigi la.

KONÒ (Le Ventre)

Ni mògò kònò bè a dimin an ka kan k'a nyini k'a dòn yòròmin b'a dimin. Tuma dowlà yòrò min bè mògò dimin bè se ka kè sababu ye ka bana cogoya don (a be fig.3d la).

An ka kan ka banabaatò nyininka yòrò min b'a dimi. An bè se ka bolokoniw kè ka kònò digi ni yòròmin b'a dimi. Banabaatò senw ka kan wuli sanfè, ni kinibolo fan bè a dimi kojugu an ka ka jati mine belenin de b'a tigi la. Ni kònòdimi jalan bè mògò la walima, belenin an bè se ka shapitri 9 laje.

An bè se ka danfara kè dimila ni dimi dò mi bè tèmè walima, n'a bè mèn. N'a tigi bè fòonò, a funun bè a dimi, a kònò jalen don, an k'an tulow da a tigi kònòbara kan walima ni stethoscope b'a tigi bolo, mògò bè mankan dò lamèn 5-10 secondes, n'a tigi ma mankan lamèn o kòrò manyi, an ka kan ka taa dòxòtòròsola.

An bè tila ka rate lajè, n'a ka bon, an bè se ka fò splenomegalie b'a tigi la, o bè ka bana camanw jira a bè (fig.9f), i n'a fò, sumaya infection. Ni denmiseni fitini fari kalayara, splenomegalie bè a la, wo kòrò ye ko sumaya bè a la.

FASAW (Les Muscles et Les Nerfs)

Ni mògò kònò bè kuma, walima ni fanga tè a tigi la, an k'a bila taama la, n'a jora, walima ka sigi, walima ka da, an ka kan ka danfara kè farikolo yòrò fila ni nyògòn te cè.

NYEDA (Le Visage)

N'an yèlè la, walima n'an ye an nyèw yèlèn, walima n'an y'an nyèw datugu. An ka kan ka finyè walima fègèya jati minè a la. N'a cogoya balila mògò la an bè se ka miri kunkolo sèmè dimin. N'a nana doni wo koro ye ko tumeur cerebrale de b'a tigi la, an ka kan ka taa dòxòtòròso la, u bè se ka nyew cogoya file.

BOLOW NI SENW (Les Bras et Les Jambes)

Ka lajè ni ffasaw te laboli kè an ka kan ka jati minè kè bolo ni sen bonyè kan. A nyògòn bè fig. 3e la.

Ni fasantanya walima fangantanya bè bana bila farikolo la an ka kan ka miiri ko sere walima sògòsògòninjè b'a tigi la ni fasantanya walima fangantanya bè fankelen na, an ka miiri ko polio de bè a tigi la ni denmiseni dów, ni baluku dów o kòrò ye k a tigi ko kolo b'a dimin, walima a kunkolo la dimin, kunkolo sēmē dimin. An ka kan ka jati minè ni fasaw jara. N'a tigi nyinwdēsèra ka bō nyògòn kan o kòròye ko tetanos b'a tigi la, walima nyinwka infection, walima, kan ka infection. Ni mōgò ko kolo walima kan kolo, jara o kòrò ye ko kanjabana b'a tigi la. N'a kunkolo ti se ka bila a sen filaw ni nyògòn cè, a bè sòrò kanjabana ye. Ni denmiseni fasaw bè to ka ja, ani a bè kow kè a tè deli ka min kè, o kòrò ye ko spasmophile b'a tigi la n'a tigi hakili yèlēmèna o kòrò ye k a tigi kirina. N'o bè to ka kè mōgò min na tuma bēe o kòrò ye ko krikrimashen b'a tigi la.

N'an bè fè k'a dòn ko mōgò senw n'a bolow salen don an k'a nyèw datugu nin ka fèn do kè k'a wolo sògò, nink'a nyininga n'a yòròw b'a dimin, n'a tigi ko a tè bo a kalama o kòrò ye ko kuna bè a la. N'a tigi sen fila walima a bolo fila sara o koro ye ko sukaro dun bana b a tigi la walima kuna. Ni mōgò fankelen bè a dimi o kòrò ye k'a tigi ko kolo b'a dimi.

FARIKOLO YORO TOW (Les Autres Parties du Corps)

An ka jati minè kè ni nyè jèman yòrò ma kè nèrè ye walima bilenman ye n'a tigi bè yeli kè, ka tila ka nyèkisè jati minè, ni u bonyena kosèbè o kòrò ye k'a tigi kirina. An ka nyè fila kènyè nyògòn ma, nin ka nyèkisèw bonye lajè, n'u tè kelen ye doron, an ka kan ka taa h'a tigi ye dōxòtòròso la joona.

*Ni nyèkisè ka bon, a bè a tigi dimi a jalen don, n'a tigi bè fòono o kòrò ye ko glaucome b'a tigi la.

*Ni nyèkisè dōgòyara a b'a tigi dimi o kòrò ye ko nyè kisè funun bè a tigi la.

*Ni mōgò min hakili yèlēmèna, nyèkisèw tè kelen ye walima a tigi ye accident kè wo b'a jira ko a kunkolo jogina walima kunkolo sēmè o sababula n'an ye mōgò min hakili yèlēmèna an ka taa n'a ye dōxòtòròso la.

An ka jati minè n'a tigi tulow bè a dimi o kòrò ye ko infection bè a tigi tulow la. Denmiseni min ti se ka kuma ni b'a la, a tulo bè a dimi kosèbè.

A ka fisa an ka banabatò farikolo yòròw bèe lajè hali ni bana ma juguya. A bè i n'a fò denmiseni fè ye a ka duloki ka kan ka bō ka farikolo yòrò bèe lajè i n'a fò, jolidaw, mogo dimin o kòrò ye ko infection b'a tigi la, a bè farigan bila mōgò la fig. 3f ani g be kuruw yòròdan:

tulo dimi b'a la, a bè kas tuma bēe a mi farigan

walima kur sògòlidaw, fun Ni fununw bè mōgòla, u bè

N'an bè ^{fè} ka banabaatò furakè cogoya dòn an k'a jira mōgò la min ka baara bennen don a ma n'o ye dōxòtòrò ye.

BANA JUGUW TAMASHYENW
(Signes des Maladies Graves)

Ni banabaatò min ye nin tamashyènw jira ka kan ka taa dōxòtòròso la walisa a ka furakè.

- * Ni joli caman bōra a tigi la;
- * n'a ninakili degunna, a tē ban halini a tigi lafiyara.
- * ni banabaatò ti se ka wuli;
- * n'a tigi wulila a bē kirin;
- * tile kelen ka sòrò a tigi ma sugunè kè;
- * tile kelen ka kè ka sòrò a tigi ma ji min walima ka dununi kè;
- * ka tile fila walima tile saba kè kònòboli walima, fòono bē a tigi la;
- * banakota finnen don i n'a fo gudron ni joli;
- * kònò dimin jugu f'a tigi ti se ka tao nyègèn na;
- * kònò bē tile saba kè;
- * farigan gèlèman (a ka ca ni 40) mi mògò ti se ka lajigin min bē mentile maani walima duuru
- * hakili yèlèmè ani a tigi nyew bē ja;
- * a kan jalen don,
- * a bē joli sògòsògò;
- * a tigi bē fasa;
- * kuru bē kè farikolo la, a bē bonye.

N'an somina banajugu tamashyènw ma doron an ka taa n'a tigi ye dōxòtòròso la, a man kan ka bila ka mèn.

SHAPITRI 4 MÒGÒNINFIN FARIKOLÒ COGOYA
(Le Système Structural)

Shapitri folo, an be kolow sigi yorow de fo,
farikolo la, i n'a fo mògò farikolo dilanen don cogoya min na.
An

be nin shapitri tila, tila ko naani:

- A. Kolow
- B. Kolotugudaw
- C. Fasaw
- D. Wolo

Ni shapitri, ni shapitriw minw bè ko fe, an bè farikolo
yoro do yira: farikolo dila cogo; farikolo konona few bè
baarake cogoya min ma, ani banaw min bè se ka farikolo sòrò, ani
feerew min bè se ka sòrò walasa ka banaw furake.

A. KOLOW

(Le squelette et les os)

Kolo caman bè farikolo la u bée lajelen ye 206 ye.
Kolow ka baarake cogo farikolo la o file nin ye.

1. U bè farikolo deme ka tagama, ka sigi, ka baarake, ni
ka . La kisi fen caman tooro ma.
2. U bè farikolo dila cogo deme ani fasaw bè a to mogo
bè se ka baara ke, ka tagama, ka dumuni ke.
3. Kolow seme de bè kulukutu bilemanw dila, ani
kulukutu jeman dow. Kofe an bè na kulukutu bilemanw, ni
jemanw ka baara fo, sani wo ce, an bè kolow ni seme fo ka
bila.

Kolow segin de bè kungolo la minw norolen don nyogon
na. Minw bè sanfela la, ye kolow petelenw ye, ani minw be
jukoro la la dala kenyelendon a bè lajelen ye boiti jalan ye min
bè kungolo seme datugu. Kolo min bè nyeda la ye 14.13 bè
norolen don nyogonna ani kungolo kolo. Kelen doron de bè se ka
bo a no la ni o ye duguma da kolo ye.

Bange tuma na kungolo ka magan, o de b'a to den
kungolo boli be teliya. Yoro do bè den kungolo sanfela
la min ka magan kosobe, a kelen don ka dinge bila yen. Kungolo
kolow be noro nyogonna dooni dooni, a bè ta dafa fo san fila,
nka a bè se ka dafa yanni den ka san kelen soro. Ni
denmisen si ma san fila sòrò an ka kan kan janto dinge la
tuma bée. Ni dinge jiginna ka teme a dan kan wo ba yira ko
den farikolo ji bannen don (a be shapitri 9,10,ani 13). Ni
dinge wulila ka teme a dan kan o ba yira ko kanjabana (meningite)
bè den na

(a bè shapitri 7). Nin dinge ma se ka datugu den san
filanan, o b'a yira ko sere be den na (a be shapitri 10).

Ko kolow ye 33 ye a kun bè ta se fo seme ma. Ko
kolow norolen don nyogon na kelen kelen, o be se ka to an ban
biri, ni ka wuli. Kolo folo min bè kungolo jukoro togo ye
atlas. Kungolo ni atlas bè dondonnen don nyogon na. Ni atlas
bi munumunu, ani kungolo bè munumunu nyogonfe nka kolo
filanan bè baaraba de ke kungolo ka baara la, an ba wele axis.

Galaka kolow ye 24 norolen don nyogon na. Kolo folow norolen don disi kolo la min togo ye disifilenkolonin (sternum). Olu bē wele

kolo nyumanw; kolow wooro bē yen minw man jan norolen don nyogon na, olu bē wele kolo juguw fila werew bē yen minw ka surun, u laban yoro norolen te fen na: a bē fo olu ma kolow minw te baara la.

Bolo kolow ni sen kolow dilanen don cogoya kele na. Yoro fila de bē bolo la: yoro folo min norolen don kamankun na, ni a bē wele: (Ceinture), ani yoro filanan min bē bo a nona min, fana ba to mogo bē se ka bolo kuru, ni k'a foni. Bolow ni senw bolon don, nyogon na, bēe ni a ka kulu de don:

BOLOW

ceinture: kamanfyefye,
kankorinnin

bolo: Bolo kolo ba

nyefe bolo: (=bolokan)
nyefobolokoloba
nyefebolokolofitini

tege:
tege kolow (8)
nyefe tege kolow (5)
bolokoni kolow

SENW

ceinture: Ce kolo

woro: worokolo (femur)
kunbere

nyefesen:
nyefesenkiloba
nyefesenkilofitini

sentege:
sen kolow (7)
nyefe sentege kolow (5)
senkoni kolow

KOLOW KA BANAW
(Les problemes des os)

KOLO KARILEN FURAKE COGO (Les fractures)

Ni an k'an bē kuma kolow kan, an bē se ka u tila kulu fila:

>kulu folo ni o ye calcium, ni phosphate (a ko kan na)

>kulu filanan ni o ye seme ye (a kono na)

Kamalenkoro kolo de jalen don ka teme, makoroba kolokan ni o kari ka di, ani denmisenni kolo min ka magan o sababu de ba to makoroba kolo kari ka di ka teme denmisseni kolo kan. O bē fig.4d la bē kolokari cogo fila de yira minw ye kelen ye, worokolo tuguda karili ani nyefe bolo kolow, ni o ye, fitini, ni belebeleba kari ko fila.

A ka ca kolokari tamashyen folow ye: funun, dimijugu, a ka gelen mogo ma, iko kolo karilen bo a nona, kolo bolen don a cogoya la. Ni an bē fe ka don joona ni kolo karila, an ka kan ka radiographie ke. Yanni an ka ta radiographie ke, ni yoro ka jan, an ka kan ka furake i n'a fo an bē kolo karilen furake cogoya min. A ka fisa an ka jate mine, ni kolo karila, ka to yoro kelen walasa a tuguli ka nogoya. An bē se ka kolokarilen mine yorokelen ni yiri do ye, o kofe, an bē se ka bandi ke ka siri. Woro kolo karilen ka kan tumadow la ka furake cogoya werew la. A ka fisa an ka yiri da kabini ce kise la fo sen tege la ka bandi ke ka siri. O ko fe an ka kan ka ta ni banabaato ye doxotorosola joona.

Ni kolo karilen ma bo a nona, a ka fisa an kana fo an be a bila a nona, wo be se ka juguman ke ka teme nyuman kan. Ni kolow te u siguiyoro nyuman na, an bē se ku bila u nona i n'a fo a yiralen don ja la cogoya min, fo ni kolo karilen kura don, ni an kōn n'a ma, a ka telin ka bila a nona.

Ni kolo karila ka dayele, a bē se ka toli ka juguya kosobe, a ka fisa doxotoro k'a furake. Sani an ka se doxotoro bara, an ka kan ka sen karilen ko ni ji kalan ye. Cogoya si la an ka n'a fo an be kolo bila a nona, an ka kan ka ta n'a ye dōxōtōrōsola joona. An ka kan ka antibiotikiw i n'a fo Penicilline walima Ampicilline, ani serum anti-tetanique ani tugu ci fura (vaccin) ni o ya soro banabaato ma tugu ci (vaccine) galibana (tetanos) kama.

Ni kan kolo walima ko kolow karila an ka kan ka ta ni banabaato ye dōxōtōrōsola ni hakili ye. A nyuman ye min ye ka banabaato dalen to ni ka doxotoro wele ka na. Hali ni an bē a bo a nona, an man kan ka kan, walima a ko kuru.

Makoroba kolo karilen be waati jan ke ka soro a ma keneya, tumadow la a bē dese ka nyogon mine denmisen ni kamalankoro kolo karilen ka telin ka nyogon mine. Bolo karilen ka kan ka kalo kelen de ke platri kono, baarake baliya la. Sen karilen ka kan ka to platri kono kalo fila.

B. KOLOTUGUDAW (Les articulations)

Kolotugudaw sugu saba de bē ye:

1. Kolotugudaw minw te se cogoya si la ka b'u no la i n'a fo kunkolo kolo.
2. Kolotugudaw minw bē se ka b'u no la dooni, i n'a fo ko

kolow.

3. Kolotugudaw minw bē se ka b'u no la kosobe, ani cogoya caman na i n'a fo, kunberekuru, ani ce kise.

Ni kolotugudaw la kolow norolen don nyogon na ni mana sugu do ye na bē wele capsule, ani juru fitiniw ni a bē fo u ma ligaments. Kolo kelen sogolen don, kolowere donnendon a fe. Kolomērē (cartilage) de bē josili, ni gosili bali ka se kunkolo ni konona ma. Ji jeman de bē soro kolotugudaw ni nyogon ce a bē i n'a fo tulu be mashini kono cogoya min. A laje fig.4h, cekise kolotuguda, ni o ye kolotuguda do ye min bē se ka bo a nona.

KOLOTUGUDAW KA BANAW (Les problèmes des articulations)

KOLOMUGU (Les os demis)

Ni mogo sen bora koro cogoya do la, sen diliw be sama ka dan teme, tumadow la u bē tige. Ni kolotuguda ma b'a nona, a mugulen be soro, mugu juguyalen ka ke karili ye ani boli. Ni kolo fen o fen bora a nona, sen kuru bē funu walima ka mugu. Tumadow la kolotuguda ji be se ka bo a nona, fig.4i ye kamankun ka muguli ni nonkonkuru ka muguli tamashyen do ye. An ka kan ka laje ka kolo bila a nona ni ka a siri ni bandiw ye walasa a kana se ka bo a nona. An bē kalo fila kata kalo saba ke an te fanga la baara ke.

Feere were bē yen min bē se ka kamankun mugulen seg in a nona:

- > Ka banabaato lada duguma.
- > An k'an da duguma, an kunkolo dalen don banabaato kerefe.
- > An ka sen don banabaato kamankun koro, ni ka bolo sama dooni, ni fanga dooni ye ka ta farikolo to fan fe (a bē fig.4j-1).

> O kofe, ni an sen ye ni an bē fe ka maga kolo la an bē na ni banabaato bolo ye a farikolo to fan fe (a be fig.4j-2). Ni an ye laadilikanw lame an ka kan ka se ka kamankun bila a nona. Nka an ka kan ka koloci ni karili, ni mugu bo nyogon na. Ni an be siga an ka banabaato la se dōxōtōrōšo la.

> Ni tuma min kolo ya sigiyoro sōrō, an ka kamankun ni bolo siri farikolo la tile 8-10, ni ka to ka bolodimito bo a nona. Ni an ma se ka kolo segin a nona, teliya la an ka ta dōxōtōrō wele. Ni an mena n'a ye a segili a nona be geleya.

KOLOCI (rhumatisme)

de bè kodimi bila mogo la. A ka kan ka jate mine ba ani nyinikali caman de ke kodimi ta fanfela la. Dimi kun ka kan ka don, ni a sorola ko segen ba de ye dimi bila mogo la, a ka kan ka furake segen dimi furake cogoyala.

KAYAW (Les hernies)

Konona fasaw ka baara ye ka konona fenw mara ni k'u lakana fen caman tooro ma. A bè fo kaya bè mogo la ni konona fasaw dayelela walima ka fara. Doni girinw tali, ani fangala baaraw keli de bè kaya bila kamalengkoro la i n'a fo (ni muso bè jigin). Denmisenw ka wooro koro kaya walima baraba (barakuru) ye (o be woloma shapirtri 13 kono).

Furaw minw bè dimi lada ko fura were te kaya la ni opereli te. A bè i n'af o bana camanw minw kumbenni ka nogon ni u furakeli ye. Ni kaya bora ni an te se ka banabaato lada ka kaya digui ka taga anona, an ka kan ka tani banabato ye doxotorosola. Ay'aw kolosi: ni kaya ye foono bila mogla, ani a tigi te se ka banakota a ke, o ka jugu kosobe, an ka kan ka ta dòxòtòrò wele jooa.

D. WOLO (La peau)

Wolo suguya fila de bè mogoninfin la: sanfe wolo ni a bè fo a ma epiderme ani konona wolo ni a bè fo a ma: derme. Konona wolo jukoro sogo do bè yen min ken ka ca, ni a bè fo a ma: hypoderme, a le de bè a to wolo be tirindi kolow ni fasaw kan, a le de fana bè a to ni bagan fagara, a wolo ka bo a la teliya la, sanfe wolo (1/10e mm d'épaisseur). A dugumala la sogo kuraw de bè yen minw bè ta kenema kan ka tila ka sa yen. San fe wolo yorow fyerye do bè ye min bè ta ni banakise ye a fe. San fe wolo bè a ka girinya mara waati bée. Konona wolo kolo ka gelen, ani a bè sama i n'a fo mana a

dunman ka magan, ni a ken bè se ka caya. Joli siraw caman bè soro kono wolo la, ulu de bè wolo labalo, ni ka cogoyaw yelema. Fasa siraw fana caman bè a kono minw bè laban san fe wolo la.

Wolo ka baara folow:

1> Wolo de bè a to mogo be fen kalan ni fen sumalen bo nyogon na, ni mogo were magora mogo la, i bè bo a kalama. A fereli ni a bonnyali kama, wolo ka nafa be taga mogo farikolo yoro bee la. Ni fen do ye wolo sogo, a bè la bo fogonfogonw na, a ni son na ani joli boli cogoya (a bè se ka don koli yorola).

2> Wolo de bè ji ni banakisew bali ka don farikolola; a le de bè a to fana, joosili ni gosiliw ni fen caman te se mogo ma, a le de fana be wosiji bo mogo farikolo la.

3> Wolo de bè funteni kunben, ni wosiji boli ye farikolo

1a.

WOLO KA BANAW

(Les problèmes de la peau)

Tamashyenw bè yen minw be wolo ka bana yira, i n'a fo sumuniw tamashyenw werew bè yen minw bè wolo ka banaw yira, i n'a fo nyònin bè kurukuru min bila mogo la, tomi tomiw minw bè sere to la. Tamashyenw werew be yen, minw ye kurukuru ye walima jolidaw, u bè bo mogo farikolo la ni sogosogoniye, walima damajalan, walima kuna bè mogo min na. Wolo banaw ka ca, kojugu tumadow la, wolo bana dòxòtòrow yere be geleya soro u faranfasi ya la. An ka kuma bè wolo banaw kan minw donnen don kosobe.

Sani an ka do fo wolo banaw kan, an bè se ka dooni fo wolo ladon cogo kan.

1> Ni wolo yoro min be mogo dimi, a ka kalan, dimi bè a la, an bè fininkolon jima kalanman an da o yorola. Wolo funun ni a tolilen tamashyenw bèe ye kelen ye: a bè bilen, tumadow la, a bè kalaya tumadow fana farikolo to ni nyogon tye. Ni an ce nin tamashyen ye, an ka kan k'a jate mine ko wolo banadon, an ka antibiotik di a tigi ma. Ji ni ka kan ka militi 20 de ke ta kan, wo kofe k'a sigi ka sumaya, o ko fe an ka mana biri finina ani servieti eponge walasa funtani bee kana taga, o kofe yoro dimito ka kan ka mine sanfe.

2> Ni wolo, jenina, walima nen bè bo, an ka kan ka fini kolon sumalen de ke ka digi, i n'a fo fini kolen jelen kalanman bè ke cogoya min. An ka kan ka ji goniya militi 20, ni k'a to a ka sumaya. Ka tila ka vinaigri kutu nye fila ke ji litere kelen o kelen na, ni k'a digi n'a ye fo ka ta wolo kura bo tuma min.

3> Ni wolo kura boleen ka gelen, walima kuru bora a la an ka kan ka senefen tulu do ke a kan, ni k'a yoro dogo tile ma. Ni yoro do min dogolen te tile ma an ka yoro dogo tilema. Ni yoro bila tile la militi 20 senya saba tile kono.

4> Ni jolida dayelelen don, ani a nyiginlen don, an ka kan k'a datugu ni finikolon jelen ye, ni ka fo banabaato ye a kana to bandi ka nogo, ni ka nyigin. Ni joli da keneyara, ka ja tuma min, mogo ka kan k'a datugu tuma bee.

WOLOJENILIW (Les brulures)

Wolo jenili sugu saba de bè yen:

1> Jeniliw minw man jugu. Nin wolo jenili sugu bè mogo dimi, a bè funu, nka wolo bè to a cogoya la.

2> Jeniliw minw bè kurukuru bila farikolo la. A bè mogo dimi, a bè funu, a bè kurukuruw dayelelenw bila farikolo la.

3> Jeniliw minw be ta fo mogo sogo jukoro, minw ka jugu. Nin jeniliw la, a te mogo dimi, fasaw minw be sanfe, a be wolo bee jeni, k'a tò to sogo bilenman, o ka jugu kosobe. Ni a bè keneya, wolo bè fin i n'a fo finfin walima a bè jeya. A jenili sugu tilalen don tila ko fila.

Jeniliw bè se ka juguya walima a bè ke kurukuruw ye minw dayelelen don, walima ni mogo nyew jenina, walima ce minenw,

an ka kan ka ta ni banabaato ye dōxòtòròsola jeniliw bè se ka ko jugu fila de ke mogo la. Farikolo jibanni, ani ka tolibana (infection) bila mogo la. Nin jeniliw la banabaato farikolo ji bè

ban, waati segin kono. O tigi ka kan ka sukaroji kogoma caman min (o be shapitri 2)

> Litere kelen leri o leri, ni jenili sera sogo bilen ma min ka jugu kosobe.

> Litere kelen leri fila o leri fila ni jenili ye kurukuruw dayelelenw bila farikolo la.

> Litere kelen leri naani o leri naani ni jenili ma juguya.

Banabaato ka kan ka tilen ka sukaroji kogoma min, walasa ka ji di farikolo ma. Ni mogo min jenina bè se ka bo a hakilima waati dow, o sababu ye, siran ye, dimi, ani farikolo ka ji ntanya. An bè kuma a folow di cogoya minw na mogo kirinnen bè furake shapitri 2 la. Ni an ye mogo kirinnen ye an ka kan ka ta doxototo wele.

Ni an bè fe ka jenili min man jugu kele ka dimi da, an ka kan ka yoro jenilen bila glace la fo leri tilance an man kan ka (tulu ke a la, walima vaseline), an ka kan ka furaw ta minw bè dimi lada.

Ni an bè fe ka jenili min bè kurukuruw bila mogo la kele an ka kan ka kurukuruw ko ni safune ni ji kalan ye, walima ni jenili mena dooni an k'a ko ni l'eau de javel ye. An man kan ka yoro shyen, an ka wolo bo a kan ni kemesu (ciseaux) gelen ye.

An kan ka kurukuruw ko furake ni vaseline de ye, ani gazi don o don. Ni vaseline ma soro, an bè se ka mercurochrome ke gazi la. An ka kan k'a to yoro jenilen ka saniya kosobe, an ka na son cogoya sila, dimogow walima buguri, ka se a ma. Tuma o tuma ni an bè pansement ke an k'an hakili to, infection, ni farigan, ni kasa goman la. Ni jenida tolila, an ka compresse, ni jikalan, kogoma militi 30 kono tile fila kata tile saba la, ani pommade antibioki i n'a fo ampicilline walima penicilline, ani serum anti-tetanique, ni tugucifura (vaccin) ma ke a tigi la.

Ni an bè fe ka jenili jugumanw furake, an ka kan ka furake jenili min bè kurukuruw bila mogo la cogoya la. O la an ka kan ka wolo jenilenw bèe de bo yen, nin jenili sugu be waati jan ta sani a ka sumaya. A kafisa an ka infection tamashyenw nyini.

JOGINIDAW (Les blessures)

Jolidaw furake cogo fila de bè yen: ka joli lajo, ani ka infection furake. An bè kunnafoniw di shapitri 2 kono minw bè kuma joli caman boli kan fari kolola. A kafisa an ka jolida ko fo k'a je walasa infection kana a mina. Ni an bè jolida ko an ka kan ka an tege ko safune la, ni k'a ko ni safune, ni ji kalan ye, ni hakili ye. An ka jolida nogow bee de bo a la, ni pince; ni ji kalan ye. Nogo fitini mana ye jolida la bè se ka infection bila mogo la min ka jugu.

Ni joginda yelesen don, an ka kan k'a laje ni a ka

kan ka datugu walima, a makan ka datugu. An bè na kunnafoniw di jolidaw kan minw man kan ka datugu k'a soro dòxòtòrò te a kalama:

- > jolida min ye nin bo, ani bogo bè a la
- > jolida min ni fen nogolenw be a la
- > jolidaw minw be yorojan na, ni u joli caman be bo
- > joginni bè ke yorola ni baganw, i n'a fo misiw ni sow ka ca
- > kinni dow i n'a fo, wulu ka kinda, ni mogo ka kinda, ani le ka kinda.

> revolver ka gosili walima marafen werew
Nin jogindaw ka kan ka furake cogoya werew la. Ni jolida ka bon, walima a bè yorojan na, walima ni kinda don, walima ni nogo bè jolida la, an ka kan ka antibiotikiw ke. Ampicilline furakisema kanyi a furakeli la kosobe, ani a juikirilama, ni a ka jugu. Ni an ma olu soro an ka penicilline, walima tetracycline ta. An ka kan ka serum anti-tetanique fana ke.

Jolidaw minw man jugu ka kan ka datugu, u saniyalen, ni an somina nogo bè jolida la an kana datugu. Ni jolida nogolenkora kaje, tile saba kono, infection te ala, an bè se k'a datugu an bè se ka kala ni gariw ye walima papillon. Kalali ke gariw ka fisa ni papillon ye. Nka a bè mogo dimi, ka mogo siran i n'a fo denmisen fe. Ni jolida temena heure tan ni fila kan, a man kan ka datugu bilen. A kalali ke tola ni an ye infection tamashyenw ye dòròn, an man kan ka a kala bilen, an k'a dayelelen to.

Miseli ni gari miseman ka kan ka tobi militi tan kono. Ni jolida kora kaje tuma min, an ka kan ka an tege ko ni ji wulilen ye, ani safune. A ka kan ka kala i n'a fo a bè fig.4p cogo min. Kalali kelen ko an ka kan ka jolida tugu fo ka nye. Ni nyeda don an ka kan ka gari to a la fo tile wooro, ni farikolo yoro tow de don fo tile segin, ni bolow, ni senw de don fo tile tan ni fila ni an bè fe ka gari bo, an ka a kun tige, k'a sama a kun do in ma k'a sama, a boli ka telin o la.

MANYA (La gale)

Manya ye wolo bana ye min ka ca kungokononaw la. a ka ca ka denmisen de mine. Bagan misenmanniw de bè manya bila mogo la minw bè wo fitiniw bila wolo la. U be kuru fitiniw bila wolo la minw bè mogo n'genye kosobe sufe. Ni an ya

shyen tuma min, u bè nen ta, ka farigan bila mogo la, ni ka kuru bila mogo woro kere la:

Tuma dow la a bè se ka mogo caman mina nyogonfe du kelen kono. Ni a ye mogo kelen mina ka ban, an ka kan ka du kono mogow bè de furake walasa a kan a se tow ma. A bè se ka yelema mogo were fe teliya la, i n'a fo ni mogow jera dilan kelen na u bè se ka yelema nyogonfe, ni mogow bè nyogon ka fini don a bè se ka ke sababuye ka bana nin di nyogon ma. Du

kono mogow ka kan k'u ka finiw, ni u farikolow ko foka jeya don o don. Debenw, draw, birifiniw ka kan ka bo tile la.

Bana in bè se ka kele ni pommade ani Lindane (a bè wele Elenol) ani vaseline (Lindane tila ko kelen ani vaseline tila ko duuru), u be je ka tobi tasuma kan. O ko banabaato ka ko ni safune, ni ji kalan ye. An ka tila ka pommade dooni mu a la, farikolo bèe, fo nye da tile kelen ni ka farikolo ko fo ka a jeya. Seginli ka kan ka ke a kan tile segin, mana teme. Fura ninnu kelen ko ni nogoya ma sòrò a la, an ka kan ka senden tulu mu yoro min bè a n'genye. Fura werew fana bè se ka ke a la i n'a fo Benzochloril walima Ascabiol militi 15 ka kan ka sòrò furakeliw ni nyogon ce, banabaato ka kan ka tile fila ke ni fura ye a farikolo la. Nka o songo ka gelen. Ni fura ninnu si ma sòrò an bè se ka pommade ni souffre ani kin mi bè bi nan buluwla tila kotan, ani ji, ni bicarbonate, ka tila ko noro wolola. Ay'awkolosi: ni kurukuruw ye ji ta an bè folo ka permanganate de ke ka farikolo ko tile 3 ka ta tile 6 (kise kelen ka kan ka ke ji litere tan de la).

DENMISENI KA DALAJOLIDAW (L'impetigo)

Nin bana bè sòrò bacterie de fe minw bè jolidaw bila denmisen da la. A bè kurukru bila mògò la minw ye neremugu binkenema ye. A bana bè yelema mògò fe, an ka kan k'an farikolo ko, denmisen ka kan ka ko don o don, k'u la kisi tiques ni cermines ka kinni ma. Ni dalajolida bora denmisen da la a man kan ka da dilan kelen ka ni denmisen werew ye. A furakeli ka kan ka teliya. Ni an bè fe ka furake an ka jolida ko ni safune, ni ji wulilen ye ka kurukuruw nogow bèe bo a la. An ka violet de getiane walima antibiotiki i n'a fo aureomycine 3% walima do were. Ni infection, ni farigan bè banabaato la, an ka penicilline ke banabaato la.

SUMUNIW (Les furoncles)

Sumuni ye infection de ye walima kuru falen nen na wolo jukoro, pigure keli seringue nogolen na bè se ka ke sababuw ye ka sumuni bila mogo la. A dimi ka bon, wolo bè bilanya ni ka kalaya. Banabaato be se ka farigan ani kuru bè bo a woro kòrò. Sumuni bè furake ni compresse kalaman de ye, i n'a fo a folen don ni shapitri la cogoya min. An k'a to sumuni ji ka bo a yerema, ni a ji bora tuma min an bè se ka compresse kalan ke k'a digi. An man kan ka sumuni digi ka nen bo, ni o te a bè infection bila mògò la. Ni sumuni ji bora tuma min, ni an te fe infections werew kana a mina, an ka a datugu ni bandi ye tuma bèe. Ni a ye farigan bila mogola, walima, kuru bila woro kòrò an be se ka furake ni anti-biotiki ye i n'a fo Bactrim, penicilline, walima erythromycine. Sumuni bè se ka ulcere juguman bila mògò la min furakeli ka suma. An ka hakili ke an yere la.

FEW MINW MANDI WOLO YE MINW BE SE KA BANA BILA A LA
(Les réactions allergiques de la peau)

Dumuni fenw dow bè yen, ani furaw, ani fen muguw, ani bagan misenmanniw dow bè yen minw bè se ka wenyè bila mogo farikolola, ni ka bilenya. A la kunbabaw ye i n'a fo pique minw togo ye penicilline, ampicilline, serum anti-tetanique, serum anti-venimeux, vaccins minw dilanen don ni so serum ye. A bilenya bè se ka bo a la tile damadow pique ko. Tomi-tomi bilenw, ni jemanw, ani ferenew minw bolen don gepe ka pique fe, a bè mōgō wenyè kosobe. Attention: ni mogo ye pique ke a yoro bilen na, o pique ka kan ka lajo, a man kan ka ke tugun. Ni mogo farikolo te se fura min kōrō, an ka kan ka o fura to ye, ni an taara o doxotoro fe ye, an ka kan ka nye fo fo ka nye. O dōxōtōrō ka kan ka laadilikanw di mōgō

ma o furake bilali kan. Wenyè bè furake (ni chlorpheniramine walima promethazine). A tigi ka ko ji sumana, walima ka compresse sumalen da wo yorola ni banabaato ka bana juguyara, an ka kan heure damadow laje ni choc anaphylactique de te.

Choc anaphylactique tamashyenw de file nin ye:

- > wolo be i n'a fo plomb be cogoya min, ani wosili sumalenyw
- > mōgō dusu be pan pan
- > mōgō ninakili be degun
- > mōgō bè kirin

Nin bana in ye mōgō mina an ka kan ka adrenaline pique ke atigila (1/2 ml makoroba fe, 1/4 ml denmisen fe) o ko, an ka banabaato ta ka ta n'a ye dōxōtōrō fe. Ni an bè fe ka nin bana si fa kunben, sani an ka fura di banabaato ma, an ka kan k'a nyini ka ni a fari ta wenyè, walima wolo ka bilenya ani fen werew, o kofe a bè se ka fura ta. Ni an nye serum anti-tetanique walima serum anti-venimeux ke, fen do bè u la ni atogo ye anatoxine bè se ka ke sababu ye tuma dow la ka bana bila mogo la. Ni an bè fe ka bana in kunben, ni a bè fo a ma: choc anaphylactique an ka kan ka 1/10eme ampoule ke banabaato la folo, k'a to minute 15 ka teme. ni a ma fen ke banabaato la tuma min an bè 1/4 ke a la ka munyu minute 15, ni a ma fen ke banabaato la, an bè a to ke. Ni an bè nin fura suguw min fora ke mogola, a ka kan adrenaline buteli fila ka sōrō an bolo.

KURU JIMA (Le zona)

A bè damine ni cili walima tomi, tomi u ye ani kuru fitiniw jimaw, minw be mōgō ko la, walima mogo disi la, walima mōgō kan ni nyeda la.

Kurukuru misenmanw bè laban ka ke nērēmuguma ye, u bè ban dogokun fila walima saba. Tumadow la dimi bè se ka to mōgō la halini ni kuruw banna. A kelen don i n'a fo varicelle sugu do bè mogow mine, halini varicelle delila k'u mine. O te baasi ye, nka a bè se ka digi mōgō la. Kuru jiman bè furake ni pansement ye walasa, kanna fini kana se a ma. An ka kan

ka furaw ta minw be dimi lada, nka an kana antibiotikiw ke bawo u te fen nye a la.

NFYENA KA BANAW (Les infections a champignons)

U bè se ka bo m̀̀g̀̀d̀̀ farikolo ỳ̀r̀̀d̀̀ bee la, nka tumadow la u be ye.

Tuma caman infections bè ke koori koori ye minw be mogo wenyè kosobe; kaba mana bo m̀̀g̀̀d̀̀ kunna a bè se ka ke sababu ye ka m̀̀g̀̀d̀̀ kunsigiw bo. Champigonw mana m̀̀g̀̀d̀̀ bolokanw mine u bè u fi, minw ce ka jugun kosobe. Kaba banaw bè, nin infections minw sababu ye champigonw ye bè yelema m̀̀g̀̀d̀̀ fe. Ni an te fe bana in ka bo denmisen la ka yelema do were fe an man kan k'a to, o tigi ka si so kelen na ni denmisen tow ye. Ni denmisen min ka kene ye finiw don champigonw bè mina, o finiw ka kan ka ko jona, ni ka bila tile la. Makonoli te se ka ke nin infection furakelila denmisen la.

Nfyena bè furake cogoya min o do file nin ye, an ban kunkolo ko ni safune ni ji ye, walima infections be ỳ̀r̀̀d̀̀ minna don o don. Safune hexachlorophene lama nyogon te. An ka pommadi souffre lama dila (souffre tila kelen ni furabuluw tila ko tan walima vaseline) k'a mu yoro dimi to la. Griseofulne bè se ka kunna kaba, ni infections minw ka gelen furake nka a bè me; a da fana ka gelen. Ni an bè fe ka an tanga nfyena minw bè sèn mine ma; an ka kan ka sabaraw finyemanw don. An bè se fana k'u faga ni alcool iode ye tuma dow la kaba be ban, ni denmisen bè bonye. Kaba nenmaw bè furake ni compresses sulen jigoni sumalen ni kogo ye. Ni kaba be ỳ̀r̀̀d̀̀ min, o ỳ̀r̀̀d̀̀ kunsigiw ka kan ka tige, ni ka griseofuluni ke a la.

WOLO KA SOGOSOGONINJE ANI A KURUW

(La tuberculose de la peau et des ganglions)

Banakisè min be sogosogoninje bila fagonfagon na o banakisè kelen in de bè wolo ka sogosogoninje bila m̀̀g̀̀d̀̀ la.

Ganglions ka tuberculose bè kuruw mogo tulow la ani kamankunw walima, kan na. U bè nen bo, ka ja, u be tila ka nen bo u bè se ka bonye fo ka mogo kan bo a cogoya la. U sababu te, kunkolo jolidaw ye, walima kankono, walima nyiw i n'a fo kuru werew minw be funu. Sogosogoninje bana tamashynew dow ye (fasali, dumuni nege te a tigi mina, wuladafe farigan be a tigi mina). Ni a kera kuru walima, jolida ye min desera ka sumaya, a ka kan, an ka ta d̀̀x̀̀t̀̀r̀̀sola. A furake cogo ni sogosogoninje furake cogow bee ye kelen ye. A furakeli wari ka ca, a bè me fana, walasa infection kana segi kuraye. Ni tamashyenw minw fora bè m̀̀g̀̀d̀̀ minna, a ka kan, an ka ta n'a ye d̀̀x̀̀t̀̀r̀̀sola.

ERYSIPELE (L'erysipele)

L'erysipele ye infection ye min dimi ka jugu kosobe, a bè tomi-tomi bila mogo la min funulen don ani a ka kalan. A bana bè don wolo la joona ani nyeda la. Waati caman a be nene kari mogola, ani farigan, ani kuru. A furakeli ka kan ka damine joona. A bè furake ni antibiotikw ye i n'a fo penicilline furakise (makoroba feye 400.000 UI 4 fois/jour) waati dow la an bè penicilline procaine pique lama ke (makoroba fe ye: 800.000 UI/jour). Antibiotiki ka kan ka ke tile fila fo tamashyenw bèe ka ban an bè se ka compresse kalanw fana ke ani aspirine walasa k'a dimi lada. Ni an ye geleya sor'ala, an ka kan ka dogotoro nyininga.

NSÈGÈLÈN (Vers de Guinee)

Vers de Guinee ye tumu ye min bè bana bila wolo la. Ni tumu nin donna farikolola tuma min a bè kuru fitinin bila wolo a sen fanfe, a be se ka ke yoro werew ye, kuru bè a damine ka bonnye, a be jilka, ni ka mogo ngenye. Ni kuru dayelela an bè se ka tumu laban yoro ye. Ni tumu be ji jeman bo i n'a fo nono, walasa bana ka furake an bè se ka tumu bo. Farikolo min banara ka kan ka ke ji suma la, wola tumu be magaya, o kofe an bè tumu laminimini bere dowla foka centimetre. caman bo, an man kan ka tumu tige. U janya be 70 cm bo. An ka pommade antibiotiki ke jolida la.

SHAPITRI 6 MÒGÒ BÈ NINAKILI COGOYA MINNA
(Le Système Respiratoire)

Ninakili ye dumini de ye an farikolo ye ka tèmè an bè fèn minw bila an nugu kòndò; wo ye oxygene. Mògò bè se ka mèn kà sòrò i ma dumuni kè, nka mògò tese ka minuti damadòw ke kà sòrò i ma ninakili. N'an ninakilila, an bè finyè sama, finyè kura min bè sama tuma bèe nin joli bè baarakè nyògònfè joli siraw nin ninakili siraw de kelendon ka ninakilili minan dilan. Yòròdò min finyè ni joli kura bè bila nyògòna.

N'an ninakilila finyè bè don an nunwow fe, nin ka tèmè an gòndò fè min bè jigin oesophage nyèfèla la, ninka ke tila yòrò fila ye. Bolo kelen, kelen bèe bè don fogonfogon kòndò, ka laban tila-tila ka kè bronches ye minw ka misen anin u laban don nin bore fitinw ye, u funulen don, u tògò ko "vesicules pulmonaires. Alveolu dilanen don nin paroi vesiculaire" de ye u bè million fila bò caya la. N'an ko an bè u lada u be se ka 200 metres carres mine. Trachee artere nin bronche belebele minelen don nin cartilage anneaux ye. Ulu de bè buguri muguw kunben. Shiw fitinin dòw bè taa ka segin ke sanfelà, ni dugumala ni nyògònce fo ka taa se bronche laban ma.

Fògònfògòn arteruw de bè joli lase fògònfògònw ma, a bè laban ni joli sira dòw yè minw ka misèn. Capillaire be sira degunew de dilan, joli be segin ka na son fè ni veinuw ye minw ka bon. Veine fila de bè bò fògònfògòn kelen, o kelen bee la. Veini nani bè numànbolo tulo datugu (oreillette). Fasa magaman, n'a samalen don, ninakilili fènw ni jooli siraw biri. Fògònfògòn kelen o kelen datugulen be bore fan fila kono min togo ko plevre. A bè ji min dilan b'a to, feuillet fila be boli nyogon kan. Konona feuillet nòròlen don fògònfògòn la, kofe feuillet norolen don disi la. An be taa ka segini min ke ninakili tuma la be bo disi fasaw de la. Nin kamalenkoro bè lafiya la, a be ninakili 15-16 minuti kono. A ka telin denmisseni fe. Ni oxygene be finye min na bè fògònfògòw kòndò; oxygene bè don joli la, gaz carbonique bè don joli la ka tila ka bo. Son ka baara ye de ka oxygene bè joli minna ta ka taa n'a ye farikolo yoro tow la. Cellule ka yòrò la, oxygene bè bò joli la ka taa celiluw la gaz carbonique bè bò celiluw la ka taa celiluw la ka taa joli la. Nin oxygene caman tè joli minna bè segin ka na fogonfogon yòrò tuguni. Mogo te se ka balo nin oxygene te yòrò minna. Ninakilili bè funteni di min ka fisa mògò ma walisa farikolo ka kènèya sòrò.

NINAKILILI BANAW
(Les Problèmes du Systeme Respiratoire)

SINZAN (L'Asthme)

Sinzan ye bana ye min bè m̀gò minè denmisenya la. A ka telin ka s̀rò tuma caman m̀gòw la minw bè so kelen k̀nò. Sinzan bana bè sè ka juguya san k̀nò waati d̀w walima sufe. Nin bana wulila m̀gò fè, a ninakili bè teliya, finyè b̀tòla m̀gò da fe be mankan ke. N'a juguyara tuma minna, banabaato dowolow, n'a soninw bè kè bulaman ye, kankolo veinw bè funun, banabaatò tè se ka finyè caman s̀rò fo ni a ya sigi. Farigan t'a minè. A ka ca 75% sinzan bè wuli nin m̀gò dona, shishila, walima, buguri mugu, walima minerai minw be dilan lusinu la walima, furad̀w, walima dumuni d̀w, walima bagan shiw minw bè finyè la. Ni banabaato ka bana wulila, an ka kan ka nyinika fèn min k̀ra sababuye ka lawuli. N'an nya don tuma minna fen min do, an ka fo banabato ye a ka o fen to yen. A bè i n'a fo bugurimugu b'a ka bana la wuli, o koson an bè se k'a f'a ye a ka fen do don a nun na, walima a da la min be buguri kunbèn. M̀gò tise ka bana bali cogoya shila ka wuli, nka caman bè se ka b̀ a la.

A bè furakè nin "theophylline" furakisè ye, 100 mg de bè di kamalenkoro ma heure nani wo heure nani k̀nò. Denmiseni min shi bè san 7-12 100 mg ka kan ka o di ma heure ẁorò heure ẁorò; denmiseni min shi be 4-7 ka kan ka 50 mg ta heure ẁorò o heure ẁorò. Denmiseni min shi ma san 4 b̀ fòlò, theophylline man kan ka di o ma, ola an ka kan ka Bamifylline (Trentadil) min be bila kofela la di o ma. Denmiseni min shi ka ca ni kalo bisaba ye ka kan ka pese, nin ka 30 mg/kg, 2 fois/jour di a ma. Denmiseni min shi ma kalo bisaba b̀ ka kan ka pese nin ka 15 mg/kg, 2 fois/jour di a ma. Nin fura minw fora be se ka dubler, nin di ko fòlò ma kènèya; nka an kana teme diko fila kan. Nin bana juguyara kosèbè, an bè se ka Adrenaline piqure ke banabaatò la (a bè shapitri 2) sous-cutanee. Nin minuti bisaba temena a ma nogoya, an bè se ka do were ke. A ka fisa an ka kè ni hakili ye, an ka kan ka banabato fana hakili sigi, nin ka taa n'a ye d̀xòtòròso la. D̀w bè yen minw bè u shi bée kè sinzan bana la.

S̀G̀S̀G̀ (La Bronchite)

S̀g̀s̀g̀ bè m̀gò mine n'a bronchu fununa, sira minw bè taa nin finyè ye f̀g̀f̀g̀ na (fig.6a), a bè s̀g̀s̀g̀ bila m̀gòla min bè mèn tuma dowla, tuma d̀wla a te men, mura walima, grippe bè se ka kè sababu ye ka s̀g̀s̀g̀ bila m̀gò la. N'an ye stethoscope ta ka da banabaatò kola an bè mankanw me f̀g̀f̀g̀ na, tuma d̀w la an mago te se antibiotiki ma. N'a labanna nin disi dimin ye an bè se ka antibiotiki ta, walima nin f̀g̀f̀g̀ dimin bana be a la. Nin s̀g̀s̀g̀ mena banabaato la a te kari jeman caman bo, farigan te a tigi mine. S̀g̀s̀g̀ ka ca ka cigarette minna de minè, n'a tigi bè fè bana ka keneya a ka cigarette min dabila. N'a tigi bè kari caman

bo, an ka kan ka f'a ye a ka ji caman min, walima a bè se ka sisolron ta (a be shapirti 2). N'a ninakili digunna an be se ka theophylline di a ma i n'a fo a be di cogoya minna sinzan bana la.

Bana be se ka yeleva ka kè disi dimin ye, a waati banabaato ka kan ka antibiotiki ta. Ni farigan ya daminè ka banabaato minè, nin mankan bè bo a fagonfogon la dèròn, a ka kan ka furakè i n'a fo disi dimin.

DISI DIMI (La Pneumonie)

Disi dimin ye infection ye min bè fagonfogonw minè. Tuma dòw la disi dimin bè mógò minè fagonfogon bana dow kofe, i n'a fò nyèni, kalosaba sògòsògò, grippe sògòsògò, sinzan anin bana caman werew. Ni sèrè bè mógò minna a bè se ka o tigi minè. Disi dimin tamashyenw de file nin ye:

- > farigan;
- > sògòsògò nin kari nèrè-bikènèman walima ani joli;
- > ninakili ka teli anin a bè mankan ke;
- > an bè se ka mankan men fagonfogonw na (fig.6b);
- > a tigi disi bè a dimin, a fasalen don, tuma dow la a bè kè cogoyala min ka jugun kosèbè.

Nin disi dimin bè mógò minna, a tigi ka kan ka taa dòxòtòròso la walisa dòxòtòrò k'a furakè. Furakèli ka kan ka damine nin antibiotiki de ye i n'a fò Penicilline furakisè (500.000 UI, 4 fois/jour), walima Ampicilline furakisè (500 mg, 4 fois/ jour), walima n'a ka jugun kosebe an bè se ka Penicilline Procaine piqure laman kè banabaato la (500.000-1.000.000 UI, 3 fois/jour). Makoroba ka fura ta tilancè de ka kan ka di denmisegi ma, ani o 1/4 de ka kan ka di denmiseni fitini ma. Penicilline crystalline de ka kan ka di denmiseni fitini ma. Banabaato ka kan ka ji caman min, n'a te se ka dumuni kè, an ka kogoji sukaroman di a ma. Walisa ka sògòsògò, ni karibo nogoya, banabatò ka kan ka ji kalaman shishi caman saman a nun fe. An ka kan ka banabatò lataama Disi dimin furakeli ka kan ka men tile tan ani nani, n'an segira furakeli kan tile fula walima tile saba, an ka kan ka taa dòxòtòròso la.

SÒGÒSÒGÒNINJÈ (La Tuberculose)

Sògòsògòninjè ye bana ye min bè yèlème mógò fè, a ka telin ka mógòw minè minw fasalen don, walima minw ka dumuni tu labo. A bè se ka furakè, nka mógò caman bè sa bana in bolo. A ka kan an ka sògòsògòninjè tamashen bèe don:

- > sògòsògò juguyalen kojugu sògòmadafe, anin kari jolima;
- > a tigi be fasa, a tè dumuni ke;
- > farigan dooni bè a tigi minè su fè, a tigi bè woshi sufe;
- > a tigi disi bè a dimin anin a ko.

N'a juguyara a tigi bè se ka joli caman bò a sògòsògòtola. Banaabatò bè jèya, a kan bè bonya. Microbu bè se ka farikolo yòrò tow minè; i n'a fò, kru-kruw, ko kolo, anin kolotugudaw, tuma dòw la, microbu bè meninges minè denmisenw,

nin denmisen fitiniw, microbu bè se ka don farikolo yòrò caman na, nin kù tinye (shapitri 6). N'a somina ko sògòsògòninjè bè an na, an ka kan ka radiographie kè, ka daji analyse kè anin ka cuti-reaction kè. Nin sògòsògòninjè don an ka taa dòxòtòròso la, dòxòtòrò bè fura suguya fila walima saba di minw bè sògòsògòninjè kèlè. Furakisè ka kan ka ta a ta cogo la, don wo don fo dòxòtòrò yèrè ka fo ko a ka toten. A tigi bè se ka kènèya kalo wòorò ni san saba ni nyògòncè. Sògòsògòninjè furaw ye: Streptomycine, Isoniazide, Ethambutol P.A.S., Ethionamide, etc. Sògòsògòninjè je furaw nin vitamine B6 de ka kan ka ta nyògòn fè. Banabaato ka kan ka dumuni duman dun, ka baara kèli dabila, anin ka lafiya. A man kan ka baara giriman kè min b'a ninakili degun. A ka kan an ka jati minè kè mògò werew kan bana ma minw mine. Dukònò mògòw bèe ka kan ka cuti-reaction kè. Vaccin ka kan ka kè denmisenw na sògòsògòninjè ma minw minè, u ka kan ka dumuni dumanw dun. Sògòsògòninjè bè mògò minna ka kan ka dumuni ke nin ka sunògò a danna.

A ka kan an ka tugu service national ka furakè cogo kan sògòsògòninjè ta fanfe. Sògòsògòninjè bè mògò minna ka kan ka datugu n'a be sògòsògò, a man kan ka daji tu duguma. Ni sògòsògò ye denmiseni minè ka tèmè tile tan anin duuru kan, an ka kan ka taa n'a ye dòxòtòròso la sògòsògòninjè bè denba minna ka kan ka yèrè furakè, walisa a ka se ka sin di den ma. N'a furakèra ka nye antibiotikiw bè tèmè a sin na, ka den kisi sògòsògòninjè ma. A ka kan ka dumuni ke ka nye. Banabaato dòw bè yen n'a fisayara doni dòròn u tè furakisè ta tuguni, o ye fèn ye min manyi. A tigi ka kan ka fura ta fo analysuw ka yira ko furakise taali bè se ka jo tuma minna. Sògòsògòninjè ye bana ye min ka jugun kosèbe, a furkeli ka suman, an ka fèrè tigè ka denmiseri vaccine joona

MURA (Le Rhume)

Mura ye bana ye min bè ban a yèrèma, ka sòrò a ma furakè, nin furakisèw ye. Antibiotikw, ni penicilline tè se ka furakè. Aspirine bè dimin mada, ka farifagan furakè. Banabaato ka kan ka ji caman min nin ka lafiya. Nin farigan ma jigi banabato ka to dilan kan walisa bana kana yèlèma mògò wèrè fè banabato ka kan ka sunògò a danna.

Nin mura mèna fo ka tile segin bò, ni farigan anin sògòsògò nin disi dimin bè a la an bè se ka miiri ko pneumonie de don, walima nin sògòsògò nin disi dimin mèna a tigi la an bè se ka miiri ko bronchite don. Pneumonie ka jugun makòròbaw ma, anin sògòsògòninjètòw, a ka kan an ka taa dòxòtòrò bara.

TEN DIMIN (La Sinusite)

Kunmabin

Ten dimin bè mògò minè nin nyè dingaw fununa kolow kono.

A tamashyènw ye:

> kolow be dimin nyè sanfè anin a jukòròla (a bè fig.6c);

> nunji bè bo nunna;

> tuma dòw la farigan bè a tigi minè.

A bè furakè nin furajimaw ye (i n'a fo neo-synephrine) anin aspirine. An ka compresse kalaman da banabato nyeda la, walima ka ji kalaman gaz sama. Banabato bè se ka antibiotikiw ta i n'a fo Tetracycline walima Penicilline, n'a ma nógòya an ka taa dòxòtòròso la.

SHAPITRI 7 KUNGOLO ZEMEN
(Le Système Nerveux)

Nin influx nerveux magara fasaw la, u bè ja. O bèe lajèlen ye kunkolo fasaw de ye minw bè u ka baarakè cogo dilan, ani glandiw. A le de bè a to mògò be se ka baara kè nin hakili ye. An be danfarali caman kè kunkolo fasaw la:

- A. Kunkolo sèmè anin kolo sèmè;
- B. Fasaw;
- C. Farikolo yòrò minw bè a to an bè, yeli kè, ka fènw.

Kasa

men, ka fèn kalamanw nin fèn sumalenw bò nyògòna.

Kunkolo fasaw bè mògò farikolo fenw laje ka baara kè nyògòn fè.

A. KUNKOLOSEME NIN KOKOLASEME
(Le Cerveau et La Moelle Epiniere)

✓
men? Mògòninfin kunkolosèmè tilalen don tila ko saba ye: hemispheres cerebraux, cervelet anin bulbe rachidien. Hemispheres cerebraux de ka ca. Olu de bè a to an be taama, ka boli, ka dumuni kè. Anin nyè, niñ tulo, nin nèn, nin nun, u bè a to mògò bè kasa ta, ka fènw diya don. Hemispheres cerebraux de bè a to an bè miiri, niñ ka kuma, an bè se kà ye ko farikolo yòrò nyuman don walisa a ka baara ke ka nyè, ✓
Hemisphere min bè kininbolo fè bè a to an bè se kàn numambolo fan lamaga; hemisphere min bè numambolo yanfan bè fasaw ✓
dèmèn ka baarakè. Bulbe rachdien de b'a janto ninakilili nin son baarake cògoya la.

Kokolosèmè ye juru jèman ye min bè 1 cm diametre bò anin jannya bè 50 cm bo. A bè laban kokolo laban filala. Ala bolilen don nin nyefe sillan ye mi ferelen don, a man dunw, anin kofe sillan min ka dunw ka dakenye. Meninges de bè cerebro-spinal biri. Yòrò minw bè meninges nin nyogonce falen don ji la min togo ko cephalo-rachidien. Cerebro-spinal yòrò fana falen don cepnalo rachidien ji la a dinge laman don fan fila bèe la: o de ye kokolosèmè, ye a le de be kungolo sèmè nin farikolo yoro tow. An be se ka ye fasaw bè nòrò nyògòn na fig.7b.

KUNKOLOSEME NI KOKOLOSEME KA BANAW
(Les Problemes du Cerveau et de La Moelle Epiniere)

MENINGITE (La Meningite)

Kunkolosèmè ka banaw i n'a fò meningite, tetanos, anin sumaya ye banaw ye minw ka jugun kosèbè denmisen ma. Microbe do de bè don cephalo rachidien ji la. Tuma dow la a bè kè sababuye ka tulodimin, nyènin, kalosaba sògòsògò, anin tulo jalan dimin bila mògò la. Denmisen minw nin sògòsògòninjè

bè u baw la bè se ka meningite ni tuberculose sòrò. Meningite

tamashyenw file ninw ye:

- > farigan gelen bè a tigila;
- > kunkolo dimin juguman bè a tigila;
- > A tigi ten, nin a kòkolo, n'a kunkolo jalen don (den bè position min yira fig.7c);
- > a kunkolo taali nyèfè, ka kuru ye baara ye;
- > denmiseni min shi ma san kelen sòrò, a tigi wunan bè funun;
- > a tigi be foono, a kòndò bè a dimin;
- > tuma dow la a tigi bè bò a hakilima;
- > sunògò bè a tigi mine, a nye kisew bolen don u fara kòndò;
- > bana bè juguya fo ka taa a tigi bo a hakilima tumamina.

Dòxòtòrò de ka kan k'a tigi laje nin denmiseni don. Sani o ce an be se ka Ampicilline pigure ke a tigila: makoroba fe ye 500 mg, 4 fois/jour; denmiseni fe ye 200 mg/kg/jour. Nin farigan tèmèna 40, an ka banabatò digi ni compresse, ni ji suma ye anin minw be dimin mada. N'a tigi bora a hakilima aw ka shapitri 2 kòndòna laje. Nin meningite be mògò minna mankan ka kòndòlikè walisa ka taa dòxòtòrò bara.

KRIKIMASHEN (L'Epilepsie)

Krikrimashèn ye kunkolosèmè bana de ye. A bè mògò bò a hakilima. Hali nin krikrimashèn tè mògò minna bè se ka bò a hakilima. A bè denmiseni minè nin farigan jugu bè a la, walima meningite, walima, ji bana fariko la, walima sumaya, walima calcuim dèsera, walima ni glucose dèsera joli la. Sababuw de bè mògò bol a hakilima la. Bana minw fora bè se ka se kunkolo sèmè ma nin ka ke krikrimashen ye. O la an mankan ka to nin banaw k'an mine, hali nù yàn minè an ka kan kù furakè joona. Krikrimashèn suguyaw ka ca, min ka jugun n'a bè ye o de ye krikrimashèn belebele ye, o be mògò bo a hakili ma. Fasaw bée bè ja, nyè yòrò jèmanw de bè ye.

A tigi be bo a hakilima, a bolow n'a sew bè bò u nola anin a nyèda. A tigi bè a nèn kin, sugunè bè tila a la. A bè se ka tuma caman ke ka sòrò a hakili ma segi. Mògò t'a don sababu min y'a tigi bo a hakilima. O cogoya la de, an bè se ka fo ko krikrimashèn be mogo la. Krikrimashèn te infection ye, a te yelema mògò fè. Furakisè te yen min b'a furakè ka ban, a bè se ka mògò minè i shi bée la. Krikrimashèn min bè mògò minè denmisenima bè se ka sumaya kalo damadòw, ku taa san damadòw. Furaw bè yen minw bè se ka kunbe, nka a furaw ka kan ka sèbèn dòxòtòrò de fè (a tògò ye Phenobarbitol ni Diphenilhidantoine). A ka fisa, an ka furaw ta tuma bee n'o, nin bana tora kan minè a bè se ka kè sababu ye ka kunkolosèmè minè, ka banabato ke lagalagato ye. Banabato ka kan ka furaw ta a shi bée. Nin krikrimashen wulila banabato fè, an ka fenw b'a kòrò a bè se ka yèrè jogin ni minw ye. An ka kan ka liege walima bere don a da la walisa a kana a nèn kin. Dumuni, walima ji mankan ka di a tigi ma, an ka kan ka to a ka sunògò.

B. FASAW

(Les Nerfs)

Mògònifin fasaw ye:

- > 12 paires kunkolo fasa minw bè taa encephale la;
- > 31 paires rachidien fasa minw bè bò kokolo fasaw la. (a be fig.7b).

Fasa nunu bè se (nyew, nin tulow, ni nun, nin nèn, nin wolo ma), anin glandes. Neurones de bè fasaw dilan, neurone be laban nin enveloppe dò ye min tògò ko fibre nerveuse. Ale de bè, fasa minw bè axe cerebro-spinal dilan; cellules bè soro fen min kono. Fasa suguya saba de be mogonifi kelen o kelen na.

> Fasa min be a to mògò bè fenw kasaw bò nyògòna walima ka meni kè. O dilanen don nin neurone ye min bè tème neurone na ka se axe cerebro-spinal ma.

> A be fo fasa ma ko moteur min dilanen don nin neurones ye minw be teme influx la ka se axe cerebro-spinal ma. Fasa kelen fanfe i n'a fo fasa min bè mogo nyè la, a le de bè nyè fasa tow mara.

> A be fo fasa ma ko mixte nin fasa fila min fora bè a la

i n'a fo rachidien fasaw, pneumogastriques fasaw minw bè taa fo son ma, anin fagonfagonw, anin furu, nin nugu, etc..

Nin mògò bè fè ka fèn mine tabali sanfe, a tigi tege, anin bolo, ana bolokoninw bè ta ka segin ke-walisa ka o fèn ta. A tigi miiri bè na ta ka segin ma, a be sin k'a damine, a bè se ka jo waati min ka d'a ye. A fan fila be la a tigi ye taa ka segin de ke. Mògònifin be se waati bee ka a hakili jakabo; nka mògò tè se k'i son lajò, walima k'a lawuli, walima ka. Furu fasaw ja, anin nugu fasaw, walima arteruw dumunike fasaw caman tè hakili ka bila la; mògò bè fèn minw kè ka sòrò hakili ka doniya bè a la walima a tè a la bè bò kunkolosèmè de la, ani fasaw.

FASAW KA BANA

(Les Problemes des Nerfs)

FASAJA BANA (Le Tétanos)

Microbu do bè mògònin fin nògò, walima bangan nògò min bè tetanos bila mògò la. Nin jolida bè, microbu ka don a kòndò bè se ka ke sababu ye ka fasaja bana bila mogo la. Nin microbu dona farikolola tumo minna, a be a damine ka toxine bila fasaw kan. Jolida minw be yorojan na walima ni fen nògòlen ye mògòsogo bè se ka ke sababu ye ka fasaja bana bila mògò la.

Microbu donda minw bè tetanos bila mògò la ka jugun kosèbè a be i n'a fo, nin den barajuru bè tige cogoya minna walima konotinye, kolo karaleny, jeniliw, konofaradaw, walima piqueda minw nògòlen don. A ka kan walisa ka mògò tanga nin banaw ma, an ka serum antitetanique, di mògò min ma vaccine ma. Fen minw bè fasajabana bila denmiseni fitini:

Fasaja bana tamashyenww ye:

> Jolidaw be toli tuma dow la; ka sòrò da t'a la. Tamashen tow be se ka daminé tile tan ani duuru ma dafa, tile 8-12 de be jogini, nin fasaja bana damineli ce.

> Duguma da bè ja, mògò tè se ka a da waga. Mògò ton, nin fasaw, nin farikolo yòròdòw be ja.

> A tigi tè se ka fen kunu. A hakili bè nyagami. Ni figure be a jira mògò hakili bè nyagami cogoya minna:

Nin lajèli ka fisa kosèbè denmiseni fitini fè.

> Nin fasaja mena a ma furakè, a bè se ka mògò bò a hakilima. N'an magara banabatò la, walima n'an ye a bò a no la, fasaw bè ja i n'a fo a be fig.7g. Mankan ni yeelen bè se ka kè sababu ye ka bana wuli.

Fasaja bana tamshyen fòlòw bè a daminé tile 3 nin tile 10 ce tuma dow la tile wolonwilanan o kòrò ye den kundi don; an k'a kan ka nyefo somògòw ye ko bana wèrè tè, fasaja bana don. Denmiseni fitini bè kashi, a tè son ka shin min. Tuma dow la den banada joli be toli, a kasa be bo, heure damadow, walima tile damadow mana teme, tamasere tow be na. A ka fisa an ka fasaja bana furake kabinin a damine ni fasaja bana ye makoroba walima denmiseni mine, i n'a fo n'a tigi be kasi, a te se ka shin min, an ka kan k'a laje n'a hakili dafalen don (fig.7f), o ye a danma lajèli ye denmiseni fitinin fe. An be se ka kulu walima yiri tige fitini ta k'a ke denmiseni da la, a b'a nyinw sigi a kan, o ye tamasere do ye.

Fasaja bana ye bana juguba ye. Kabinin a daminé a ka kan dòxòtòrò ka, a tigi lajè, walima dòxòtòròsòla a ka kan ka furakè yòrò minna, walima o tè se ka kè walisa a tigi kana sa:

> An bè jolidaw nyini farikolo yòrò bèe la, ni microbu don yòrò yera tuma minna tumadòw la jolidaw be toli, nen be bo a la. Nin wo be bana tuma minna an ka ji oxygene kè jolidaw la.

> Walisa mògò kanabo a hakilima, an be Diazepam (Valium) ke a tigi kofela la nin seringue ye miseli te min na, an bè se ka Diazepam ni jin doni ke seringue kòndò. N'an mase ka Diazepam piqurelaman soro, an bè se ka furakise kari-kari ka ji doni ke ala. Makòròba fe an ka 10 mg di a ma, n'o ma fen nyen an bè se ka do were d'a ma. Denmiseni ma an be se ka 10 mg di fo ka taa se 18 mois nka an kana segin a ka. Denmiseni ma an ka 5 mg di, an kana segin a kan.

Denmiseni fitini fe 2,5 mg an kana segin a kan.

> An ka Penicilline Procaine piqure kè banabato la (Penicilline Crystalline denmisseni mi shi san 5 bo) 1.000.000 UI piqurelaman o kofè 1.000.000 UI heure tani fila o heure tani fila; nin Penicilline te yen, an ka antibiotiki dòw k'a la duuru kòndò.

> Serum anti-tetanique be se ka banajugu caman bila m̀̀g̀̀la d̀̀x̀̀t̀̀r̀̀ de ka kan ka banabat̀̀ furak̀̀. N'a ka kan k'a d'a ma a da fe; ladilikanw be se ka soro doxotoro fe a be shapitri 2 la.

> Ni banabato b̀̀ se ka dumuni k̀̀, an ka ji d'a ma, n'a t̀̀ se ka dumuni f̀̀n kunu an man kan ka fen d'a ma. An man kan ka banabato bo a non na, an man kan fana ka yeele mana walima ka mankan ci.

Hali d̀̀x̀̀t̀̀r̀̀sobala fasaja b̀̀ banabat̀̀ minw la u tilanc̀̀ b̀̀ bi sa. A ka fisa an kan hakili sigi, vaccin min b̀̀ damiǹ̀ kalo saba la, ka fisa kosob̀̀, ni vaccination min k̀̀ra ka nyen an'a waati la, b̀̀ se ka k̀̀ sababu ye ka bana kunben; serum geleya

nin juguya t̀̀ bana bila m̀̀g̀̀ la. Denmisenw ni makorobaw ka kan ka vaccine. Musok̀̀ǹmaw minw ma vaccine fasaja bana kama, b̀̀ se ka ke sababuye ka fasaja bana lase u denw ma. Vaccin calandrier ka kan ka s̀̀r̀ shapitri13 la. A ka fisa an ka denmiseni ka saniya koloshi; walisa ka fasaja bana kunben barajuru ka kan ka tige ni min ye ka kan ka saniya, a ka kan ka tige ka surunya, barajuru ka to saniyalen, ka ja, a b̀̀ (shapitri 12) la. An ka jolidaw nin jogindaw furak̀̀ i n'a f̀̀ a b̀̀ shapitri 4 cogoya min na.

KUNA (La Lepre) (BAGI)

Kuna ye bana k̀̀g̀̀len ye min be jamanaw la, microbe min t̀̀g̀̀ko bacille de Hansen ka ca yoro minw na. A yelemeli ka gelen mogo were fe fo n'a ni mog̀̀ kunato mena nyog̀̀nkana, anin u ka ko kelaw b̀̀ ke kelen ye. Nogo de ba to a yelemeli ka di, sere, balokojugu, anin ka ke nyogonkan so dogomaninw kono. Kuna ye bana ye min be damine wolo la ani fasaw la. A ka fisa an ka tamasere folow jira walisa a ka na juguya. Kuna tamashyenw de file nunun ye:

Toni toniw b̀̀ k̀̀ wolo la, a ỳ̀r̀ b̀̀ jeya, hali ni m̀̀g̀̀ magara a ỳ̀r̀ la a tigi t̀̀ b̀̀ a kalama. N'an b̀̀ f̀̀ k̀̀ don an b'a tigi nyew datugu, an b̀̀ maga a la ni gari ye. An b̀̀ tila ka banabat̀̀ nyiniga n'a be bo a kalama, n'a te bo a kalama wo koroye k'a ỳ̀r̀ salen don (an be se ka nin farikolo ỳ̀r̀tow k̀̀nỳ nyog̀̀nna. Fasaw b̀̀ m̀̀g̀̀ dimin, u salen don tamashenw be fig.7i ni 7j la.

Ni kuna b̀̀ m̀̀g̀̀ la ỳ̀r̀d̀w b̀̀ yen, n'u ye m̀̀g̀̀ s̀̀g̀̀, walima ni f̀̀n kalamam bonna yen kan, a tigi t̀̀ b'a kalama (i n'a fo senw ni bolow). Ni kuna juguyara tuma min na de jolidaw b̀̀ se ka ke a tigi senw, n'a bolow la, a b̀̀ se ka k̀̀ sababu ye k'a senw walima k'a bolow tige fana. O sababu de b'a to n'an ye tamasere

folow ye dōrōn, an ka kan ka taa dogotorosola, a tigi be analyses ke ni bana donna tuma minna, an be se ka furakeli damine. Kuna tamasere dōw bē yen minw ye ka wolo ke kise bilenmanw ye minw tē mōgō dimin, u bē se ka sōrō mōgō nyeda la. Kuna bē se ka kēhēya hali n'a mena.

An ka dōxōtōrō ka ladilikanw lamē, an kana dimin, hali ni furakeli dow be yen minw be bana juguya, dōxōtōrō bē cogoya kē k'a kun ben. An ka kan ka farkolo koloshi i n'a fo yōrō minw salen don, walisa u kana jeni, ani ka tige k'a sōrō an t'a don.

C. YELIKEFENW (Les Organes de Sens)

Kunkoloseme ni fasaw de b'a to mogo b'a don ni fen ka kalan walima n'a be mogo dimin. Farikolo yoro tow mago ka ci bē se kunkolo seme ma kunkolo fasaw sababu la. Fen 4 de b'a to mogo be meni ke, ka yeli ke, ka neneli ke ka donni ke. O fen nunun ye nen, tulow, nyew anin wolo de ye.

NYEW (Les Yeux)

Nyew de b'a to mōgō bē yeli ke, ulu de b'a to mōgō bē fenw nyē cogoya don, u bonnya cogo, n'u jenjeya don. Nyē ye fēn ye min ka ko ka gelen, anin fototalan don min bē jaw bō.

Nye tila yorow file nunun ye:

> Kolo dingelaman do bē ye, nye kise bē mara yōrō minna ani nyeda man jan nyogon na.

> Ani yōrō to minw shiw, ni woshi ji min bē bō nyē wolo la be nyekisew ko ni glande lacrymale ka ji dilanen ye.

Canal lacrymal ye ji bo sira ye min bē ke ka koli ke ani nyē fasaw be ja nyogonna ni ka nyē kisew labo u no la.

Nye dinge ye cogo yere b'a yira ko a dingelamandon; a dilalen bē ni fasaw ye minw donen don nyogon na sclerotique, choroide, ni retine. Sclerotique de bē mōgō nyew kishi few ma. fileli bē se ka kē a fe a togo ye cornee transparente. Retine ka magan kosebe, a le de be yeelen bo. A bē laban kofe nin nerf optique fasa ye

nye dinge fan fe. Nyē kise kofe, nye finman bē nye tila tila ko fila:

> nyēfēla min faalen don ni ji jēman ye min tōgō ko humeur aqueuse;

> kofela min falen don ni ji gelatine laman ye otogo ko humeur vitree.

Cornee, humeur aqueuse, cristalline, humeur vitree ye fēnw ye yeli bē se ka k'u fe. Fasaw de bē retine na minw be influx nerveux dilan ni yeelen yu minē tuma minna fasa optique de bē influx lase kunkolo sēmē ma. An bi b'a kalama, ni nye bē

fen do file, a jenjeya n'a cogoya.

NYEW KA BANAW
Les Problemes des Yeux)

An ka kan k'an nyèw koloshi kosèbè. N'an nyèw y'an dimin dòn an ka taa dòxòtòròsò la jona:

- > N'a jogina, walima a farala, walima ni nwonin dona nyè la;
- > ni kuru bè nyè kònò mi bè mògò dimin;
- > ni dimin gèlèman be kònòna la (a be se ka ke nye kise dimin ye, walima glaucome walima tumeur).
- > Dimin fenofen bè nyè la, walima kunkolo la ba jira ko nyè jeman yòròkelen dògòyara ka tèmè to kelen kan n'u janjayara ka teme nyogonka tuma minna, a be fo ko kunkoloseme banana, nye dimin y'a sababu ye.
- > Ni nyè kelen walima fila ka yeelen dagoyara;
- > ni infection be nyè la tile 4 ou 5 la, ani pommade antibiotiki ma mako nyè a furakeli la.

NI NYAMAN WALIMA FÈN WÈRÈW BINA MÒGÒ NYÈ KÒNÒ
(Les Corps Etrangers ou La Saleté dans Les Yeux)

Tuma dòw an bè nògò bò an nyè la ni musòrò kun ye walima ni kòori mugu kun nyigilen ye. Ni nògò bè nyè wolo kònò an ka nyè wolo sanfèla kuru ka taa kòfè ni alimeti kala ye i n'a fo a bè fig.7m cogoya mina.

Ni nògò nòròla nyè la cogoya dò la mi ka gèlèn, an ka pommade antibiotiki kè nyè la, an ka kan ka pansement ke ni gaz, ye ani ka taani banabato ye dòxòtòròsòla.

NYE DIMIN (La Conjunctivite)

Ni nyèw jeman yòrò kèra bilenman ye, sogomadafè ni mògò wulila, nyè bo bè mògò nyè nòrò, o kòrò ye ko nyè dimin b'a tigi la. Bana don mi be makòròba, ni denmiseni minè a bè furakè ni pommadi Aureomycine 1% ye. An ka sanfè nyè wolo sama ka taa duguma, an ka tila ka pommade k'a la. An k'an janto: Ni nyè dimin bè denmiseni fitini la an ka pommade antibiotiki k'a la nin ka taani banabato ye dòxòtòròsòla. A nyè bè se ka tinyè, o senfe, o bè se ka kè gonococcie ka infection ye min ye den a minè a wolo tuma la. N'an te fe nyè dimin ka denmiseni minè an ka nitrate d'argent 1% toni ko kelen ke nye kelen-kelen bèe la. Chaude-pisse be musow minw cew la ka kan ka nin topolo (shapitri 8 la chaude-pisse ka tamasserew be yen). Ni an te se k'a jilaman soro, an be se ka pommade Penicilline ke a la walima pommade were sinye saba tile kònò fo ka taa se tile saba ma.

GLAUCOME

Glaucome ye bana ye min be nye kelen de minè, o koro ye ko nyeji ka ca. A bana bè sòrò mògò fe min shi ka ca nin san binani ye, a le de bè fiyen bila mògò la. A ka fisa an k'a tamaserew don ni ka taa dogotorosola. Glaucome tilalen don tila ko fila ye; glaucome kogolen, ni glaucome min ma kogo. Ni glaucome kogora, mògò nyè ka yeli bè dogoya doni-doni tuma dow la a te mògò dimin. N'an bè fe k'a don nin glaucome bè mògò la, a tigi ka kan k'a nyè kelen datugu, k'a nyefela file, an ka kan k'a bolonkoninku taa nin ka segin jati mine i n'a fo a bè
fig.7n.

Ni glaucome don a tigi ka kan ka bolow b'a nò la, ka taa nyèfe walisa bolonkoniw ka don ka bè nyògònna.

Ni glaucome juguman don, yòrònkelen, a tigi nyè b'a dimin walima kunkolo fankelen, dimin bè se ka ke sababuye ka foonò bila mògò la, nyè funulen don, a ka gèlèn. Nyè b'a tigi dimin a bè funun ka tèmè to kelen kan.

Glaucome bè se ka mògò nyè tinyè tile damadòw, an ka kan ka taa n'a tigi ye dòxòtòròso la, walisa a tigi nyè ka opere. A bè furakè ni Pilocarpine ji ye, a ka kan ka k'a tigi nyè la a shi to bèè la.

TRACHOME

Trachome ye nyè dimin ye min bè juguya doni doni, a bè se ka mèn kalo damadòw ka taa san damadòw. N'a ma furakè joona, a tigi bè se ka kè fiyento ye. A bè juguya ni mògò magarala n'i bolo ye, walima ni dimògòw magara la a ka ca ka fantanw de minè. Trachome tamashyenw ye:

- > Nye kiséw bè bilén, u bè ji bo i n'a fo nye dimin jalan bè ke cogoya minna.
- > Ni kalo kelen tèmèna, fen bilénmanw n'u bè wele follicules be dilan nye wolo cyèmancye la.
- > Nyè jeman yòrò bè funun.
- > N'an ye jati minè kè a la cornee fankelen ye nèrè-bin kènèman ye, joli sira misemanw caman bè ye minw togo ko pannicules.
- > Ni follicules ni pannicules nyagamina trachome bè mògò minè.
- > San caman kofè follicules bè ban, ka toni toni jèmanw to. Toni-toni jeman nunu bè se ka nyè wolo giriya ka nye bali ka

yeli ke walima a bè se ka nyè shi bila nyè la. Ka taa gosi cornee la fo k'a tigi fiyen.

Ni trachome ye mògò minè, an ka nitrate d'argent 1% k'a tigi nyè la kalo kelen kòno walima Rifamycine sinye caman tile kòno walima pommade Tetracycline wula fe walima k'a k'a la sinye saba tile kòno. Walisa a ka kènèya ka ban, an ka kan ka sulfamides walima Tetracycline furakisew kunu tile tan fo

ka taa bila tile tan ani duru ma. Ni trachome mena mógò la a ka kan ka opere.

NYE KISE DIMIN (L'Iritis)

A tamashyenw ye:

Ni nyèkisé dimin bè mógò min na a tigi ka kan ka taa dòxòtòrosò la, barisa antibiotiki tòw tè fèn nye a la.

MARA (L'Onchocercose)

Mara ye bana ye mi ka ca Afrique, Jamana la ntumu fitini dow de ba bila mógò, min otigi fana bè se k'a yeleme do were fe. Ntumu nunun bè bò dimogow de la (a be fig.7q).

Nin ntumu ye mógò kin kalo caman bè tèmè, o kofè mógò wolo b'a daminé ka kuru farikolo duguma yanfan, waati caman u hake be taa saba ka walima nani la; u janjaya be 2 a3 cm la. Tumu nunun bè se ka ke sababuye ka mógò farikolo nwanya.

Mógò wolo bè se ka ja ka finya san tan ka taa san tan ni duuru la a tigi nen bè se ka miné. A bè folo ka suro fiyen bila a tigi la o kofe nye tòw bè miné (a bè fig.7n), o kofe a tigi te yeli kè hali tilefe. Kabinin bana damine, an ka kan ka taa doxotorosola. N'an ye nyew laje, an be dimin camanw sòrò a la o bè se ka kè sababu ye ka bana cogoya don, microfilaires caman bè ke mógò nyè la, tumadow la u bè se ka ye nyè la, nka o te dòxòtòro bali k'a tigi file. N'an ye tamaserew ye dòròn an ka kan ka taa dòxòtòrosò la, furakeli teliman bè se k'a ke k'a tigi bali ka fiyen. Nka ni bana ye nyew tnye tuma minna a furakeli bè gèlèya, a tigi ka kan ka taa dòxòtòrò dà lajè.

TULOW (Les Oreilles)

Fig.7r bè tulow yòrò tòw yira, a tilalen don tila ko fila, a konona, n'a kofela. Tulo den de bè a yoro fila ni nyògònse. Tulow de b'a to mógò bè meni ke. Ni mankan kera mógò kerèfè a bè taa bò fo tulo n'den na. Ni mógò tulo den kulela a bè taa bò kolo saba de la, a mankan bè se ka taa fo cochlea la. Cochlea de bè mankan bila ka taa kunkoloseme, ni tulo fasaw ani kunkolo fasa ni nyògònse. Ni ji dona tulo kònòna la sira bè ye mi b'a dèmè ka bò.

TULOW KA BANAW

(Les Problemes des Oreilles)

TULODIMIN (L'Otite)

Tulodimin ye bana ye min ka telin ka denmisenuw miné, a ka kan ka furaké teliya la. Tulo dimin ye infection de ye min bé tulo kónóna miné tulo dimin be denmiseni miné, mura kofe. Ni tulo dimi bé denmiseni la, a bé kasi, farigan b'a mine, a tigi b'a tulo fankelen siyen, tuma dów la a bé nèn bo n'an bé ka furaké an ka Bactrim walima Ampicilline di a tigi ma (a bé shapitri 2 la) fo ka taga se tile wóorò ma. An be Aspirine ta ka dimin mada. Ni nèn bé tulo kónò an k'a ko kosèbé ni kòorimugu ye, nka an kana tulo datugu cogoya shi la, ni kòorimugu, walima bin, walima fèn wèrè. Tile damadow n'a ma nògòya an ka taa dòxòtòròsola.

TULOGEREN (La Surdite)

Ni dimin tè tulo geren dimin min na walima fèn wèrè, ka san caman ke, o kòrò ye ko furakéli t'a nyè. Makòroba shi mana se san hake do la, a bé nyenamini, a tulo bé kasi, a tigi ka kan ka antihistaminique ta (a bé shapitri 2 la) o kofe a ka lafiya fo dimin ka tème tuma minna. N'a ma nògòya walima, tamashyènw ma dògòya, an ka taa n'a tigi ye doxòtòroso la.

SHAPITRI B CÈ NI MUSO KA MINENW NI SUGUNÈ MINÈN
(Le Système Genito-Urinaire)

U tilalen don tila ko fila, tila folò ye sugunè minenw ye, tila filanan ye bange minenw ye.

A. SUGUNÈ MINÈN
(L'Appareil Urinaire)

Celluluw ye fenw ye minw bonnen don lymphè ni joli kono; fogonfogow, binyè, komokiliw be fenw posoni sama ka bò joli la, ku labo kenema. Farikolo nògòw be bò nin cogoya de la.

Sugunè minenw de file nunun ye:

- > Komokili fila minw ni shò bolen don;
 - > Sugunè sira fila n'olu be wele urelres, u be bò komokiliw la ka taa se sugunè bara ma;
 - > sugunè bara dayelelen don kenemala la ni uretre.
- Komokiliw be joli sorò arteriw de fè joli be bò ni veiniw de ye. Tubes uriniferes millan saba de be komokili kelen o kelen be la. Tubes uriniferes ye filtre de ye minw be:
- > ji;
 - > uree ani acide urique (min be bò binyè la ani celiluw la);
 - > sels mineraux i n'a fo chlorure de soduim;
 - > pigments neremugumanw (minw be bo pigments biliaire la), joli la. U be lajelen de ye joli ye.
- Sugunè be bò tuma bee nin ureteres de ye, sani a ka se sugunè bara ma. A kònònafenw fana ka ca. N'a samana kosebè a be ja, sugunè toniw damaw mana bin sugunè barakòndò tuma minna sugunè negè be mògò minè. Ureteres bò yòrò sugunè bara la ka surum, o be kè sababu ye ka sugunè mi gèna sugunè bara fè u be siraw datugu walisa sugunè ka na yèlèn komokiliw fè.
- N'an ye sugunè piquè kè bagan na a be sa. Ni mògònifin komokiliw ye baara dabila sugunè kònòna fenw be to joli la f'a tigi be sa. Komokiliw de be joli saniya.

SUGUNÈ MINÈN KA BANAW
(Les Problèmes de L'Appareil Urinaire)

SUGUNÈ SIRAW KA INFECTION (L'Infection de Voie Urinaire)

Sugunè minanw ka infection ka ca musow de la a tamashyenw ye:

- > Farigan;
- > a tigi sugunè b'a jeni, n'a bè na sugunè kè, tuma dòw la joli bè bo;
- > sugunè nègè b'a tigi minè tuma bée;
- > tuma dòw a tigi kò b'a dimin kòmòkiliw ka yòrò la;
- > n'a ka jugun, kòmòkliw sègena bana bolo kosèbè a tigi bolow n'a senw bè funun.

Tuma dòw la tamashyen min ka telin ka ye, o ye n'a tigi bè sugunè ke a b'a jeni. Ni farigan ni kò dimin b'a tigi la o ka jugun. A tigi ka kan ka ji caman min, a ka ca ka bana nògòya, hali ni furaw ma ta. Ni farigan ma nògòya ji caman minen ko an ka kan ka sulfamide di a tigi ma walima Ampicilline walima Bactrim (a be shapitri 2). A ka fisa a tigi ka ji caman min furaw talen ko. N'a ma nògòya a tigi ka kan ka taga dòxòtòròso la. An kana infection urinaire bila ka men n'o tè a bè kè sababu ye ka kòmòkiliw tinyè. Muso kònòmanw, sukarodun bana bè mògò minw la, denmisen minw sugunè baraw ma dilan ka nyè, makòròbaw minw ka prostate ka bon, ka telin ka infection urinaire sòrò, u ka kan ka k'u hakili t'u yèrèw kun.

NI FÈN BALANA SUGUNÈ SIRAW LA (Les Calculs de Voie Urinaire)

An y'a fò ko acide urique ni sels minéraux de kelen don ka sugunè dilan. Tuma dòwla u bè kè sababu ye ka fènw balan sugunè siraw la:

- > tuma dòwla a bè daminé ni kònò dimin ye kòmòkliw ka yòrò la, ani galaka kolow, ani uretre ni kònò dimin;
- > tuma dòw la u bè se ka bò sugunè fè;
- > tuma dòw la fana infection bè sugunè bara minè.

N'an bè fè ka furakè, an bè ji caman min, walima ni infection y'an minè an k'a furakè. An ka furaw d'a ma minw bè dimin mada (ami Belladone walima les atropiniques). Tuma dòw la f'a ka opere de. An ka kan ka taa dòxòtòròso la.

PROSTATE KA BANA (La Maladie de La Prostate)

Prostate bana ka telin ka makòròba de minè (a be fig.8c). Cè fè tuma dòw la a bè sugunè sira dayelen, bè bò, prostate bè bonyè nin infection b'a la. A tamashyenw ye ni mògò bè sugunè kè a bè digi a tigi la, tuma dòw la n'a tigi bè bo kè a bè digi a la. Sugunè siraw bè datugu banabato tese ka sugunè ka tile damadow, farigan bè a tigi la o koro ye ko infection b'a tigi la. N'an b'a furakè an b'an sigi benyuwari ji kalaman kònò, ni farigan bè a tigi la an ka antibiotiki d'a ma. Bactrim de kanyi kosèbè, n'o tè yen an ka Ampicilline, walima Tetracycline d'a tigi ma (a be shapitri 8) la. Ni nògòya ma kè a la an ka taa dòxòtòròso la. Bana bè se ka juguya fo ka se opereli ma. An ka danfaraw kè prostate bana ni gonorrhée cè o fana bè se ka sugunè siraw datugun n'a tigi koròla a bè se ka kè prostate bana ye. N'a tigi jera ni muso ye a bè mògò minna, o kòrò ye ko chaude-pisse de don.

SUGUNÈ BILEN BANA (La Bilharziose)

Nyumu dò de b'a bila mògò la min bè don joli la.
a bana bè juguya ni nin tamashyenw de ye:

Sugunè bilen bana tè girin ka yelèma mògò fè. Microbu bè bò nyè farikolo kònòna la. N'an bè fè ka sugunè bilen bana kunbèn, an ka kan ka baara kè ni mògòw ye minw bè limacons faga, ani ka banabatòw furakè. Mògò ka kan ka sugunè kè nyègèn kònò, aw kana sugunè kè ji la. Ni bana ka ca yorò minna, ni joli bora mògò min sugunè la a tigi ka kan ka analyse kè ka lajè n'u fan bè sugunè la.

A tamashenw ye joli bè bò sugunè kèlen kofè. Mògò kònò b'a dimin, ani a senfurancè, a be juguya n'a tigi tilara sugunè la. Farigan b'a tigi minè, a b'a yèrè nwènyè, ni kalo caman walima san caman tèmèna, kòmòkiliw bè se ka bana, a bè se ka juguya fo ka taa a tigi faga. N'an bè fè k'a furakè an ka dumuni duman dun. Bana bè mògò minw la ka kan ka furakè, an ka niridazole walima prazioquantel ta (a be shapitri 2) la. Ni furaw da ka gèlèn, u ka jugun an ka kan ka taa dòxòtòrò fè.

B. CE KA CEYA MINENW (L'Appareil Genital Chez L'Homme)

Celiluw minw be fana nyògèn kan ka bangeli sababu file nunun ye:

> spermatozoide o bè cè la; cè nin muso bi jè waati min na, ji min bi bò, u bi sòrò la.

> ovules bè muso la.

Gonades de b'u dilan u bée lajèlèn tògò ye ko bange minanw.

Ce gonades fila bè wele kòkiliw, u be bilalen wolo sugu dò de kònò, o siraw de ko, spermatozoides million bè se ka sòrò mògò la kabinini ye ko don fokase makòròba ya la, nka ni mògò kòròbayara u dilani be dògòya, kòkili kelen kelen bè spermatozoide epididyme la min be taa bonyè nyèfela la, a be wele spermiducte. Spermiducte fila bè nyògòn sòrò uretre la sugunè bara kerèfè. Spermatozoides bè tèmè sugunè sira de fè. Fura suguya fila cee fè, bange minenw jèlèn don u bè nyògòn kunbèn cee minen kunkolo de la.

Spermatozoides bè ji sugu dò de la bo a tògò ko sperme min dilalen don ni glandes ye, i n'a fo prostate. Kòkiliw celilu minw bè tubes seminiferes bila joli la, testosterone min ye tye minen ce bè kè sababu ye ka cè minenw bonyè kosebè (ani shiw, ni fasaw, ni mògò kan, ani cèkala yèrè. Kòkiliw bè dò werew dilan i n'a fo stimulines minw, dilalen don nin hypophyse ye min ye encephale ka glande ye.

C. MUSO KA BANGE MINENW
(L'Appareil Genital Chez La Femme)

Ovaires fila de bè kònòbara kònò, olu de bè ovules dilan, oviductes de bè celiluw la ovaires laɓan yòrò la u bè wele pavillon. Oviducte bè bò fasaw ni dingè de kònò. Wolo mugu dayelen yòrò togò ko col, o kofè vagin ni vulve bè yen.

Follicules de bè ovaires dilan, a ka jan kònòna la. Ovules bè caya sani den muso ka wolo. Ni den sera furu ma tile mugan ni wolonnwila, o tile mugan ni wolowila kònò follicules be ovules dilan stimuline, ni hormones ni hydrophysaire de bè a to follicules bè mò, a le yèrè bè folliculine dilan n'o ye hormone ye a ka baara ye ka wolo mugu bonyè n'a tigi sera furu ma tuma mina na, bè (shiw, ni bassin) bonyè. Tile tan, ani naninan follicule ji bè ovule n'a kònònafenw bò trompe la. Cellules minw tè banga kè, bè fara, ka caya i n'a fo glande; fèn nèrè mugum an de bè progesterone dilan. A bè folliculine ka baara dafa ni cappillaires sanguins cayali ye wolo mugu kònò, a le de bè stimuline ka dilani jò ani ovulation wèrè. Fèn nèrè muguman ka baara bè dabila fo tile tan ani naninan. Wolo nugu kònònafenw bè kè joli ye u bè bò tile naani ka taa tile duuru la a bè fo o de ma ko "regles" wo kofè dowerèw bè dilan, ni jati ka denmiseni ya la ka taga makoroba ya la ni wo ye. Menopause ye a 45 ans environ) bè se ka kè muso dòw fè ye ka taa tile 26 a 32 la. N'u ye kònò ta wo tè kè tuguni.

Muso bè se ka kònò ta tile saba de kònò. Ni mògò jèra ni muso ye ji min bè bò cè la ka don muso la o tuma spermatozoides million bè yèlèn muso ka bange nugula ka ovule kumbèn. Spermatozoide folo min bè don ni ovule bè je, ka kè kelen ye, a bè bonyè, nin ka jigi wolo nugu kònò, a bè don paroi kònò tile wooronan. A bè bonye ka kè den ye ka to ji sugu do kònò min togòye l'amnios. Barajuru de bè ani ba jè, den kunkolo bi duguma yanfan. Kònòta ni jigini faranfasialen don shapitri 12 la.

BANGE MINENW KA BANAW
(Les Problemes de L'Appareil Genital)

SOPISI (La Gonorrhée)

A microbu bè sòrò nin cè ni muso dara nyogòn fe dilan kan. A tamashenw cè ni muso fè ye te kelen ye. Cè fè a tamashyenw ye:

- > N'a tigi be sugunè ke a b'a jeni, nèn bè sòrò cè minèn la sogomada fè;
- > n'a ma furakè jona infection bè caya, sugunè bè gèlèya a tigi ma, tuma dòwla uretre bè datugun ka dògò ya;
- > tuma dòwla farigan b'a tigi mine;
- > kalò damadòw ka taa san damadòw sen dimi b'a tigi mine.

Tamashyènw muso fè:

- > A daminé na mògò tẹ tamashyènw ye f'a tigi sugunè b'a jeni;
- > Ni den banger a nyè dimin b'a mine, o bè se ka kẹ fiyèn ye (a furakè cogo bè shapitri 7);
- > kalo caman, ka taga san caman a tigi kònò bè se k'a dimin, a te; kalo ye a cogoya la a bè se ka den sòròbaliya lase a ma.

Ni sobipisi ye cè minè a tamashyèn fòlow bè se ka ye dógòkun kelen kònò ka taa dógòkun saba kònò n'a jèra ni muso ye bana bè min na. Tamashyènw bè se ka san caman kẹ k'a sòrò u ma ye, o tẹ a bali a bè se ka bana yelèma mògò wèrè fè tile damadòw kònò. A bè furakè Penicillin Procaine ye 4,8 million UI shèn kellen, tilancè bè kẹ bobara fan kelen na' tilan cè wèrè bè kẹ bobara fan kelen na walima Bactrim kise segin ka ta nyogonfe walima Tetracycline (500 mg, 4 fois/jour pendant 4 jours). Sani an ka furakeli kẹ an ka kan ka dọxòtòrò nyinika. N'a tigi dèsera ka sugunè kẹ, a ka kan ka sigi tasa falen ji kalaman na dala. N'an bè fè k'a sonde an ka kan ka dọxòtòrò nyinika. Nin bana bè cè nin muso bée la nyogon fè, u bée ka kan ka furakè. Hali nin muso ma bana tamashènw yira, a bè se ka minè kofè. A tigi ka kan ka mògòw furakè a jèra ni minw ye.

DAMAJALAN (La Syphilis)

Damajalan ye bana ye min bè yelèma mògò fè n'u jèra dilan kelen kan. A tamashènw ye:

- > Jolida bè bọ cè minèn kunkolola n'a bè wele; chancre walima muso minen, tuma dòw la (a bè bọ dawolow kan, walima farikolo yòrò tòw). Jolidani bè mògò mine dógò kun 2 walima duuru kofè n'a tigi jèra ni banabatò ye. Jolida tẹ mògò dimin,
 - o sababu de b'a to, n'an bè muso minen kan a tigi tẹ bọ a kalama;
 - > jolida ni kuru dò bè bọ nyogonfè tuma bée woro furancè la, a tẹ nèn bọ;
 - > jolida bè ja tile dama dòw, a bè sumaya a yèrè ma ka sòrò furata tẹ a la, nka bana ma sumaya cogoya shi la;
 - > dógòkun dama dòw a tamashènw be kẹ wolo sanfè:

- > a tigi kunkolo shiw bè bọ tumadòw la nyè shi fènè bè bọ;
- > ni a ma furakè, damajalan bè se ka bana wèrew bila mògò la, ni wo, sen kuru dimin, sen tinyè, walima fa. N'an ye mògò ye mi kuru bora a ka ce minènw sanfè, ka tila ka bo a farikolo yòrò tow la, ani jolida minw bè bilen an ka kan ka don ko damajalan don. Wo sababu kama an be se ka taga dọxòtòròso la, ni dọxòtòrò bè se ka analyse kẹ ni a ya sòrò damajalan don. Ni mògò o mògò nin damajalant jèra a ka kan a tigi ka taa dọxòtòròso la; an bè i n'a fo muso minw damajalan bè u cew la. Penicilline Procaine 1.000.000 UI bè se ka di banabatò ma fo tile tan ani fula. N'a tigi tese ka taa sogoli kẹ don bée, a bè sè ka Benzathine Penicilline 1.200.000 UI shèn fila dógòkun kònò,

ka dógòkun kelen kè, wo kofè Benzathine Penicilline 2.400.000 UI kalo wo kalo fo ka taa kalo wòorò. N'an bè fè bana ka kènèya an ka kan ka furakèli kè a cogoya la. Ni damajalan ye muso kònòman minè, hali n'a tamashènw ma bò, a bè se ka juguya kosebè den ma; a ka kan ka furakè jooa.

LYMPHOGRANULOME VENERIEN

Ni bana bè sòrò ni cè nin muso jèra, microbu de b'a bila mògò la. A tamashènw de file ninw ye:

- > Kuru dò bè bò cè minèn kunkolo kan, jolida fitini de don min bè sumaya a yèrèma jooa;
- > Muso t'a don ko bana b'a la;
- > tile tan ani duuru ka taa tile mugan la, kuru belebelew nugujilaman bè bò woro furancè la ana, a bè nèn bò, a bè ja, a be tila ka wuli (a be fig.8g la);
- > tumadow la kuruw be se ka bo, bo yoro fe a be se ka a da dogoya.

N'an be fe k'a furake an ka taga dógòtòròsola, n'a juguyara bobara yanfan, an be se ka Tetracycline (250-500 mg, 4 fois/jour pendant 2 semaines). Ni bana ma sumaya a tigi kana je ni mogo were ye.

TYE MINENW NI MUSO MINENW KA BANAW BÈ KUNBEN COGOYA MINA NA (Comment Eviter La Contagion des Maladies Sexuellement Transmissibles)

1> N'a bè mògò min na a tigi ka furakè jooa walisa a kana yelema mogo werew fe.

2> A tigi ka kan ka fo mògòw ye a ye bana bila minw la walisa u tigiw k'u yerew furake. N'a be ce la a ka kan k'a fo a muso ye, ni o te a be se ka bana soro n'a ka doniya te a la.

3> Mogo mankan ka jè bée fè, muso minw be je ni cè caman ye walima cè minw be je ni muso caman ye be se ka bana soro "bordelo" ma nyi an ka kan ku to ye an kan janto an yerew la duguba kòndò.

4> Ka mògò wèrè dèmen, mogo teri minw mankènè k'u dèmen ku yerew furakè, an ka ladilikanw d'u ma u kana je ni mògò ye min ka bana ma keneya.

5> A tigi ka ko ji ni safune la minenw min fari yorow bée.

NOGOJEMAN (Les Pertes Blanches)

Musokònòman caman bè u yèrè wagashi, nògò jèman fènè bè bon u kan. Nògòjeman nunu ye infection de ye.

1> A nye bè i n'a fo nère binkènè walima jèman, a ji ka ca, a bolen don safunè ji fè, ani nwenye. O sababu ye infection de ye trichomonas fè. A bè mògò jeni n'a tigi bè sugunè kè, tuma dòwla u bè funun, u bè mògò dimin. A bè furakè cogoyamina:

- * Cè minenw ni muso minenw ka kan ka saniya.
- * Muso ka kan k'a nyèfèla ko nin ji vinaigrilaman ye (3 cuillieres a soupe vinaigri jèman ji litri kelen wulilen kònò) a ka fissa kosèbè.

N'a nògòyara an be se ka koli ko kelen kè tile kònò.
 * N'a ka jugun an ka Metronidazole furakisew ta ka bila nyèfèla la.

Walisa infection ka ban muso fè, cè ka kan ka yèrè furakè anin muso fana ka kan k'a yèrè furakè. Bana kisè bè se ka don sugunè siraw fè k'a sòrò muso tè b'a kalama.

2> Nògò jèman nònò kumulaman min kasa bolen don ye monoliase ka infection de ye. Nyèfè dawolo fitiniw bè bilenya, a bè a tigi dimin fènè, n'a tigi bè sugunè kè a b'a jeni. A ka telin ka muso kònòmanw de mine walima sukaro dun bana bè minw na, walima antibiotikiw bè kè mògò minw la. Antibiotikiw te se k'a furake a tigi b'a nyèfèla ko ni bicarbonate ye ani gentiane 2% walima ka Nystatine bila nyefela la (a be shapitri 2).

3> Nògò jèman i n'a fo nònò mi kasa mandi sababu ye hemophilus ka infection de ye. A tigi bè se ka vinaigre kè ji la ka nyèfèla ko, an bè se ka Sulftiazole bila nyefelala shen fila tile kono fo tile tan ani duuru.

4> Nògò jèman bileman, jiman, walima nyuguji jolima mi kasa mandi. Wo tamashèn nunu ka jugun kosobè a bè se ka kè cancer ye. Ni farigan b'a tigi la, a ka kan ka antibiotiki ta i n'a fo Ampicilline (a be shapitri 2) ni ka taga doxotoroso la.

Attention: Ni nògò jèman mènà, ni furaw dèsera ka sumaya an ka kan ka taa n'a tigi ye dòxòtòròso la.

DEN SOROBALIYA (La Sterilite)

Tuma dòw la den sòrò ka di cè nin muso bèe ye nka muso tè se ka kònò ta. Tuma dòw la fura tè a la, tuma dòw la fana a bè se ka furakè. Hormones ni furaw bè mago nyen bana la, nka a bè bò a ju la. A bè se ka kè hormone bè dèse analyse de bè se k'a don. Mògò dòw bè fura min kè tè mago nyen, an kana an ka wari tinyè.

SHAPITRI 9 DUMINI BÈ YÈLÈMÈ AN KÒNÒ COGOYA MINA NA
(Le Systeme Digestif)

Mogo taalan ye dumuni de ye. Kòngò ni min nògò de b'a bila mògò la. Duminiw tise ka taa farikolo la shen kelen f'u ka tèmè siraw de fè, u bè yèlème cogoya mina na, wo bée de bè wele duminiw ka yèlèmèli. Farikolo kònonafen minw bè dumuni yèlèmè mògò kòndò de file nin ye:

- A. Da, Nyiw, Kan;
- B. Kan Sira, Furu;
- C. Binyen;
- D. Fyebara = Fyejibara, Kunan-Kunan = Nena;
- E. Nugu Fitini, ni nuguba.

A dilalen don ni:

- > Tube digestif duminw bè tèmè minw fè (i n'a fò da, kari sira, furu, nugu fitini, ni nuguba, a bè tila ka bo kofe la fe).
- > Glandes digestif de bè sucs digestifs dilan u bè duminiw yèlèmè (wo ye binye, vesicule biliaire, kunan-kunan, ani daji).

A. DA, NYIW, KAN

(La Bouche, Les Dents, et La Gorge)

Dumuniw bè don da fè, ni kase furu ma. A yòròw bè:

Da, ni nèn ni dowolow, ni da furukuw de bè nyògòna. Nèn bè bò a nò la tuma bée ani nyin minw bè mògò da kolo la. Nyin tilalen don tila ko fila de: a dili ani a sanfèla. A koféyan fan ka taa a kòndò yanfan na:

- > Email nòròlen don couronne na, cement bè dila la;
- > do be yen min tògò ye ivoire;
- > yòrò dò bè yen mi ka magan ni wo ye pulpe dentaire ye, joli siraw bè minna ani fasa siraw.

Email, cement ni ivoire dilanendo ni osseine ye ani sels minéraux i n'a fò (phosphates ni carbonate de calcium).

Email de ka gèlèn ni nyi yòrò bée ye (a bè fig.9b).

- 2 incisives minw da ka jan;
- 1 canine min da ka misèn;
- 2 premolaires minw da pètèlen don, ani a fèrèlen don, dili fila korilen bè a la;
- 3 molaires n'a couronne fèrèlen, dili naani bè cila.

Makòròba nyiw de file nunun ye (32 dents), denmiseni nyin ye (20 dents ye) a bè wele nòndò nyiw. Nòndò nyiw folow bè bò kalo wòrò denmiseni fè, a labanw ka taa san saba. Ni denmiseni shi sera san wolonwila la nòndò nyiw bè bin, do wèrèw bè bila u nò la minw bè to yen kudaye. Molaires naani laban naani tè bò jona tuma dòw fo san mugan kofè u bè wele ko cèkòròba nyinw. Tumadòwla a tè bonyè.

Ni bè dumuniw mi ladon da fè, dawolow de b'a lase

da kònò, wo la nèn b'a sama ka taa nyin damisemanw kòrò u ba tigè, ka tila ka taa nyin dadumanw kòrò. Dumuni ni daji jelen don ni daji sugu wèrè ye. Daji bè sukarow dun mògò da kònò. Dumuni bè faran daji kan. Dumuni minw kera moni ye, mògò nen b'a kè dègè sugu dò ye mi tògòko bol alimentaire a bè taa pharynx kònò. Yòrònkelen voile du palais bè tèmè yòrò datugu nun dingè fanfè (walisa sa bali ka don nun dingew kònò), trachee walisa dumuni kana don fogonfogonw fe. Ni taa ka segin ma bèn tuma minna dumuni jimanw bè don trachee artere kònò. Ni ani trachee magara nyògòn na doron, a bè sògòsògò bila mògò la, mi bè dumuniw la bo pharynx kònò, sira kelen de bè to ni wo ye oesophage ye. Dumuni bè jigin tuma minna baara bè damine.

NYIW KA BANAW

(Les Problemes des Dents)

A ka fisa an k'an nyiw n'an nyintaraw ladon ka nyèn. Mògò bè se ka dumuni ke ka nyen, n'a tigi nyinw jelen don walisa ka kishi bana ma. Nyin minw tinyelen don sumu fè sababu ye infection de ye min be se ka farikolo yòrò bée minè ka dumuni sukaromanw to ye, ni k'a nyiw ko tuma wo tuma n'an tilala dumuni ke la. Ni sukaro tora nyi jukòrò hali minuti bi saba la microbu minw be mògò da kònò bè se ka wo bò nyin kònò, a bè fo wo ma ko sumu. N'a ma furake a be dimin bila mogo la. Nyin dòxòtòrò bè se k'a yòrò nòrò, a bè se ka san caman kè. Ni nyi wo infecte ra a be se ka ke abces ye n'a sera diliw ma, a bè tila ka nèn ta. Walisa dimin ka mada, an ka kan ka nyi wo ko fo ka jè, wilisa ka dumuni tow ni nògòw bò a la. An ka kan k'an da ko ni ji min man kalan, min man suman ye, ani kogo, ni bicarbonate. An bè se ka aspirine di a ma. An bè se ka fura nyini min togo ye wolofokan na ko ngigis, a bè wele filakan na ko benbery-barkeni, u kanyi kosobe. An bè yiri buluw wili (3/4 bulu binkeleman ani 1/4 bulu jalen) minuti mugan kònò, a tigi bè tila ka ko a la. Walisa ka infection kele an be se ka antibiotiki di a tigima i n'a fò Penicilline furakisè walima Tetracycline (a bè shapitri 2 la).

Ni nyintaraw fununa, u bè mògò dimin joli bè bo u bè se ka bò sababu fila la; a tigi da te ko walima a tè duman dun n'an bè furakè an k'an nyiw ko, n'an tilala dumuni ke la. An k'an da ko ni ji kogoman ni bicarbonate ye. An ka dumuniw dun protein bè minw na ani vitaminiw(a be shapitri 10).

Kan funun b'a daminè ni mura de ye. Ngònò dingè bè funun, a bè mògò dimin, tuma dow la nen bè bò. Denmiseni bè se ka farigan fo ka taa 40 la. A be furake ni ji kalaman sigilen ka suman ni kògò ye. An bè se ka aspirine ta walisa ka farigan, ni dimin furakè. Kan dimin juguman, mi ni mura bè nyògòn fè ani grippe, banabaatò man kan ka antibiotiki ta. An ka furaw ta minw bè se k'a mada. Kan dimin suguya wèrè bè ye min ka kan ka furakè teliya la ni Penicilline ye. A ka

telin ka denmisenw ni kòròbalenw de minè. Tuma dòw la mura, walima sògòsògò t'a minè. A bè daminè ni kan dimin ye ni farigan, kan bè bilennya, kuru bè bò mògò da kolow kòrò. A be ke i n'a fò farigan t'a la. A ka fisa an ka kan dimiw bée furakè ni antibiotikiw ye (a be shapitri 2) kan dimin laban sugu dò bè yen mi bè se ka son mine ani kòmòkiliw. An ka kan ka taa n'a tigi ye dòxòtòròso la.

Farigan bè sòrò bana dòw la, mògò min ni da konona bée bè jèya (fig.8d). Hali n'a ma juguya, a tigi ka kan k'a da sanango ni kògòji, ni bicarbonate ye. Toni-toni jeman min bè nen, ni da ni kan kònòna ye infection tamashyènw de ye (fig.8e), champignon de b'a bila mògò la a tògo ye moniliasis walima muquet, tuma dòw la toni-toni bè nòrò denmiseni da la walima a bè kè mògòw la minw ka baara ye ka Ampicilline ta walima Tetracycline. O waati la an bè se ka antibiotiki lajò fòlò. An bè se ka Violet de Gentiane di denmiseni ma (a be shapitri 2 la).

N'an ye fèn jèman walima nugujiman ye kan kònò walima nun kònò, fanga t'a tigi la, a bè se ka ke diphterie ye (a bè sòrò shapitri 13).

B. KAN SIRA, FURU (L'Oesophage et L'Estomac)

Oesophage fasaw bè girin ka nyògòn minè ni dumuni temena dumuni bè se ka jigin mògò kònò k'a tigi dalento, walima a jolen, walima a dalen, walima a sigilen, walima ni mògò kunkolo bè duguma walima a jèngènen don, a laban dumuniw bè yelen furu la. Dumuniw bè nyògòn degun furu kònò ka tila ka sama. Fasaw bè ja nyògònna ka tila ka nyògòn bila ka sòrò daw datugulen do, duminw bè sòrò ka nooni. Suc gastrique de bè duminw kè moni ye mògò kònò ni a bè wele chyme. Tuma ni tuma pylore (a le de be furu ni nuguw nòrò nyogon na) bè dayelen, furu kònòna fèn dòw bè tèmè ka taa nugu la. Ji ni man ji te jo furu kònò nònò, buru, sogo time li fènè ka suman (heure fila walima heure saba). Kènw bè toyè ka mèn fo ka dumini tow ka temeli gèlèya fura kònò. Ni sògò ni kèn jèra ka dilan bè se ka heure wolonwila ka taa heure segin. An bè se ka furu sigi yòrò ye fig.9f.

DUMINW TÈMÈ SIRA NI FURU KA BANAW (Les Problèmes de L'Oesophage et de L'Estomac)

FURU DIMIN (L'Ulcerè)

A bè fò ko mògò furu b'a dimin ni jolidaw mena a tigi furu la walima a nugu fitiniw la, ni acide cayara wo de bè a bila mogo la. Sira jèlen na acide duminw bè jè, nka acide bè se furu dawolow fènè ma. A bè don n'a tigi furu kònòna

b'a dimi (a be fig.9f.1a). Tuma dòw la a dimin bè dògòya n'a tigi ye dumuni kè walima n'a ye nònò min. Dimin bè juguya heure fila ka taa heure saba la dumuni kelen ko, n'a tigi bè dumuni kè walima n'a bè dòlò min, walima jenili fèn dòw. Dimin bè juguya tuma dòw la shufe. N'a juguyara kòsèbè a tigi banakota bè fin jolintanya b'a tigi minè, wo sababu ye joli min bè bò furu la. Furu dimin ka kan ka furakè jona walisa jolidaw kana bonyè furu la. An ka dumuniw dun minw be furudimin keneya nka an kana fènw dun minw bè bana juguya.

- > Dumuni minw bè furudimin furakè; ni wo ye fromage, nare, flocan d'avoine, namasa, u bè bi furu la kisi banaw ma.
- > Dumuni minw tè mògò furudimin ni wo ye shèfan balabalen biscuits kogoman, pomme de terre tobilen, courges, crepes namassa molen, jiriden kènèw, sirimè ni tulu kènè, sogo, jègè.
- > Dumuni minw bè bana juguya; dolo, kafe foronto, soda dumuni tulilenw, cigarettes, sogoji, chaux, jiri den minw bè mògò jeni ka sòrò i ma dumuni ke.

Nònò kènè ye fura nyuman ye furu dimi kama. Ni faru dimin ka jugun a tigi ka kan ka nònò min heure wo heure, tile folow la, fèn minw fora a ka kan ka olu dòròn de dun. Tile damadow ni dimin nògòyara a tigi bè se k'a damine ka dumunifen minw fora dun. Kalo caman kònò a ka fisa a tigi ka nònò min, dumunike waati wo dumuni ke waati. Tile tilen tye la, wuladafè ani sani a tigi ka sundògò (6 fois/jour).

Fènw minw be acide kele i n'a fò magnesie nònò walima magnesium, walima hydrate d'aluminium u lu bée bè furu dèmèn ka acide kele walisa ka furudimin furakè. Fura dòw bè ye minw bè acide kele (anticholenergiques) ani furu ka pansement u da ka gèlèn. Ni dimin ka jugun, a bè se ka konodimin fura ta. Furakisè dòw bè yen minw ka fisa kosèbè, nka a da ka gèlèn, i n'a fo Cimetidine (Tagamet). Fura dòw bè yen furudimito man kan ka minw dun i n'a fo Aspirine ani fèn tow, corticoides, ani anti-inflammatoire tòw (furaw minw bè kolotuguda dimin kèlè), ani fura minw be joli ja. Sani an ka furaw ta an ka kan ku lajè ni fura n'an ka bana bè taa nyògòn fè. A tigi bè se ka fura ta walisa ka dimin mada i n'a fò Acetaminophen (Dolipran). An ka shapitri 2 laje.

A ka fisa mògò ka furu dimin furakè adaminè la ni wo te a bè se ka mògò joli bée ban walima kònòdimi jugu. A be

se ka fiseya n'a tigi sera k'a ka dumuni duntaw bo nyògònna, nye sisi, dimin bè furudimin juguya. A ka fisa banabaatò ka sigi yòrò kelen. An ka kan k'an hakili sigi walisa furudimi kana wuli. Hali ni furudimin sumayara a tigi man kan ka dumuni walima furaw ta minw be bana wuli. An ka kan ka furaw ni nònò kènè min n'a be da tuma minna n'an te fe furudimin ka an mine an kana dolo min walima an kana cigarette min.

ACIDE KA FURU JENI (L'Indigestion D'Acide)

Tuma dòw la n'an ye dumuni girimanw dun, walima dumuni kenmanw, walima foronto, walima dòlò, wo bè acide caya. Ni acide bora furu la ka taa dumuni tème yòrò la b'a tigi dimin

(a bè fig.9f). Mògòw hakilila n'u disi dònò wo kòrò ye ko furu dimin be u la, walima son dimin k'a soro furu dimin de be u la. Ni bana man jugun kosèbè, a ka telin ka makòròba de minè, a ka fisa an k'a kunben, an man kan ka dumunifènw dun min be acide caman di furu ma (an ka tèmè yòrò sabanan kalan furu dimi kan). Aluminum ni magnesium ka fisa furu dimin ma kosèbè. Kònòdimin dòw bè yen minw bè mògò minè tuma bee, u dimin fenè bè mèn bè se ka laban ni furu dimin ye. A tigi ka kan ka dumuniw dun minw t'a ka bana wuli.

C. BINYEN (La Foie)

Binyen ye fèn ye mi ka gèlèn mògò farikolo ma kosèbè a le de bè dumuniw yèlèmali teliya mògò kònò ani mago wèrèw. A le de bè sukarow dilan ku mara mògò kònò fa ka 1 kg bo. A bè joli bilen fènè dilan (litri kelen/jour) vesicule biliaire kònò fo tumami hormone ye bile la caya nugu fitini kònò tuma minna. Bili be farikolo demèn ka ken nòni binye bè vitamine caman mara. A bè anticorps dòw dilan walisa ka infection kèlè ani fèn camanw minw bè joli demèn ka simi, ani protides caman. Binyè bè se fènè ka posone bò mògò joli la, a ka baara wèrèw bè yen a bè farikolo demèn a ka baaraw la kosebe.

BINYE KA BANAW (Les Problèmes du Foie)

BINYE DIMI= SAYI (L'Hepatite)

A bè fò mògò binye b'a dimi n'a tigi binyè fununa. Virus de b'a bila mògò la, nka a man jugun kosèbè, a bè se ka juguya denmiseni fe kosèbè. A tamashyènw de file ninw ye:

Banabaatò b'a fò a kèrèw de b'a dimi tile tan ani duuru kònò, a tigi bè fasa kalo kelen ka taa kalo saba la. Ni bana daminana tuma minna fura tè se k'a kèlè. Banabaatò ka kan k'a lafinyè, ni ka ji caman min. N'a tè se ka dumuni kè, an ka lemburuba ji d'a tigi ma walima yiridenw (i n'a fo manje), the, walima kògèji sukaroman. A tigi ka kan ka vitamine ta,

n'a be se ka dumuni kè, ka dumuniw d'a ma proteinw ka ca minw la, ani sogo walima shè, ani shèfanw. An man kan ka caya ken na. A tigi man kan ka dolo min ka caya la. An fè farafina, furakèli suguya do bè u bolo ka binyen dimin furakè a furakè cogo dòw ka fisa kosèbè.

Virus bè sòrò mogonifin bo la, a bè se ka yèlèmè mògò, wèrè fè, miniji fè walima dumuni fè, n'an te fè bana ka yèlèmè mògò wèrèw fè, an ka banakota mara yòrò dilan ni wo ye, nyègèn ye, an ka saniya, k'an tégèw ko, n'an bora nyègèn na sani an ka dumuni kè walima ka maga fèn wèrè la. An kan hakili segin denmisenw ye kosèbè saniya ta fanfela la an ku ko ni safunè ye sanu u ka don gabugu la. Tuma dowla sayi bè se ka denmiseni mine k'a sòrò tamashyènw shi ma bò.

BINYE DIMIN (La Cirrhose du Foie)

Binyè dimin bè sòrò mogow fè minw tè dumuni kè ka nyèn, ani dólò minna juguw n'u shi tèmèna san binani kan. Tuma dòwla a bè mògò minè ni hepatite viral ye a tigi minè tuma minna. A bana bolen don hepatite fè a tigi bè fasa, a kòno be a dimin, dò bè bò a ka dumuni la, binyè fankelen b'a dimin, tuma dòwla a tigi bè joli fòonò, tuma wo tuma a tigi bè fasa, n'a juguyara tuma minna a tigi kòno bè bonyè i n'a fo muso kòno man a falen don ji la, a tigi senw funulen don, nyèw ni wolo bè ke nèrè ye.

Binyè dimin mana juguya ka se hakè dò la a furakèli ka gèlèn, a tigi be se ka sa. Wo hokunu kòno, n'an ye binye dimin tamashyènw ye an na tuma minna, an ka kan ka taa doxotorosola. An man kan ka dolo min cogoya shi la. Dolo ye posone de ye minw kòno proteinw ka ca. N'a tigi senw fununa, a ka kan ka kògò bila. A ka fisa an ka ni bana kunbèn n'a furakebaliya ye. Bana ni kunbèn ni kama an man kan ka dólò min, an ka kan ka dumuni ke ka nyèn.

SAYI JUGU=SAYI JE (La Fievre Jaune)

Bana don mi ka jugun kosobe, virus de b'a bila mogo la a virus fènè bè bò soso de la min ye banabaatò kin, ka tila ka kenebato kin. Tuma dòw a tigi bè sa ni bana sera binye ni komokliw ma. Farigan daminè, a tigi yòròw tse bèe b'a dimin, a tigi t'a hakilima, a nyèw bè kè nèrè ye, a tigi nyinw be ci, joli bè bò a nyin sogo fè, a bè joli fòonò, banakotaw be ke fiman ye. Furakise tise k'a furakè nka a bè se k'a kunbe n'a tigi bè da sanke kòrò. Ni bana ye mògò minè a tigi ka kan ka dòxòtòrò wele walisa a ka lajè. An ka kan ka vaccin ke dugu mògòw bèe la sayi jugu kama.

D. FIBARA=FIJIBARA ANI NENA (La Vesicule Biliaire et Le Pancreas)

Binye de bè fi dilan tuma bèe. N'an ye dumuni kè a bè taa fibara la. Ni dumunw kera mòni ye tuma minna acide bè a la jigin canal choledoque la. Ni mògò tè dumuni la nena tè nugula ji dilan mi bè laboli kè. Ni dumuni jiman sera nugu kòno tuma minna a ji bè sòrò ka caya. Nina ka baara dò fènè ye ka sukaro jati minè joli la, ni hormone ye mi tògò ye insuline. Ni nena te baara k'a cogoya la, a bè se ka bana bi la mògòla min togoye sukaro dun bana (i n'a fò a bè shapitri 5 la cogoya minna).

FIBARA=FIJIBARA KA BANAW (Les Problèmes de La Vesicule Biliaire)

Fibara bana ka telin ka sòrò muso belebelew de fè minw shi ka ca ni san binaani ye. A tamashyènw de file nin ye:
 > Kònòbara fankelen b'a dimin, tuma dòw la, a dimin bè taa fo kòkolo kininbolo yanfan na;
 > Ni dumuni kera, a tigi bè fòonò, walima a dusu bè nyegin;
 > Tuma dòw la a tigi fari bè kalaya, nyèw fènè bè ke nère ye.
 A be furake ni furakisew ye minw be dimin nogoya, walima Belladone be furaw min na. Aspirine ka dògòn a dimin madali ma. Ni farigan bè a tigi la, an bè se ka antibiotikiw d'ama i n'a fo Ampicilline walima Tetracycline (a bè shapitri 2 la). Ni bana juguyara ka dan tèmè an bè se ka taa dòxòtòrò wele tuma dow la a be se ka opere. Mògò belebelebaw, minw fyebara man kene man kan ka ken dun walisa do ka bo a giriya la.

E. NUGUBA NI NUGU FITINIW
 (Les Intestins Grele et Gros Intestin)

Nugu fasaw ka nyògòn minè ni nyògòn bila de bè dumuni la jigin mògò kono. Dumuniw bè heure naani ka taa heure wòorò sani u ka bò nugu kònò, ni nugu ni fie bée bù ka dumuni lamara. A be laban ka ji jeman labo min togo ye chyle, a bè tila ka nògòw labo kenemala la. A le de bè tila ka farikolo kònònafenw bè ji min bò, sama ka taa a ka yòròla wo sababu de la ji tè bò o fe.

NUGUW KA BANAW
 (Les Problèmes des Intestins)

KÒNÒBOLI NI TÒGÒTÒGÒNIN (La Diarrhée et La Dysenterie)

Kònòboli ye bana ye min ka telin ka ye. A le de bè kè sababu ye ka banakota bée kè ji ye, a bè bò nuguba ka baara kè cogo de fè, n'a ka baara teliyara wo de be kònòboli bila mògò la. Tuma dòw la a be sumaya jooona, tuma dòw la fènè a furakeli be se ka gèlèya. Ni bo ni joli bora nyògònfe o kòrò ye ko tògòtògòni b'a tigi la. Tògòtògòni ka jugun ni kònòboli ye. Kònòboli la gèlèmanba ye jintanya de ye farikolola ani sere. Wo sababu de la a be se ka mògò faga, i n'a fo denmiseni fitini fè ye. An ka kan ka sere ni farikolo ka jintanya kunben.

A furakeli bè damine ni jintanya kunbeli de ye fòlò, a tigi ka kan ka ji caman min i n'a fo kògòji sukaroman (a bè shapitri 2 la) ji bè se ka falen ni malo ji ye walima fen werew ji minw bè kònòboli kele. Ni jintanya bè den na, an ka kan ka ji caman d'a ma, ji hake bè bò kònòboli cogoya de la, ani fòonò cogoya. Ni denmiseni fitini don a ka kan ka sinji caman min ni kònòboli y'a mina, walima ni sere bi den na. Walisa ka sere kèlè an ka kan ka dumuniw di den ma minw bè fanga di mògò ma ani asagola dumuniw. Nònò kumun sumalen, ani sukaro, ani jiri tulu. Nin dumuniw ni denmiseni ka dumunifen tow be se ka nyagami ye i n'a fo malo seri.

Fèn fila de bè se ka konoboli juguya; olu ye ji caya kojugu, ani dumuni caya kojugu, nka wo man kan ka furakeli jo. Min be jati wo ye bana keleli ye walisa a kana juguya ka

ke sere ni jintanya ye. Farafin fura minw bè deli ka konoboli jo ka kan ka di kònòbolito ma ka caya walisa a ka laboli ke fen dow be se ka di den ma i n'a fo:

- > Carotte ji ni kògò, carotte tobilen ji de ko don,
- > sira mugu,
- > pomme de terre kènè,
- > namassa molenw,
- > a man kan ka jiriden ji min,
- > jiriden bèe fò manje min fora ka tèmè,
- > a man kan ka foronto dun ani poivre,
- > a man kan ka kafe min,
- > a man kan ka shò dun

Ni kònòboli jalan don a tè fura ta bò. An kana antibiotikiw ke ni kònòboli jalan b'an na, u bè se ka ke sababu ye ka konoboli juguya. N'a tigi kono y'a dimi a bè se ka furakisè ta walisa ka dimin lada, n'a tigi be fòonò fènè fura ka kan ka ta a kama (a bè shapitri 2 la). Furatòw toli bè bò, kònòboli cogoya la an bè se ka fig.9i lajè n'an bè se ka furakè. A fig. bè se kònòboli ni tògòtògòni furakè.

Kònòboli ni tògòtògòni bè se ka juguya denmiseni fitini fè, ola banabaato ka kan ka taa dòxòtòròsola:

- > Ni kònòboli ye tile wòorò walima tile 7 kè denmiseni la;
- > ni jintanya b'a la walima n'a juguyara;
- > n'a tigi bè fòonò fo ka kògò ji sukaroman bèe fòonò walima n'a tè se k'a min;
- > n'a tigi bora a hakilima walima n'a tigi senw n'a nyèda fununa;
- > n'a tigi fanga banna i n'a fò denmiseni fitini fè, walima makòròba fè;
- > ni joli caman bora banakota fe;
- > ni kònòboli nyè bè i n'a fò maloji, o bè se ka mògò caman minè nyògòn fè.

KUNFILATU (Le Cholera)

Kunfilatu ye bana jugun de ye ka d'a kan a bè farikolo ji bèe de ban wati surun la. A tamashyen fòlòw ye banakota bolen don malo ji fe a tigi farikolo ji bè ban. A tigi be fòonò, a bè se ka mògò caman minè nyogonfe. Ni banakota nyè kera malokoji ye an ka kan ka taa n'a tigi ye dòxòtòròsola. Ni Tetracycline bè mògò bolo, an k'a d'a tigi ma sinye fila (a bè shapitri 2 la). An k'an janto an yere la banabaato ka banakota la, a bè se ka sababuye ka microbu lase mògò ma. Kunfilatu bè se ka mògò faga heures dama dòw. N'an ye tamashyènw ye an ka ji caman d'a tigi ma nin ka taa na ye dòxòtòròsola, a man kan ka bila ka mèn.

TYPHOIDE (La Fievre Typhoide)

Typhoide ye bana ye mi bè sòrò microbu dò fè min be ji walima dumuni la. Microbu be se ka farikolo bée minè, nka a bè fòlò nin nuguw de ye. Bana don min ka jugun kosebè. Bana tamashyènw bè se ka yèlémè n'a mènà mògò la. Tamashyènw de file nunun ye:

Dògòkun fòlò:

- > A bè daminè ni grippe ye;
- > kunkolo dimin, sunògò baliya, nyènomini;
- > tuma dòw la fòonò, kònòboli walima kònòja, nu bè ci;
- > farigan bè juguya don wo don fo ka farifuntani se 40 ma (a bè shapitri 3 la).

Dògòkun filanan:

- > Farigan bè juguya, pouls bè sumaya;
- > kunkolo dimin;
- > kuru-kuru fitini bilenmanw bè se ka bò farikolo la;
- > kònòboli tuma dòw la ani joli, tuma dòw la a bè kè bìn kènèman ye;
- > banabaatò bè nwunan;
- > a tigi bè fasa, a farikolo ji bè ban, a sègènéen don;
- > a farikolo ji bi ban.

Dògòkun naaninan:

- > N'a ma juguya, farigan ni tamashyènw bè ban dònì dònì.

A kafisa a tigi ka taa dòxòtòròsola. Sani an ka taa ni banabaato ye dòxòtòròso la an ka kan kà bila kèrè fè. A ka kan ka dumuni ke, ka sunògò a danma walisa a kana bana bila mògò wèrèw la. An ka kan ka cresyl kè bololafenw na. An bè se ka Chloramphenicol ni wo ma sòrò an ka Ampicilline walima Bactrim d'a tigi ma. Chloramphenicol be di banabaato ma doni doni fo ka taa se hakèma: don fòlò 1/4 de la dose, don filanan dose tilancèe, don sabanan dose hakè. A ka fisa an ka farigan furakè ni compresi sumalen ye. An ka ji caman d'a tigima, jiriden ji, kògòji sukaroman, walisa ka ji-

ntanya furakè. A tigi ka kan ka dumuni duman kè. A tigi ka kan ka to dilan kan fo farigan ka ban tuma minna. Furakèli ka kan ka me tile o ka taa tile tan ani duuru la ni farigan bana. Ni konodimin jugu walima disi-dimi b'a tigi la, son b b'a dimin, a ka kan ka lada dòxòtòròsola.

Mògò bè bana sòrò dumuni, walima ji walima banakota de fe. Tuma dòw la hali ni typhoide kènèyara microbu bè to banakota la san dama dòw. Ni yòròmì saniyalen tè microbu bè se ka teme ji fe, walima nònò ni dumuni na. Dimogow, ni bagan miseman wèrèw de bè a bila mògò la. Ni typhoide ye mògò minè kungokono, an ka ji wuli ka d'a tigi ma ka min, ka tila k'a ko a la. Mògò min bè typhoide furakè ka kan k'a tegè ko ni safune ye tuma bée. Banabaatò ka banakota ka kan ka jeni. Mògò wèrèw man kan ka dumuni kè n'a tigi ye tasa kelen kònò. N'a tigi fisayara tuma minna a ka kan ka saniya kosebè.

KONONA TUMUW (Les Vers Intestinaux)

Kònòna ntumu suguyaw ka ca, bagan, misemanw do, minw bè mògò nuguw la be ke sababu ye ka banaw lase mògò ma. suguya minw ka ca ka bana bila mògòninfin na de file nin ye:

Ntumu fòlò, filanan ani sabanan bée bè sòrò nògò la walima banakota walima foono la. Ntumu fila bè ye minw bè infections bila mògò la ka sòrò u te banakota la. Ni den fasara, a tè dumuni kè, a bè fòonò, walima fòonò nègè b'a mini, a kònò b'a dimin, a yòròw bè funun, a b'a yèrè shèn ntumu bè sòrò a tigi kònò, an k'a furakè nin tumu furaw ye ni fura fila ni nyègòncè i n'a fo Tiabendazole (Mintezol) ni Mebendazole (Vermox) bè tumu caman faga nka Piperazine de ka jugun ni ntumu suguyaw ma.

1. NTUMU BELEBELEBA JEMAN

LONGEUR: 20-30 cm.

COULEUR: jeman walima bilenman

A YELEME COGOYA: Saniya baliya bè se ka bila mògò la, microbu fanw bè sòrò banakota la bè se k'a yeleme mògò wèrè fè.

A TAMASHYÈNW DE FILE: Ntumu fanw bè yèlèmè ka kè ntumu fitiniw ye minw bè taa joli la, ani fògònfògònw, ni ka farishèn bila mògò la ani sògòsògò. Tuma dòw la u bè se ka disi-dimin bila mògò la walima a tigi bè se ka joli sògòsògò. Ntumu belebelebaw mana to nuguw la bè kòndimin bila mògò la ani fòonò, a tigi bè fasa.

A KUNBENI: An ka nyègèn jo, ka tègèw ko safunè la sani an ka maqa dumuni la, ka dimògòw bali ka sigi dumuniw la.

A BÈ FURAKÈ: ni Piperazine (a be shapitri 2 la).

2. NTUMU FITINI MISEMAN

LONGUEUR: 1 cm

COULEUR: Blanc

A YELEME COGOYA: Ntumu kelen o kelen bée bè fan camanw de da mògò koda la; wo de bè mògò bila a shèni la, ni denmiseni y'a yèrè shèn dòron, ntumu fanw be bo a koda la, wo senfè a be se ka se dumuni ma, a bè yèlèmè mògò wèrè la u bè se ka kè sababu ye ka denmiseni bali ka sunògò, nka u man jugun kosèbè.

A TAMASHYÈNW DE FILE: Mògò koda b'a nwènyè.

A KUNBENI: Mògò ka kan ka saniya, hali n'an ye furaw di den ma n'a saniyalen tè wo ye fu de ye, u bè segin ka na. Ni mògò saniyalen don ntumuw bè ban dògòkun wòrò u yerema, hali ni fura ma ta. An ka kan ka colishi degunen de don den na

walisa a kana yèrè shèn, an k'a sòninw tige, ka bolow n'a bobara ko ni safunè ye tuma bée n'a bora nyègèn na.

A BÈ FURAKÈ: Nwenye bè furakè ni Vaseline de ye min don koda fè,
ni ka fura d'a tigi ma Piperazine bè
mina (a bè shapitri 2 la). N'an bè denmiseni furakè ntumu
bè min kònò, an ka kan ka somògòw bée de furakè nyògòn fè.

3. TRICOCEPHALE

LONGUEUR: centimetri saba ka taga duuru la.

COULEUR: bilenman walima bugurijeman.

A YÈLÈMÈ COGOYA: i n'a fontumu belebeleba jèman.

A TAMASHYÈNW DE FILE: A te bana bila mògò la, n'u ka ca u
bè se ka kònòboli bila mògò la.

A KUNBELI: i n'a fòn tumu belebeleba jèman bè kunbèn
cogoya minna.

A BÈ FURAKÈ: A bè furakè ni Tiabendazole (Mintezol) walima
Mebendazole (Vermox) (a be shapitri 2 la).

3. ANKYLOSTOME

LONGUEUR: 1 cm.

COULEUR: Bileman.

A BÈ YÈLÈMÈ COGOYA MINNA:

A TAMASHYÈNW DE FILE: A bè bana bila mògò la min ka jugun
kosèbè denmiseni ka banaw la. Ni jolintanya bè denmiseni
min na walima a bè bògò dun, o kòrò ye ntumu bileman b'a tigi
kònò. A yeli ka gèlèn nyekisè la, a ka kan bò analyse ka
ke.

A KUNBENI: Mògò kana taama a sen nakolon. A tigi ka kan
ka nyègèn kelen bila a kamara la.

A BÈ FURAKÈ: A bè furake ni Tiabendazole furakisè walima,
a jima ye (a bè shapitri 2 la). Jolintanya fènè ka kan
ka furakè, denmiseni man kan ka taama a sen nakolon.

5. TENIA=NTUMU JAMANJAN JEMAN

LONGUEUR: Nugu kònò, a bè se ka metri fila bò nka mògò
ti se k'a ye banakota la.

COULEUR: jeman.

A YÈLÈMÈ COGOYA: ni mògò min bè lè sogo dun walima
mishi sogo min ma tobi ka mò, a bè se k'a tigi minè.

A TAMASHYÈNW DE FILE: Kungolo dimin, ntumu bè taa fo
kunkolosèmè kònò, wo la a be mògò haklili wuli, a dimin ka

jugun a bè se ka mògò faga.

A KUNBENI: A ka kan ni mògò bè sogo dun i k'a tobi fo k'a mò, i n'a fò lè sogo. Mògòw bèe ka kan ka nyegèn dilan u ka yòrò la walisa an bè bagan min sogo dun kana banakofeta dun.

A BÈ FURAKÈ: A bè furakè ni Niclosamide (Yomesan) walima Mebendazole (a be shapitri 2 la).

GIARGIA (Le Giardia)

Giargia ye ntumu fitini de ye min ti se ka ye nyèkisé la fo microscope. A bè kònòboli bila mògò la, ani kònòdimin ani fòonò, ani dumunikebaliya. Tuma dòw la banakota tè kè ji ye nka a ka mangan nèrèlaman don, ani gaz caman bè a la. Giargia bè banakota la i n'a fò kyste. A bè se ka yèlèmè mògò fè yòrònikelen, banakotafè. n'a tigi tègèw nògòlen don.

N'an bè fè k'a shi don an ka banakota analyse kè. A bè furakè ni Metronidazole (Flagyl) de ye (a bè shapitri 2 la).

TÒGÒTÒGÒNIN (L'Amibiase)

Tògòtògònin banakisé (amibe) ye fèn nilaman fitini de ye min ti se ka ye nye la. A bè se ka ye microscope la. Bana kisèw bè sòrò banakotaw de la. Ni san nana banakotaw bè boli ka don ji la be ke sababu ye ka don ji mintaw la ani dumuniw. Tògòtògònin banakisé bè se ka mògò keneman minè k'a sòrò a tè bò a kalama. Banakisé bè se ka kònòboli ni tògòtògònin ni farigan bila denmiseni la. A tamashyènw de file:

- > Kònò dimin a be laban ka banakota nègè bila mògò la;
- > yiriyiri bè sòrò banankoto la ani joli donin tuma dòwla joli caman bè bò;
- > farigan t'a tigi minè.

Banakisé bè mògò minè n'a tigi kònò jalen don. Banakisé wèrèw bè se ka bila mògò la ni u tògò ye (bacterie) a bè farigan bila mògò la. Fèn werew bè se ka bila mògò la. Walisa mògò ka se k'a don ko tògòtògònin banakisé don, a ka fisa an ka banakota

analyse ke. Banakisé nunun bè se ka binyè dimin bila mògò la, ani farigan. A ka fisa an ka taa dòxòtòròso la. A bè furakè ni Metronidazole ye. N'a ye surinfection bila mògò la, Tetracycline bè se ka d'a tigi ma tile naani walima tile duuru kònò

(a bè shapitri 2 la).

BELÉNIN (L'Appendicite)

Bèlénin ye bana ye min ka jugun kosèbè, a ka kan ka opere. Dòxòtòrò ka kan ka bèlénin bo mògò la ni a tigi bèlénin bara fununan, nugu yòrò dò de don, min laban ye borè fitini de ye. N'a dayelena a bè se ka bana wèrè bila mògò la min tògò ye peritonite. Bèlénin tamashyènw de file:

> Kòndimin jugu bè mògò minè;

- > dimin bè a daminè bara kòròla la, nin ka tila ka yèlèn kininbolo yanfanna i n'a fo a bè fig.9r la cogoya minna;
- > farigan b'a tigi mine;
- > dumuni nege t'a minè, a bè foonò;
- > tuma dòwla a tigi kòndò bè ja a te finyè sorò.

Ni bèlènin bana bè mògò minna a ka fisa teliyali la a tigi ka taa dòxòtòròsò la walisa a ka opere. Duminifen man kan ka d'a ma a dafe, a tigi ka kan ka da dilan sanfè. Ni a tigi kan jara i n'a fo jirijalan, an ka miiri ko peritonite de b'a tigi la. A ka fisa a tigi ka lada dòxòtòròsò la.

NUGU DIMIN (Les Intestins Obstrues)

Nugu dimin ye bana mi ka jugun kosèbè. A sababu bè se ka kè fèn caman ye nka ntumu jeman belebeleba de bè se ka bila mògòla walima nin nugu yòrò do dèrèla ka funun. A tamashyènw:

Banabaatò ka kan ka taa dòxòtòròsò la walisa a tigi kana sa.

KONÒJA (La Constipation)

A bè fò mògò ma a kòndò jalen don n'a tigi ye tile fila kè a tè banakòta sorò, walima banakòta jalen don kosèbè. Ni mògò tè dumuni duman kè bè se ka kòndòja bila mògò la (ni mògò tè jiridenw dun).

Sani an ka fura ta, an ka kan ka ji caman de min ani jiriden caman (i n'a fo manje ni baranda) ani (sira nan) ani banankw, ni bu. Mògòkòròba dòw bè fè ka taama walima ka baara kè walisa u kòndò ka magaya. An man kan ka malo dun tuma bèe. Mògò ka dumuni ke a tuma na. Ni mògò ye tile saba kè a ma taa nyègèn na a bè se ka furu dimin bila mògò la a tigi bè se ka kòndòboli furata i n'a fò magnesum.

KOBO (Les Hemorroides)

Kobo ye bana ye min bè mògò dimin kosèbè nka a te bana juguman bila mògò la. Mògò koda fasaw de bè yoba. A ka telin ka muso kòndòmanw de minè.

Ni kobo ye joli caman bò, an bè se ka joli jò n'an ye

hematome hakè lawuli. A bè se ka ke ni pensi jelen ye ni alcool ye.

Sògòli tè kè kobo kama. A bè se ka furakè ni pommadi walima furakisè ye walisa ka dimin mada ni ka fasaw bila u cogoya la. Kònòja fene bè se ka ke sababuye ka kobo bila mògò la. A tigi bè se ka lafiya n'a ye jiridenw dun walima ka jirikisew ta huile de paraffine kudu nye fila walima eau minerale datuma la walima sògòmada fe. A tigi ka kan ka cellulose caman dun i n'a fo jiribulu binkènema, jiriden molenw, a tigi man kan k'a kònò ko ni foronto ye.

SHAPITRI 10 DUMUNI KÈ COGOYA
(La nutrition)

Mògò bèe mago bè dumuni duman ma walasa ka se ka kènèya sòrò, ka baara geleman kè, ani ka farikolo to kènèyalen. Bana caman bè yen, olu bè sòrò farikolo ka dumuni labòli baliya de fè. Mògò min tè dumuni kè kà fa, walima barika nitan, o tigi ka dumuni t'a labò. Dumuni dèse dun bè se kakè sababu ye ka banaw bila mògòla minw fòra ka tèmè. Dumuni dèse dun bè se ka kè sababu wèrè ye ka dèse ka farikolo dèmè walasa ka banaw kèlè, i n'a fò banaw min ka jugu kòsòbè. Nyòni ka jugu denmisènw ma, minw tè dumuni kè ka nyè. Binyè dimi sababu ye dolo mi de ye ka tèli, ani a bè mògòw minè minw tè dumuni kè ka nyè. Hali bana fitiniw i n'a fò mura ka jugu ani u furakèli ka gèlèn mògòw fè minw tè dumuni kè ka nyè.

Dumuni duman dun ka baara tè dòn ka farikolo la kisi bana ma, a ka baara ye fana ka farikolo dèmè ka bana kèlè, ka kènèya sòrò. O sababu de b'a to ni mògò man kènè a waajibiyalen don i ka dumuniw dun minw vitaminiw b'u la. Den ba dòw bè yen ninw be dumuni nafamaw dili dabila ka di u denw ma ni u man kènè, walima ni kònòboli bè u la, o sababu de b'a to denw bè fasa, a tè se ka bana kèlè o bè se ku la se saya ma. Denmisènw minw man kènè mago bè dumuniw nafamaw la. Ni denmisèn min man kènè tè sòn ka dumuni kè, i ka kan ka nègèn kà kè. Dumuni jugu dun tamaskyènw b'a daminé waati dòw banabaatò la ni bana wèrè ya daminé a tigila i n'a fò kònòboli bè denmisèn na kabini waati jan, sen ani a nyè da, ani a bolo bè funu, tomi tomi galalamaw ani joliw bè bò a senw na. Olu ye dumuni kolòn dun tamaskyènw ye. Tamaskyènw ninw ba yira, fen damadòw b'a ka dumuni je, ni a be fo a ma proteiniw ni u bè sòrò nòndò la, sògò la, shefan ani jege la, i n'a fo u bè sòrò fen na minw da man gèlèn. Dumuni duman keli ani saniya ye fenw ye minw bè kènèya sabati. A yamariyalen don banabaato ka dumunin caman dun a ka bana kono, ani ni bana nogoyara tuma minna.

FARIKOLOW MAGO BE DUMUNIW MINW LA WALASA KA TO KENEYA LA
(Aliments dont nos corps ont besoin pour rester en bonne santé)

Ni an b'a fè an farikolow ka kènèya sòrò ani ka fanga sòrò, don o don dumuni damadòw bè yen min an ka kan k'u dun, minw vitamini caman be u la. An ka dumuni o dumuni dumuni sugu naani de ka kan ka sòrò a la. Olu dumuni sifa naaniw de filè nin ye:

1> Dumuniw minw be farikolo dila ni a bè fo u ma proteinuw: Proteinuw ye dumufen ye minw be farikolo dème kosobe dilani sirala. U bè se ka ke sabu ye ka fasaw kènèya ka, hakili dayèlè, ka mògò mò diya ani farikolo yoro dow. N'an b'a fe an farikolo ka lamò, lamoko nyuman na, ani an ka fanga sòrò, don o don an ka kan ka dumuniw dun ni a bè fo u ma: proteinuw. O la sa, an ka kan ka proteinuw caman dun u nafa ka bon kosobe.

> Proteinuw nafamaba ka ca dumuni fenw minw na kosobe:

- * she fanw
- * sogo, she
- * jege, yiridenw minw be sòrò
- * kogojila, jege, jalan,
- * nònò, sirimè, nònò kumu

> Proteinuw bè nin dumuni ninnu na bari u ma laboli ke:
 Ni an y'u fara nyogon kan u ni nyogonce, u bè nyogon dafa. U
 tilalen bè kulu fila de ye; kulu fòlòfòlò o ye lègumineusesye;
 kulu filanan o ye "cerales" ye.

Légumineuses:

- * sho jalan
- * tiga, koko ni a nyogonnaw
- * lentilles
- * tiganinkurun
- * soja

Céréales:

- * sanyo
- * malo kama
- * alikama
- * avoine, ani nyògònna caman.

2> Dumniw minw be fanga di mògò ma; sukarow ani fekulanue
 (féculents);

Sukarow ani fekulanw ye dumuniw ye minw be fanga di mògò ma.
 U be i n'a fo dogo ni tasuma. Mògò bè baara ke mògò bè se
 dumuniw ma minw be fanga di mogoma. Nka ni mògò min te
 dumuniw werew dun k'a sòrò proteinuw t'a la, o tigi farikolo
 te fanga sòrò.

Fekulants (feculents):

- * Kaba (maanyo)
- * seneke nyow (alíkama, malo,
 avoine, sanyo, keninge)
- * dege
- * komitere
- * woso, ku
- * je
- * bananku
- * namasa
- * taro

Sukarow:

- * sukaro
- * di
- * hawusakala
- * yiridenw
- * namassasukaroman
 molenw
- * nònò

3> Dumunifenw minw be fanga mara farikolola; kenw ni
 tuluw:

ken ye dumuni ye minw be fanga di mògò ma. Ni an bebaara la an
 farikolo bè kèn yelema ka ke sukaro ye. Ka ken caman dun
 fana manyi mògò farikolo ma, a ka fisa dumuni o,
 dumini, kèn walima, tulu dònòni ka sòrò mògò ka
 dumini na.

Kèn ka ca dumuniw minw na: Tulu do be sòrò dumuniw minw
 na:

* tobilike tulu (tulu mim bè
bo sene fenw na ka fisa ni le
ken ye)	* tiga
* tulu min bè ke salatila	* bene (=benefunti)
* saindoux	* soja
* le tulu	* koko ni a nyogonnaw
* sogo tulu	* avocat
* situlu	* nònò
* sirimè	

* margarin

4> Dumuniw minw bè mògò farikolo lakana; vitaminiw bè dumuniw min na u ni minéraux: Vitaminiw ye dumuniw ye minw bè mògò farikolo lakana. U bè an farikolo demé kosobe ka baarake. Mògò be bana ni a tigilamogo te to ka dumuniw vitaminima dun farikolo mago bè se minw ma minéraux de bè a to mògò joli be caya, nyiw ani kolow ka keneya sòrò.

Vitaminiw bè ni minéraux ka ca dumuniw minw na:

- * sogo (janko binyè)
- * she
- * she fanw
- * jege (jege binyè tulu, vitaminiw A ni D kama)
- * fromagi
- * nònò kene walima nònò kumu
- * yiri denw (i n'a fò neremugumaw, binkenema)
- * sènèkè nyòw
- * algues (iode)
- * nten tulu (vitamini A)

Ka dumunike ka nye o koro ye dumuni ka mògò labo. Nka o koro ye mogo ka dumuniw dun farikolo mago be dumuniw minw na. Ni mogo b'a fe ka keneya soro i ka kan ka dumuniw camanw ke minw bè kuluw la minw fora ka teme. Mògò caman bè dumuniw dun minw bè fanga caman di mogo ma, minw kono fekulaw ka ca i n'a fo: malo, kaba, bananku walima namasa, n'o tigiw te dumuniw dun minw bè farikolo lakana ni ka dila i n'a fo she fanw, sogo, jege, shò, noix, tiga, yiridenw minw furaw ye binkenema ye. O tigiw ka dumuniw bè se ka dese u farikolow la ni u te fekulaw caman dun. Dumuniw jugu dun ka jugu kosobe denmisen ma, ka d'a kan u mago be dumuniw la minw vitaminiw ka ca walasa ka u mo diya ani ka kènèya sabati. Dumuni jugu dun be bana fila de bila mògò la minw ka jugu.

BALJUGUDUN JALAN NI AN B'A FO A MA; MARASME
(malnutrition seche ou marasme)

Ni den farikolo la dumuni sugu caman b'a je i n'a fo dumuniw minw be fanga di mogo ma. Balo jugu dun jalan de bè o den na ni a be f'a ma tugun marasme. Fan dow fe a bè fo kongo be a tigila. A farikolo ka dogo, a fasalen don a tigi to be ye wolo ni kolo ye. Cèkoroba nyeda de be a tigila, kongo be a tigila, a tigi bogo ka finye, a fasalen don.

BALJUGUDUN SUMALEN NI A BE FO A MA: KWASHIORKOR
(malnutrition humide ou kwashiorkor)

Ni den te dumuniw camanw dun minw proteinuw b'u la hali ni a tigi be dumuniw dun minw bè fanga di mògò ma. Bana min bè den na togo ye: kwashiorkor, nin bana bè wele tuguni balojugudun sumalen: a tigi nyeda bè funun, a senw bè funu, a bolow bè funu. A tigi bolen don mògò fe min tololen don, a fasaw bè dogoya, a tobee ye a wolo, ani a kolo ni ji.

Kwashiorkor ka teli ka denmissèni minè, min ni nyòni bè a la, konoboli ani bana werew. A bè denmisen minè min da bora sin na, ni a balo ye nyo mòni ye ka sòrò nono t'a la, malo senekefenw, komitere buru, sukaro, ani dumuniw sugu werew minw bè fanga di mògò ma nka nono caman ni dumuni werew min proteinuw t'u la. A tigi farikolo bè funu ani ken dooni b'a la, kwashiorkor bè denmisen min ma o bè funu, a fasaw fangaw bè ban a bolo sanfela ka misèn.

Kwashiorkor ni marasme te juguya yoronin kelen. Balojugudun be se ka juguya k'a sòrò, a tamashyènw bè te ye. Ni mògò bè fe k'a don ko sere bè den ma i kan ka a bolo lamini jate minè. K'a ta san kelen ka ta fo san duru denmisenni o denmisenni ni a bolo lamini te sentimetre tan ani naani (14 cm) b' sere bè a tigila. A tigi bolo, ani a senw, ani a nyeda bè tololen, ni a bolo bè min suman o ka dogo ni 12,5 cm sere bè a tigila. Ni mògò magara bolo kurulen na mògò ka kan ka don ni bana de y'a fasaw funu jila walima ni u ka kene.

Denmissèni dòw bogo ka finyè; u ka girinya bè sòrò kenyeman jukoro. U farikolo yoro dow b'a damine ka funu; ani ka sere sumalen tamashyen dow yira, ka sòrò u bè nono ni dumuni were sòrò minw bè mògò farikolo dila. Waati dow o bè b' fenw na minw na dumuniw bè fanga di mògò ma ani u bè jeni i n'a fo proteinuw minw ka kan ka sòrò walasa farikolo ka lamo konyuman ani ka do fara dila cogo kan. Dumuni fen dow i n'a fo namasaw minw bè turu (namasaw, binkenemaw minw be tobi), ani (kuw, banankuw, taro), u ji ka ca o b'a to denmisèni fa ka di k'a sòrò vitaminiw minw be fanga di mògò ma t'a la. Foyi te se ka don a tigi konobara la tun k'a sòrò kongo be den na, a waajibiyalen don denmisen ka dumuni ke senye saba tile kono, tugun yanni dumuniw ka mo a ka kan ka dumuni fen misènw fana dòw dun. Tulu mi bè sòrò yiriw la ka kan ka fara denmisèn ka dumuni fenw kan waati bèè ni a se bè a tigi ye a ka kan ka dumuni fenw dun, minw te mògò kono fa ji gansan na. Denmisèn ka kan ka proteinuw ni dumuniw minw bè fanga di mògò ma denmisèn be i n'a fo she sanga ni waati bèè a k'a sòrò fen do be a da kono.

Marasme ni a bè fo ma sere jalan ani kwashiorkor ni a bè f'a ma sere sumalen bè se ka kunben ni dumuni dumanw, ni nafamaue ye, denmisen ba sin nòndò ye nono dafalen ye. Den ka kan ka men a ba sin na fò ka ta san kelen ni tila la. Nka kalo naani folo la ban; den baw ka kan ka dumuni fen werew di den ma ka fara sin kan. O sababu ye sin nòndò dòròn te laboli ke walasa bana dow kana se ka den mina ni o sere ye. Den ka kan ka dege joona dumuni fen misènw na sani a ka dabo. Sere caman sababu ye muso dòw bè girin ka den dabo

sin na ten k'a sòrò den ma deli dumuni fen misen na. An bè se k'a damine ka nyo moni di den ma ani nono mugu tuluma ani tiga dege ani tiga tulu. An bè se ka nten tulu do fara kan walasa ka vitamini A do sòrò. Dumuni misen ka kan ka di den ma dooni dooni fa ka se ka deli tuma min. O la sa daboli feere ka kan ka nogoya dooni dooni, fo ka den dabo k'a sòrò a te digi a la. Den ba dow be yen minw hakili la ka tèliya ka den dabo sin na a ni ka den bila ka taga somogo fe ye konyuman ye. Den ka kan ka dabo sin na dooni dooni, a laban ale yere mago te se sin ma tugun kuma te k'a bila ka taa somogo do fe. Kopu walima filen de ka kan ka ke kere fe den ye a ka dumuni kama walasa ka dumuni ke ka fa, ani jate mine ka k'a la.

SERE BE FURAKE COGO MIN (traitement de la malnutrition)

SEREJALAN (marasme):

Den ka dumuni ka kan ka ke dumuni nafama ye, nyo ni malo ka kan ka soro a la ani tiga, sho, nono, jege, jalan, sogo, she fan. Ninnu bè ka kan ka fara nten tulu kan ni tiga tulu kan. A damine meni ji ka kan ka caya fo ka ta jate mine ke a la.

SERESUMALEN (kwashiorkor)

A furakeli ka gelen ka teme serejalan kan ani sere sumalen be den mina bogo ka finye ka teme sere jalan bè deminisèn mina. O kofe dumuni nege t'a mina, a damine fo ka diyagoya dumuni ke la. O la a ka dumuni ka kan ka damine ni dumuni jima de ye, walima a tilante ka ke ji ye. A damine denmisèn ka dumuni ka kan ka ke proteinuw doron de ye. U bè di den ma i n'a fo nònò narema (kumu, walima kene), min ni sukaro be k'a la, ka tila ka proteinuw fara kan (ò yelema ka di konobarala). O sòrò ka di farimasiw la, i n'a fo hyperprotidine min ka kan ka di den ma ni kudu fitini ye: une cuillère à café par kg de poids et par jour à mélanger dans du lait. Ni o te mògò bolo i bè se nònò, she fan, jege jalan mugu walima dumini sugu werew proteinuw ka ca min na, nka a keneyali be sumaya dooni. I kana seneke nyo ninnu, walima dumuni sugu werew di den ma ni a farikolo funuw ma jigin.

O kofe denmisèn ka kan ka dumuni werew dun minw kono proteinuw ka ca. Hali ni konoboli ye den mina an kana joro ni nono diliye a ma, a koro te do were ye sere de bè konoboli bila denmisèn na a laban konoboli be tila ka jo. Nònò bè se ka falen ni nono kumu ye. Chlorure de potassium fana ka kan ka di sere be denw minna, a furakiselama bè sòrò, a jima fana bè sòrò. A di cogo bè bò konboli, ni funun cogoya la (de 0,1 g/kg/jour a 0,3 g/kg/jour). Chlorure de potassium ka kan ka di dumuni tumaw ni nyogonce, ka to k'a dama don caman ni funun jigin na. Ni mògò te se ka potassium furakisew sòrò, i bè namasaw, tigaw di den ma. Den ka kan ka pese don o don. Den ka finyèya man kan k'a bali mogo la a damine na, o bè bò funun jigin cogo la, ni funun jiginna tuma minna, do ka kan ka fara den na a bè ke cogoya minna:

- > na kera sere jalan walima sere sumalen, denmiseni ka dumuni ka kan ka tila ko caman (6 ou 7)

- > ka joli n'tanya kele minw ni sere be nyogonfe tuma bèe
- > ka banaw kele minw b'a juguya:
 - * ka konona tumuw kele
 - * ka nyoni kele
 - * ka sumaya kele ani k'a kunbe
 - * ka fogonfogo furake mi be denmisenw mine waati dow

Mògò caman ka dumuniw ye feculents de ye walima hydrate de carbone, nka caman te dumuniw dun minw kono, proteinuw, vitaminiw, ani mineraux be. O be bo dumuniw da geleyali de la proteinuw minw bè sòrò baganw na i n'a fo nono, sogo da ka gelen nka ka fisa mògò farikolo ma kosobe. Baganw magoba bè dugukolo la walasa u ka se ka proteinuw cama di. Mògò caman be yen minw te se ka balo bagan na. Faantanw minw te se ka sogo, walima jege soro u geleya kama, bè se ka seneke few dun i n'a fo sho, tiga, tiganinkuru, lentilles minw da man gelen.

Mogow bè se ka fanga ni keneya soro hali ni u ka proteinuw bè sòrò seneke few na. A ka fisa mogo ka proteinuw dun minw bè bò baganw na dumuni waatiw la. Tuma dow hali seneke few proteinuw bè sòrò, te proteinuw di farikolo mago bè minw na. An ka laje ka dumuni caman dun minw bè bò yiriw la o ka fisa anka dan kelen walima fila ma seneke fenw de be proteinuw, vitaminiw, ani mineraux di farikolo ma i n'a fo, sho, kaba, nyo walima tiga dun nyogonfe ka fisa mogo k'u kelen kelen dun. An bè se ka yiriden dow fana dun ka fara kan

nin ye kumaw ye ani kunnafoniw minw b'a to an be proteinuw sòrò minw da man gelen:

1> Den ba sin nono soro man gelen, a ka kènè, a dafalen don. Den ba be se ka dumuni caman ke minw bè proteinuw di mògò ma, ka tila k'u yelema ka ke den ka balo ye min dafalen don, den ba sin nono. Den ba sin nono de ka fisa den ma, a b'a to wari te tiyèn.

2> Tiga, sho ani seneke fen werew ye dumuniw ye minw kono proteinuw be sòrò, i n'a fo soja ni an yu to yen u ka falen ka bonye do de bè fara u vitamini kan. Den min si be kalo wòorò la bè se ka balo sho tobilen na, a fara ka kan ka b'a la ni k'a susu ka ke mugu ye.

3> Jege songo ka nogon ni sogo ye ni a fana ye balo duman ye. Jege jalan de da ka nogon tugun ni a bè ye.

4> She ni she fanw. Yoro caman na she fan de bè dun walasa farikolo ka proteinuw caman sòrò minw be bo baganw na. She fan nunnu bè se ka nyagami den ka dumuniw la ni a te se k'a ba sin min walima ni den bonyena sin min na. She fan fara bè se ka susu ka fara dumuniw kan walasa a ka calcium do di muso konomaw ma, joliw, ni fasa dimi, bè min na, ani min nye b'a dimi. She ye dumuni nyuman ye, min da ka nogon, a proteinuw fana ka ca. I n'a fò ni du o du bè shew lamo bè ke ko nyuman ye.

5> Binyè, son, komokili, ni joli. Dumuni fen ninnu

kono, proteinuw, ni vitaminiw, ni nege ka ca, u da fana ka nogon ni sogo ye.

6> Malo, alikama, ani seneke fen tow. U nafa ka bon ni an b'u dun k'a soro an mu faraw b'a la. Malo ni alikama ni u faraw ye dumuniw dafalen ye ka teme n'u fara bora u la.

7> Seneke fenw n'u fura bulu binkelemaw be proteinuw caman di, nege, ani vitamini A. Woso buluw, sho buluw, tiganinkuru u buluw, citrouilles buluw, je ani sira buluw ye dumuniw ye minw u bè vitamini caman di. U bè se ka susu ka ke mugu ye ka fara den ka moni kan walasa, ka vitaminiw, ni proteinuw di a ma. Senekefen minw togo ye legumes i n'a fo shu, laitue te vitamini ni proteinu caman di mògò ma. Ni jate mine kera u ka nafa la dumuni ko ta fari fe an man kan k'u sene.

8> Bananku bulu proteinuw ka ca senye segin ani vitamini la ka teme bananku den yere kan. A buluw, ni a den vitaminiw. ni a proteinuw ka ca, u songo fana man ca. A bulu mèrèw ka fisa kosobe.

9> Kaba jalan. Ni mògò ya nyagami lenburu kumu la yanni ka tobi i n'a fo a bè ke cogoya min na Amerique du sud, kaba jalan be calcium caman di mògò ma ni ani lenburu kumu nyagamina nyogonna a b'a to fana farikolo b'a ka vitaminiw caman nafa sorò.

10> Ka legumes, malo, ani dumuni fen werew tobi ji ddoni na. U man kan ka tobi ka men, ni u tobiba ka men proteinu ni vitamini caman bè ban. Ji min be to a koro o ji bè se ka min walima ka naji dila a la.

11> Vitamini C bè yiriden caman na ani baies ni sukarow. Vitamini ni dumuni duman dow minw be farikolo nafa.

12> Ka dumuni tobi nege minen kono, walima, ka nege kunkurun do bila casserole kono, walima ni nson ye nege min be do so la soro, i b'o ni sho walima dumuni werew tobi nyogon fe a b'a to joli ntanya te mogo min na.

13> Jamana dow kan dumuni tobilenw ani da nogonw be bilalen denmisenw kama. O dumuniw dilana ni soja, kori kolo, nònò ni jege jalan de ye. Dòw da ka di ni dow ye nka proteinu ka ca a bèe la u be se ka nyagami moni la, ani seneke fen werew tobilen na ka di denmisen ma, a da man gelen, a bè mògò nafa.

VITAMINIW NI MINERAUX KULUW MINW MAN KAN KA DESE MÒGÒ KA DUMUNI LA (tableau des principales vitamines et minéraux qui ne doivent pas manquer dans l'alimentation)

> Vitimini A: A be Wolo ni sogo dow lakana. A deselen mògò ka dumuni na a bè mògò nye fiyen. A ka kan ka sorò binye, jege ani bagan werew la, ani nono la. Nka a bè se ka dese nono min dilana usine na, a be soro tugun she fan,

yiri buluw, sho, karoti je jege, mangorow la. A caman bè soro nten tulu la ni mogola were tilance ta ka ni tiga tulu litiri kelen ji i be vitamini A sòrò.

> Vitamini B1: A be fasaw ni son lakana. A sòrò ntanya be beri-beri bila mògò la. A sòrò ka di, levure la, tiga seneke nyow, soja, nsira, ntamaro, sho, le sogo, ani lentille la.

> Vitamini B2 (riboflavine): A bè kunsigiw, wolo, ani farisogo kononaw lakana. A bè sòrò nònò la, binye, sho, woso, pomme cajon, tiga, sanyo, carassol.

> Niacine (a bè groupu B de fe): A be fasaw lakana a soro baliya bè pellagre bila mogo la. A be soro sogo la, bagan binye, tiga, levures, seneke nyow, nsira, ntamaro, sho la.

> Acide Folique: A bè joli dila ka saniya, a farikolo kurayali te se ka ke a ko. Mouso kononan, joli ntan ka kan k'a dun tuma bè. A bè soro legumes la ani bagan binye la.

> Vitamini C: A bè lakanali ke tolibana kama (infection). A soro dese bè nyamantoroko bila mogo la min togo ye scorbut, bana min be jolibon wolo ni nyintara fe. A ka kan ka soro yiridenna (lenburu ba, lenburu kumuni, buyaki, nsira, pomme cajou, ditakh). Tobili be vitamini C be tnye de.

> Vitamini D: A bè wolow lakana, a dese bè rachitisme bila mògò la. A be soro jege binye na, sirime, she fan. Ni mògò bora tile koro i wolo b'a dila.

Mineraux:

> Calcium: A kanyi nyi, ni kolo dilani ma. Ni a bè jolila fasa siraw ni joli siraw b'u ka baarake kosobe, a b'a to joli te simi. A bè soro nònò, legume buluw la, ani laitage la.

> Nege: A bè joli dila. A dese bè joli ntanya bila mogo la. A be soro binye na, sogo la, she fan, sho, ni lentille, ni legume buluw la.

> Iode: A bè mògò lakana foolo ma ani lagalatoya ma. A bè soro yiridenw na minw bè geji (=kògòji), ani kogo min ni iode bè a la.

SHAPITRI 11 DEMÈ FÒLÒW
(Les Premiers Secours)

An ka shapitri kònòna la an ye fèn camanw fò dèmen fòlòw kan. An ye kunnafoni camanw di shapitri temelenw na, an tè na se ka segin u kan. Ni bana tèmèna an ka doniyaw kan, an ka kan kataa dòxòtòròsola.

FARIGAN NI HAKILI YELEMELIW (La Fievre et Les Convulsions Febrile)

Farigan te bana ye nka, tamashyen de don mi bè sòrò bana caman na. Farigan yerekun be se ka juguya, i n'a fò denmiseni fè:

> A tigi ka fini ka kan ka b'a la, ni denmiseni don, an ka a julankolon bila fo farigan ka jigin tuma min na. An man kan ka fini to a kan na walisa farigan ka nogoya. Ni farigan bè mògò min na;

> Aspirine bè farigan kèlè ani Acetominophen (Doliprane) a ka kè furakisè ye min bè bila mògò kòfèla la;

> ni farigan bè mògò minna ka kan ka ji caman min, ani jiridenw. Denmiseni ka kan ka seri sumalen min.

> Farigan mana se hakè dò la ka jugun kosèbè bari a be se ka se fo kunkolosèmè ma. A bè se ka hakili yeleme bila denmiseni la. Ni farigan yèlèna fo kase 40° ma a ka fisa an k'a a furakè ni tafiya walima finin kolon nyiginen ye disi la walima tenda la. Finin kolon ka kan ka yeleme walisa sumaya ka me a la. An ka kan ka ke acogoyala fo ka taa farigan ban tuma min na.

Ni bana jigina wo sen fè, a ka kan an ka dòxòtòrò wele. Ni banabaato hakili yelemena k'a soro doxotoro mana, an be se ka Diazepam (Valium) k'a tigi kofelac la ni serigüe miselintan ye, nin cogoya ka fisa kosobe mogo ma min te se ka fura kise kunun. A di cogoya be shapitri 2 la. Ni farigan jugun ni, hakili yeleme be mogo min na, an ka kan ka jati mine k'a don ko sumaya de b'a tigi la (a be shapitri 5).

KIRIN (L'Etat de Choc)

Joginin walima jenili, walima ni joli caman bora mògò farikolo la bè se ka kè sababu ye ka kirin bila mògò la. Kirin kòngana farikolo joli bè dògoya ka se hakè la min ka jugun kosèbè. Kirin tamashyenw de file:

- > Son ka mankan bè fègèya nin ka teliya (100 minuti kònò balugu fè ye);
- > woshi ji sumalen don, wolo bè jèya, nin ka sumaya;
- > a tigi la minni bè caya, a hakili bè se ka yèlèmè;
- > sugunè ka dògòn walima a tè soro.

Bana damine la an ka kan ka tigi lada k'a jan, kunkolo bè duguma yanfan na ka tèmè senw kan, i n'a fò a bè fig.11a la cogoya min na.

Fo n a ya sòrò dimin sera son walima fogonfogon ma (ninakili degunw, kanwa b'a tigi da la). O cogoya la a tigi la sigi dònin. Ni nènè b'a la, an ka birifini kè k'a biri. N'a hakili ma yelème an ka ji caman d'a ma, walima kògòji sukoroman. An bè se ka fura ta walisa ka dimin nògòya. Ni mògò kirina a ka kan an ka taa n'a ye dòxòtòròso la.

HAKILI YELEME (La Perte de Connaissance)

Fenw minw bè se ka kè sababuye ka mògò hakili yelème de file ni ye:

- > Dòlò min;
- > ni fèn dò ye mògò kunkolo goshi kosèbè;
- > kirin;
- > ni mògò ye posoni dun;
- > sumaya;
- > meningite; (kanja bana)
- > sukaro dun bana;
- > ni ^{sira kakan} ~~accident~~ ^{kasara} sera kunkolo sèmè ma;
- > ni san jogina;
- > sun kojugu.

Banabaatò ka kan ka da cogoya nyuman na. An be atigi da ka jan a kòno kan, kunkolo bè da bolo kelen ^{ura} len kan ni atigi ninakili degun^{ne} na, an ka a nen sama ni bolo ^{n'koninw} ni ye. An kana dumini di ama fo ni a hakili nana tumamina^{ne}. Ni atigi hakikli yelèma^{ne}, an ka kan ka, kun don. Kunafohi bè se ka nyinia somogow fe. A ka kan an ka taa/banabaato ye dòxòtòròsola n'atigi bè fono, an ka a da ko walisa fono kanase a nunw ma ni fogonfogon fasaw ma, atigi kunkolo ka kan ka da a kérékan.

NI FÈN BALANA N'GÒNÒ LA (Les Corps Etrangers a La Gorge)

Ni jègè kolo walima fèn wèrè balana mògò n'gònò la, an ka kan ka lajè n'atigi bè ninakili, walima n'a tē ninakili. Ni bana juguyara a ka kan an ka taa h'a ye dòxòtòròsola. N'a desera ka ninakili an kan nin ke:

- > An ka bila a tigi kofè ni ka mine n'an bolo ye (a bè fig.11b la).
- > An ka an bolo da a kòno barala ni fanga ye ka yelèn ka jigin, wo bè kè sababu ye ka finyè gèn ka bò fogonfogow la; fo ka n'gònò lafiya tumamina^{ne} na.

N'atigi ka jan ni mògò ye walima ni atigi ka jan ni mogo ye walima n'atigi hakili yelème na:

- > An ka kan ka lada a kò kan;
- > an ka bila i n'a fo a fera cogoya minna fig.11c; an bolow ka bila nyògòn sanfè, tègè kòno na ka kan ka da atigi kòno barakan, barakun ni galaka kolow ni nyògòn tye. c2.
- > An ka a digi ka yelèn, ni ka jigin fo fèn balanen ka bə

mògò n'gònò la tumà/mina.
> Ní'a tigi tè se ka ninakili, an ka finyè d'á ma nin
mògò da ye.

MUN KA KAN KA KÈ NI NINAKILI JÒRA: KA MÒGÒ DÈMÈ/KA NINAKILI
NI DA YE

Sababu ~~bakolew~~ minw b'a to ninakili bè jò oluw file
nin ye:
> Fèn dò mana to nòròlen kankònò k'a ninakili degun;
> nèn da cogo juju wala da kanga mana caya, o bè finyè bali
ka teme mògò fe, mògò min kirinen don;
> ni mògò bè to ji la, ni sisi be ninakili degun wala ni
finyè bè dese mògò la;
> "kuran" mana mògò gosi ni sanpèrèn (choc electric et
foudre)
> nisòndiya/furaninw dow ni bagaw (nkònò=kenkònò=dòmkònò);
> fonfonnin=bèléwoyo kinda (baga no);
> ^{bolokurun} ~~danya~~ barikama kunkolo la wala disi la (bolokurun,
bereke la gosili, wala fèn wèrè);
> ni sòn jora.

Mògò min ninakili mana jò o tigilamògò bè se ka sa waati
kònò waati min tè hali militi naani bò, ni hali n'a bè
lakunu, a kunkelosemè bè se ka bana fasayi n'á ninakili
jora, a ka kan k'a demenka ninakili ni da ye (respiration
bouche a bouche) o yòrònin kelen. Cogoyaw minw file nin ye
a ye tugu oluw kò teliya ká:

Folòfolò:

- * A ye da kònòna ni kankònòna jèya nin ka fèn duman bèe
labò,
- * a ye nèn sama ka tannyèfè. Ni da bè kanga, a ye fini
meleke bolokoniw na k'a labò ni oluw ye.

Filanan:

- * A ye banbaatò jan, k'a kun la taakokan. A y'a jukòrò
tagaju sama ka ta nyèfè.

Sabanani:

- * A y'a nunw datugu n'aw bolokoninw ye, a y'a da yèlè
konyuman aw kè to k'a'aw da biri a da la k'a'aw datugu nin k'a
fiyè ni barika ye walasa k'a lajè k'a fogonfogonw funun. A
ye finyè bila ka bè nin k'a fiyè ko kura. A ye segin a kan
senyè tan ni duuru militi kelen kònò. Ni denyeni don a y'a
nèmenèmenin fiyè senyè mugan ni duuru militi kelen kònò. Aw
k'a kolosi furu kana funun.

Aye t'a fe k'a deme ka ninakili ni da ye, aw kana aw jo fo mogo in ka se ka ninakili a yerema wala fo a ka jeya ko siga fosi t'a la ko a su don. Tuma dow la a ka kan ka deme ka ninakili ni da ye ka t'a fe leri kelen wala ka teme o kan. Ni mogo tora ji la atigi te ninakili, an ka lada a ko kan, kunkolo jiginendo a kerekan. An ka a disi digi walisa ka ji bo a la. An ka kan ka ninakili ni da ye.

DÈMÈN TELIMAN MINW BÈ DON MÒGÒW LA K'A DA TILE FUNTENI KAN
(Urgences Dues a La Chaleur)

Fèn gonin bè se ka ko jugu fila de bila mògò la, funtenina segèn ani tile goshili. Tile la segèn ka ca ka mògò minè nka a man jugun. A ka ca ka sènekèla de minè, minw bè wòshi kosèbè ni tile farinyana. A tigi bè jèya, a fanga bè ban, a bè se ka kirin. Wolo samalen don, sòn ka taa ka segini bè teliya, a fanga ka dogon. N'an bè fè k'a furakè an ka a tigi lada yòrò sumalen na a senw bè sanfè, nin k'u digi, ni ka sukaro ji kògòman d'a tigi ma a k'a min, ka tila k'a bila a ka lafiya, segèn bè teme.

Tile ka mògò minè man ca, nka a ka jugun kosèbè. A bè se ka dolominnaw walima cèkòrobaw minè n'u bòra tile kòrò. Wolo bè bilen, a bè kalaya, ni ka ja, a tè woshi. Farigan b'a tigi minè a bè se ka taa fo 42°ma. A tigi bè kirin (a bè fig.11g la). N'an bè fè a ka kènèya, an ka kan ka farigan lajigin ni ji suma ye, walima galasi, ni ka tila k'a fifa ni tafiyè ye. An ka kan ka wo kè fo farikolo ka sumaya tuma min na, ni ka tila ka taa dòxòtòrò wele.

JOLIBON (L'Hemorragie)

Ni joli caman bòra mògò fariko la a tigi ka kan ka manajuru siri walasa ka joli jò cogoya min na. An ka kan ka manajuru lajè heure tilancè, wo heure tilancè walisa ka joli koloshi a ka taama la. Ni joli ma son ka jo an ka kan ka taa n'a tigi ye dòxòtòròso la. An kana, buguni, walima petrole, walima cafe ta, walasa ka joli jo cogoya si la. N'a tigi kirina an k'a senw bila sanfè. Ni banabaatò ka kan ka taa dòxòtòròso la, mana siri la heure mina, an ka kan ka jati mine sebenfura da o kan.

NUN KA JOLI BO (L'Hemorragie du Nez)

Tuma dow la nun ka joli bò joli ka gèlèn makòròbow fe. Banabaatò ka kan ka to yòròkelen a bolo kèlèndo ka nun minè fo minuti duuru ka dafa, wo la joli bè jò.

Ni joli ma se ka jò, an ka kan ka kuma folen minw bè (fig.11j ke).

Ni joli bè bò nun fe tuguni, an bè se ka Vaseline k'a tigi nun na shen fila tile kòndò ani ka jiridenw dun i n'a fò, tamati, lenburuba, lenburu kununin walisa ka joli siraw son fanga la.

Makòròbaw fè joli bè se ka bò u nuw kofèla la, n'an y'a tigi nun minè n'an bolo ye tuma min na joli bè jò, nin ka tila ka nyòkala, walima, kaba kala, walima bere jalan bila a tigi nyinw ni nyògòn cè.

A tigi man kan ka fèn bila ka temè a ngòndò fè foni joli jòra tuma min na.

KA POSONI DUN (L'Empoisonnement)

Denmiseni camanw sara, pòsoni dunnai koson. An ka denmiseniw lakana, ni posoni dogoli ye u la. An kana petrole, walima essence, walima fèn wèrè kè buteli soda kòndò, denmisenw te se ka u bò nyògònna. Posoni minw ka jugun de file ni ye:

* eau de javel	* petrole - lanpan taji
* essence (taji)	* alcool (dòlò)
* tabac (sira)	* furaw bee.
* fèn nyènaman fagalañ	* raticide
* lessive (kanga)	* colorants (teinture) - galadonnanw

N'an somina ko dò ye a yere posoni dònòn an k'a nyini k'a kun don.

> N'a tigi ye acide min an ka ji caman, ni shèfan jeman yòrò d'a tigi ma (4 blancs d'oeufs dans 1/2 litre d'eau), ani fura dow ta walasa ka furu lakana nka an kana bicarbonate min.

> N'a tigi ye sègè kata min, an ka ji caman d'a tigi ma.

- Ni dugumala don an ka binègiri d'a tigi ma (100 ml ji litri kelen kòndò) walima lenburu (lenburu ji verre kelen kòndò).
- Ni eau de javel don a tigi ka kan ka hyposulfite de soude mi 100-200 ml a 20%, min ka tila ka fura ta min bè mògò furu lakana.

> N'a tigi ye fèn nyènamanin fagalan min, walima solvant organique, walima phosphate an ka huile de paraffine d'a tigi ma (150-200 ml balugu fè).

> N'a tigi ye posoni wèrè min, an k'a tigi lafòono, ni bolokonin ye ngòndò dingè kòndò, walima k'a kògòdigi.

- Banabaatò min kirina, an man kan ka foono bila a tigi la cogoya shi la.
- Walima ni minw ye taji, walim lanpan taji, walima acide walima fura minw bè kanga min ni nènè b'a tigi la an k'a biri ni birifini ye, nin ka taa n'a tigi ye dōxōtōrōso la.

SA KINDA (Morsure de Serpent)

Baga bè sakinda minw na, ani a t'a kinda minw na tē kelen ye, an man kan ka sa bagaman, ni sa bagantan ke kelen ye (a be fig.111 la).

An ka kan ka sa kin yōrō lajè konyuman n'a nyin nò tora la. Ni baga tē sa la nyinw na wo man jugun; an ka jolida ko fō ka je, nin ka tila ka serum antitetanique ke (kinin daw bēe la an ka kan ka serum antitetanique kē) a yōrō ka kan ka bila sanfè, ani ka fura d'a tigi ma walasa ka dimin mada.

N'an nya don ko baga bè sa nyin na, an ka kan k'a don ni baga ka ca, walima n'a man ca. Ni baga caman yelena a tigi farikolo la a tigi:

- > Tē yeli kē ka nyen;
- > nye wolow bè datugu;
- > a tigi tē se ka kuma;
- > a yōrō be funun;
- > joli be bō daji fe, walima nyin wolo fē;
- > a tigi be foono, walima a dusu be nyigin;
- > a tigi fasaw b'a dimin.

N'an ye ni tamashyenw ye mōgò la an ka kan ka serum antiveinimeux k'a tigla. N'an sera k'a don sa sugu min don an be se ka wo serum kē a la nka n'an ma se k'a don sa sugu min don an be se ka serum antiveinimeux min be ke kinindaw la. A tigi ka kan ka to yoroninkelen, nin ka taa dōxōtōrōso la, a man kan ka taama a sen na.

BUNTENI KINDA (La Pique de Scorpion)

Baliku fē a ka ca bunteni kinda te juguya fo n'a kera bunteni fiman ye min bè bō Australie, walima Mauritanie. A tigi ka kan ka mana siri a yōrō la ni ka siri heure tilance, wo heure tilance. An ka fura d'a tigi ma min be dimin mada, walima fininkolon sumalen walima bicarbonate. Ni funun mena dōgokunw ka taa kalow la, an ka compresi kalamana da a yōrō la walima ka taa dōxōtōrōso la. Ni denmiseni shi ma san duru bō, bunteni kinda be se ka juguya, a ka kan a tigi ka taa dōxōtōrōso la. Ni ninakili jora an be finye d'a tigi ma ni da ye.

RAGE (La Rage) (Nin wulu fato ye mōgò kin)

Ni wulu, walima, jakuma walima, sow ye mōgò kin bè

se ka fa rage bila mógò la. N'u ye mógò kin tuma min na, a ka kan an ka wo bagan mine k'a laje ni fa bè a la walima n'a tè a la.

A tamashyenw ye:

- > A tigi masumalen don a dimin ka di;
- > a be kashi, dumuni nege tè a minè, a bè siran ji nyè;
- > tuma dow la a bè kè fato ye, fèn wo fèn mana sòrò a kéréfè a bè a kin; a senw bè se ka minè;
- > a bè se ka sa sani tile tan cè; ni tile tan tèmèna a ma sa wo korò ye ko fa tè a la.

A tamashyenw, cè fè be se ka men tile tan ka taa san fila la kinni kofè:

- > A tigi ka jolida b'a dimi, bubaga bè a minè, farigan, ni woshili b'a mine;
- > a tigi ti se ka daji caman kunun, a ti se ka fen kunun;
- > tuma dow la a bè masumaya, tuma dow la a bè juguya;
- > a tigi farikolo bè walima a senw bè se ka sa;
- > a tigi hakili be wuli.

N'an nya don ko fa bè bangan min ye a tigi kin la, an ka kan ka taa joona dòxòtòròso la walasa a ka lajè nin fa bè a la walima ni fa tè a la. N'a tigi ma vaccine fo bana y'a daminé tuma min na, fura tè sòrò a la saya kò. An ka mabò baganw na minw masumalen don, walima n'a cogoya manyin hali n'a ma mógò kin banakise bè sòrò a daji la, n'a sera mógò jolida ma, walima wolo farada dò la.

LAADAW

Normalement musamoni be koli fólów ye a san tan ni kelen ni san tan ni wóórónan cé; o kò fé u bè kosegin ka na tile mugan ni segin o tile mugan ni segin (tous 28 jours), tumadó la a tè se o ma, tumadó la a be caya o ye, ani olu ta ye tile saba fo tile naani. Npogotiginin fé ni u bè na, u bè na ni kòndimin de ye tuma bee ani fana u bè se ka kè u tè na tumadó ma; o mantóórò nunun ka terin ka ye tuma bee npogotigininw fé, mantóórò nunuw, a ka ca, oluw té bana wèrè si tamashyèn.

GANKEDIMIN

A bè se ka furaw ta minw bè dimin nògòya, i komi aspirine walima fura minw be dimin ban (les antispasmodiques). N'a mako b'a la a bè se k'a kòndò digi ni konpresi kalanman ye. Laadaw tuma la, npogotiginin ka kan ka a mako don a farikolo jeyali la kòsòbè, ka sunògò k'i fa, ka fèn bée dumu ani demeni so kòndò baalugu baaraw ka taa fé i ko a bè deli k'a kè cogo min na.

LAADA MINW NI TÓORÒ BÈ NA, O TAMASHYÈNW

* Ni laada tè na ka bèn a na tuma ma (irregularites dans les dates) o ye fen ye min man jugun muso dòw fé; bari dòw fé, bana banbali de tamashyèn don, barika dèse de tamashyèn don, sayije tamashyèn don (anemie), kongo bana tamashyèn don walima infection tamashyèn don, walima kuru tamashyèn don a kòndò.

* Ni laada ye waati jè (retard des regles) o bè se ka kè kòndòmaya tamashyèn ye. Bari npogotiginin fé ani muso min si hake tèmèna binaani kan o fé, laada ka waati jè tè fèn tinyè.

* Ni laada ye waati jè ni kalo kelen ye walima ka tèmè kalo kelen kan, o ko fé ni "joli bon" cayara kojugu (hemorragie), o be se ka ke kòndò tinyè ye.

* Ni "joli bon" cayara dooni, ka joli nyè fin kòsèbè ani fana i kòndò bi dimin, o bè se ka kè densokènèma-kòndòmaya ye (grossesse extra-uterine), o ye den ka dilani ye denso ko kan. O bè se ka kè kojuguba ye, ola sa, se ka kan ka kè dòxòtòrò ma joona walima tinminèmuso ma.

* Ni joli bon bè kè kòndòmaya waati la, bèrè t'a jè kòndòtinye na.

* Ni laada bè mèn ka tèmè tile wóórò kan, n'u ka ca kojugu walima u naali ka ca ni sinyè kelen ye kalo kòndò, o la

a ka kan ka taa lajè dōxōtōrō fè (musodow fè wajibi de don u ka joli dōni bon laada fila tumaw ni nyōgōn cè).

WO= NI LAADA BANNA FEWU FEWU
(La Menopause)

O ye waati ye waati mi kōnō laada bè jo pewupewu ani fana muso tè se ka den sōrō tugunni. A ka c'a ro, o bè kè san binaani ani san biduuru furancè de kōnō. Senya caman u bè u ka waati jè kalo caman kōnō sani u ka ban pewupewu. Koli waati, wajibi don lafiliba ka musow minè, finyè kalanw bè bo u da fè, dimin bè fan bée, dusumangoya. Ni koli tuma tēmèna doron, musow bè hère sōrō.

Muso minw ni kondimin farin walima joli bōn bè u minè koli waati walima n'u bè joli bōn koli tēmènen kofè, o musow ka kan ka taa lajeli kè dōxōtōrō bara walasa k'a a jèya u ma ko kuru do ko te.

KONOMAYA

KONOMAYA TAMASHYÈNW:

- > Ni laada ma ye (tuma caman, o ye tamashyèn fòlòfòlò ye);
- > nyegin bè na sōgoma (janko kōnomaya kalofilanan ni kalosabanan waati;
- > kōnō bè bonya;
- > sinbaraw bè bonya;
- > nōorō bè da nyèda, kōnōbara ani sinbaraw kan;
- > labanna, den bè lagama kōnōbara kōnō.

KÈNÈYA NYUMAN BÈ SÒRÒ COGODI KONOMAYA WAATI LA:

> Dumini nyuman nafa ka bon kosèbè. Farikolo mako bè balo la balo minw ni proteins, ani vitamines, ani sels mineraux ka ca u la kosèbè. Balo fosi tè yen, an ka kan kantanga min ma.

> Walasa a ka jèya an ma ko den bè kè a nyèma nin ka kè hère la an ka kan ka dumuniw kōgò don ni kōgò iode de ye (sels iode).

> Ka farikolo jèya tōpòtò. K'i ko tuma bée. K'i nyinw ko don o don.

> Ni muso kōnōma jiginni waati tò ye dōgòkun wōorò ye, o dōgòkun wōorò labanw kōnō a ka fisa muso kōnōma ka somini (Rapports sexuels) dōgōya ani ka a yere tanga baara kologirinw ma.

> Kōnomaya waati, n'a kèra jamani kōnō jamani min ni sumaya jontè (paludisme) bè yen, muso kōnōma ka kan ka Chloroquine kisè kelen de ta don o don fo karidon doron, kabini kōnō daminè.

> A ka kan tanga ka kè furaw ma seko damayira la. Fura caman bè yen u bè se ka juguma caman kè den na, den min bè kōnō rō. Tuma caman, a ka fisa fura ka na ta fo ni dōxōtōrō ye yamariya di fura min kan (nin dōxōtōrō ye ordonnance kè k'a di muso kōnōma ma, o muso kōnōma ka kan de ka kunnafonin di doxotoroma a yere kono cogoya la, tuma dow la a be ye nye la). Muso kōnōma bè se ka dimi nōgōya-furaw ta (calmants) ani fura minu bè sonkunan kele (contre l'acidite de l'estomac),

bari a k'a dama don. A kanyi ka vitamines ani fer ka oluw ta. A ka kan muso konoma ka a mabo denmisenw na denmissen minw ni nyonin (rougeole) b'u la walima (vougeole).

> A man kan ka dolò (alcool) min, ani sira (cigarette).

> Ka sogo dun sogo min tobira ka mò konyuman.

KONOMAYA MANTOORÒ MISENW

(Les Petits Problemes de La Grossesse)

1. NYEGUNW ANI FOONOW: O bè kè tuma caman sogomada fè konomaya kalo filanan ani a kalosabanan waati. I ka kan ka fèn kologirinw de dun i n'a fò "biscuits sales" sani i bi ko. Ka dumuni dooni dooni kè tuma o tuma o de ka fisa ni ka dumuni caman dun yòronin kelen. I ka kan ka t'o ka "antiemetiques" (a bè shapitri 2 la) kisè kelen walima fila ta nyègun nunu tuma la, walima "militi" tanani duuru sani i be dumuni kè. K'i tanga dumuni tulumaw ma.

2. FURU KUMUYA: Ka dun ta dògòya, bari ka nònò, caman min.

3. SEN FUNU: K'i lafiya sinye caman tile kònò, senw korotalen sanfè walima i dalen i numan kéré kan. Ni senw funulen, don kosèbè, i ka taa lajè dòxòtòròso la. O sababu ye den ka girinya de la kònòbara kònò kalo labanw waati la. O ka jugun ka tème ni sayi bè musola, n'a tè dumuni nyuma kè walima n'a bè kògò dun kojugu.

4. SAYIJE ANI BALOCOGOYA JUGU: Tuma bèe. kungokònò, sayije bè musow minè; o sayijè in ka jugun n'a ya soro muso konoma don. Walasa den ka dila ka nyen muso mako tè fosi la o tuma fo dumuni min n'a proteine n'a fer ka ca ka tème. N'a ye sayijè tamashyèn jira walima balo cogò juguya, a ka kan ka do fara a ka sogo dunta kan ani a ka shè dunta, ani a ka fan duntaw kan. A ka kan fana ka fer kisèw ta cogoyala ni o filè nin ye: "sulfate ferreux" kisè kelen walima kisè fila sinyè saba tile kònò, kalokelen kònò walima kalo saba kònò. Ni "bandelettes reactives" be i bolokòrdò min bè albumine jira sugunè kònò i ka taa a lajè dòxòtòròsò la.

5. SANSIRI (Les Varices): I da ki sama ani ki senw koròta sanfè i komi sen funun ta bè kè cogo mi. Ni jolisiraw kunbayara ani ki dimin kosèbè, i ka "bande elastique" meleke i sen na. Ni su kora i ka "bande elastique" in bò i sen na.

6. KOBO (Les Hemorroides): U sababu ye den girinya de ye kònòbarakònò. Walasa do ka bò a dimin na, i ki nyongiri, ka i jukunanw koròta sanfè. Kònòja ka kele bawo kònòja de bè kobo juguya.

7. KONOJA: Ka jiridenw dun ani ka farikolo nyènajè (gymnastique). Ka kònòja fura farinmanw ye k'u to yen.

TAMASHYÈN MINW BÈ FARATI JIRA KONOMAYA WAATI

(Les Signes de Danger Pendant La Grossesse)

1. JOLI BON KAN: Ni muso kònòma daminé na ka joli bon, hali n'a ka dogo, o ye tamashyen jugu de ye. A ka ca kòtinyiné de ko don. A ka kan ka to dalen de ani ka ci bila doxotoroma.

2. SAYIJE KOGOLEN (L'Anemie Avancee): Muso sègènen don fo ka a dan teme, nyewolo kònònw jeyalen. N'a ma furakè, a bè se ka faatu jiginni kònd (musokèlè) walima a kofè. Ni sanijè kogora, balokonyuman dòn t'a nyèn. A ka kan ka taa laje dòxòtòrò bara ani ka fer kisèmw ta.

3. SENW, BOLOW NYEDA: Oluw bée fununen ani kunkolo dimin, dibi bè don a nyè kòrò, "hypertension" ani albumine sugunè kònd, oluw ye "toxemie gravidique" de tamashyènw ye.

"Toxemie gravidique" furakeli cogo:

- > Ka taa lajèli la dòxòtòrò bara.
- > Ka to dalen numan kèrè kan.
- > Ka fèn bée dun a dun cogo wajibiya la, fèn kana bò, kògò dun na.
- > Fèn kana ta fèn minw bè sugunè ji caya (diuretiques).
- > Ni nogoya ma kè, ni dibi bè don a nyè kòrò, ni nyèda fununnen don halibi, walima ni kònònyama (convulsion) ba la, a ka kan dòxòtòrò ka taa nyinnin joona, o muso in ni b'a dafè.

4. KÒNÒMAYA MIN BÈ KÈ DENSO KENEMA:

Tuma dow la an bè sè ka tuu kuru do la denso kenema. Den min be daminé ka dila denso kenema o te sè ka balo. O konomaya suguw bè laban ni "operation chirurgicale" de ye. Ni i somi na ni tamashyènw la i ka ba bila joona ka taa dòxòtòròbara ba be farati ba kònd.

DOXÒTÒRÒSÒ SEGERELI KÒNÒMAYA WAATI
(Visites Prenatales)

Dòxòtòrò caman ani tinminemusow be muso konomaw laadi ka segerèliw kè dòxòtòròsòla (sanni u jigini tuma bè se), segerèliw ye tuma o tuma ye, ani k'u ka kènèya kunkow fo. N'i kònòma don ani fana se bi ye ka segerèli kè, o bè kè sababu ye ki ladonniya fèn caman na, fèn minw bè se ki kisi mantòrow ma ani ka den sòrò herè kònd. Ni ye tinminemusow ye, i bi se ka makoba nyè musokònòmw ye (ani den minw be na wolo) i ka to k'u wele ka segerèliw kè doxotorosola-walima i mana taa u laje. Min ka fisa kosebè o ye ka taa u lajè sinyè kelen kalo kònd; konomaya kalo segin folòw waati kònd, ani sinyè kelen dogokun kònd konomaya kalo laban waati. N'o ka gèlèn (yòrò janya kosòn), a ka kè hali nin kalo ni nunuw kònd:

- kalo sabanan kòno,
- kalo wòorònan kòno,
- kalo seginnan kòno,
- ka ta kalo segin ni tilananla fo ka taa jiginni se.

Fèn nafamaba dòw filè nin ye fèn minw ni sègèrèli ka kan ka se u ma:

1. KUNNAFONIW KUNMAFALEN: Ka musokòndoma nyininka a ka tòoròw la ani a makow la. K'a lajè k'a nyininka a ka jiginni labanw kera cogo dia, laban laban ta kera cogo dia, ani a ye tòorò o tòorò sòrò a ka kòndomayaw n'a ka jiginniw sen fè. K'a kumanyògonya cogo la cogo min na a bè se k'a yèrè demè ani ka den sòrò héra kòno:

- > Balo cogo nyuman: K'a laadi ka suman dun suman minw ni proteines, fer, ani calcium caman b'u la.
- > Farikolo jeya cogo nyuman;
- > nafa min bè fura tabaliya walima fura dòni ta la;
- > nafa min bè alcool minbaliya ani cigarette minbaliya la;
- > ki fari bonyogonna sinyè caman ani ki lafiya, bari i ki tanga nwanaki nwanaki ma ani ji doni.
- > Boloci nègètigè bana kama, walasa ka den lakana nin bana in kama (a ka kan ka kè kalo wòorònan, wolowulanan ani kalo seginnan ni sinyè fòlò don; n'a bolocira ka kòrò nègètigèbana kama, do ka kè ala kalo wolowulanan kòno).
- > Ka jonte kumbenni konyuman kè, jonte bè muso kòndoma faga de walima k'a kòndotinyè.

2. BALO KÈ COGOYA: Muso kòndoma in balolen nyuman don wa? Sayijè be a la wa? Ni tinyè don a kumanyògonya balo cogo nyuman kan. Ni se bi ye, fer kisè, "acide Folique" kisè ani vitamine C i ka oluw di a ma. I ka a laadi sògòmadafè tòorow ani furu kalaya (brulures d'estomac) oluw kèlè cogo la. A bè girinyala a nyama wa? Ni se bi ye i ka a girinya suman nin ka taa k'a segereli o segereli. Wajibiyala, kilo 8 walima kilo tan de ka kan ka fara muso kan sani a jigin tuma ka se (kalo kòndòtòn kòno). Ni fèn tè farala a girinya kan, o ye tamashyèn juguba ye. Do ka bala ka fara girinya kan kalo labanw waati o fana ye farati tamashyèn de ye. Ni peselikelan tè yen "balance" i k'a lajè n'a ye nyenama n'a b'a jira k'a bè ka girinya.

3. TÒORÒ MISENW: Ka muso kòndoma nyininka nin tòorow b'a la a bè deli ka tòorò minw ye kòndomaya kòno. I ka lajèya a ye ko u man jugun, ani i ka laadiliw d'a ma.

4. FARATI TAMASHYÈNW: Sègèrèli o sègèrèli muso kòndoma ninakili taa cogo (pouls) ka kan ka ta o bè se k'a jira dòxòtòrdla ko fè muso kòndoma ka banaw senfè fèn min ye wajibi ye a ka tòorow kòno (i n'a fò kòndonafili min sababu ye toxemie ye walima jolibòn kojugu). Ni "tensionmetre" be yen i ka muso kòndoma "tension" ta ani k'a pese. A ka kan nin tamashyèn ninw ka belen kèrènkèrènyala:

- > Bala ka girinya, !
- > bolow ani senw ka funun, ! Nunuw de konomaya ka
- > "tension" ka sèbèkoro yelenni, ! "toxemie" tamashyènw ye
- > sayijè juguman, !

> joli bon sugu o sugu.
Nin tamashyen kelen o kelen n'a bora, i ka taa muso laje
dòxòtòrò bara joona joona.

5. DENNYENI DILACOGO ANI A DACOGO KÒNÒBARA KÒNÒ: Segèrèli,
o segèrèli i ka muso kònòma konobara laje, walima i k'a laje
cogo jira a yerè la.

Kalo o kalo a jati minè ka kè bolokoni joli bè sòrò kònò na
bara sanfè walima bara jukòrò. Ni kònòbara bè i ko a ka bon
kojugu walima a ka bonya ka telin kojugu, a bè se ka kè ko ji
b'a la ka tème wajibi kan. N'o don, den lakodoni bè
gèlaya kònò ro. Ni ji cayara k'a damatèmè denso kònò o ye
faratiba ye farati min bè na ni joli bon ye jiginni tuma la
ani fana a bè se k'a jira ko den dilako juguyara. A ka
lajè ka den da cogo lakodon denso kònò. N'a kèra den dalen
ye a kèrè kan, muso kònòma ka kan ka taa a lajè dòxòtòrò bara
sanin baara ka daminè, bawo a dòrò a mako bè opere dò la.

6. DENNYENI DUSUKUNNADON: Kalo duuru mana tème, a ka kan
dennyeni dusukunnadon ka lamè ani k'a ka lamagaliw bèlèn.
Aw bi se k'a lajè k'aw tulo da muso kònòbara kan, bari a
dòrò a menni ka gelen. A bè nògòya ni "stethoscope
obstetrical" be aw bolo (walima aw k'a fo do ka dila aw ye,
bògò tobilen ani jiri gèlèman oluw b'a nyè nabè); o cogoya
bè i ko "entonoir". Walasa den dusukunnadon lamènen
kònòbara kònò o bè bèn pouls taa-ka-segin kanma o kòrò ko i
tulo bè denba dusukun kan de la walima denba jolisira
mankan. Ni dusukunnadon lamènen nunuw ka teli ka tème o
kòrò ko dennyeni taw don. Ni den dusukun mankan bè mèn
kosèbè denba bara sanfè kalo lāban kònò, dennyeni kunkolo
be duguma, a dorò den be na kunkolo folo la bo. Ni den
dusukun mankan ka bon kosèbè bara sanfè, a ka c'a ro kunkolo
be sanfè. O la den be na ni jukunan ye. Ni "montòrò"
(montre) b'i bolo, i ka den dusukun taakasegin jati. K'a
ta taakasegin 120 fo ka se taakasegin 160 ma militi kelen, o
ye waajibi ye. Ni taakaseginw ma 120 bo militi kelen kònò,
fèn dò manyè (walima jati manyè ani fana aw ye denba dusukun
de lamèn). I ka kan ka pouls jatiminè. Den dusukunnadon
kan lamèni ka gelen. Fo k'a nyèdon de.

7. DENBA KA LABÈN BAARA KAMA: Jiginni tuma mana surunya,
ba ka lajè tuma bée. Ni den wèrèw b'a bolo, a ka nyininka
oluw baara kuntàga la, ani fana n'a ye tðorò dò sòrò oluw
la. A ka kumanyògonya cogoya la minw bè se ka jiginni
nògòya ani ka dimin dògòya. A dò ro a bè se k'a dege
ninakili jan, sumaman, walasa a k'a kè o cogoya in na
munijukumanyaka (contractions) ni nyogoncè oluw nafa ka
nyèfo a ye. N'i y'a bisigi ko baara in bè na ko tinyè muso
ma i ti se ka min basi, i ka muso bila ka taa wolo furakè
yòrò do la walima hopital la. Sani baara ka daminè i ka a
la jèya ko muso ni dòxòtòròso ka surum.

DENBA BÈ A JIGIN WAATI DON COGODI:

Ka ta laada labanw daminè don na, ka kalosaba bò a la ani ka tile wolonwula fara a kan.
I komi a y'a kè ko laada labanw daminèra mè kalo tile tan (1e 10 Mai).
Mè kalotile tan ka kolo saba bo o la= Feburuye kalo tile tan

(10 Mai moins 3 mois= 10 Fevrier)

Ka tile wolonwula fara a kan= Feburuye kalo tile tanniwolowula.

(plus 7 jours= 17 Fevrier)

A ka c'a ro denmiseni bè na wolo Feburuye kalo tile tan ni wolonwula laminina (1e 17 fevrier).

TAMASHYÈN MINW BÈ FARATI JIRA JIGINNI LA ANI FANA NI U KA KAN NI DOXOTÒRÒ WELELI YE:

- > Ni muso ye joli bòn daminè sani jigini ka se.
- > Ni toxemie gravidique tamashyènw yera.
- > Ni bana farinma walima bana banbali (maladie chronique ou aigue) be muso la.
- > Ni sayije be musola walima ni joli te simi a nyema.
- > Ni muso delila ka jiginni gelenmanw soro walima ka jolibanw soro.
- > Ni kaliya (hernie) b'a kono.
- > Ni filannikono de be muso la.
- > Ni dennyeni da cogo manyi konobara kono.
- > Ni muso be ji bon sani baara damine ka se (ni farigwan bè a la farati be bonya).

COGODI A BE LAJE NI NI DENNYENI BÈ DACOGO NYUMAN NA
(Comment Voir si Le Bebe Est en Bonne Position)

Walasa ka a laje ya ko dennyeni kun be jukoro, o de ye da cogo nyuman ye jiginni lahalaya la, a ka laje ka den kun dogidogi (tater) cogoya la cogoya min file nin ye:

TAMASHYEN MINW BE A JIRA KO JIGINNI BÈ KA GÈRÈ:

> Ni jiginni tuma to ye tile damadòw ye, den bè jigin kòndòbara kòndò, o la ba be se ka ninakili fere la, bari a be sugunè kè tuma bée bawo a nyègènébara dèrènnen don den fe (kono nye folofolo la nin tamashyènw ninw bè ye tile tan ni duuru sani jiginni tuma ka se).

> Ni baara daminè tora dònì ye yiriyiri danòrdlan (bouchon de glaire) dò bè se ka tan ka bo denso kòndò, tuma dòw la a jolima don.

> Diminw (contractions) bè se ka daminè tile caman yanni jiginni ka se. Baara bè daminè ni "dimine" ninw barika

bonyera ni ka u tugutugu nyògòn ko.

> A bè se ka ke, bari u man ca, tuma do la "baara fu" ka kè, n'o ye munyuku manyaka barikamabaw ani farinmanw ye tuma jan sani jiginni cè. Jila ku bè se ka dimin nògòya ni tin fu don walima ka jiginni teliya ni tin sobè don.

> Ni ko b'a nyèma, jibon bè kè kabini tin daminè. Bari a bè se ka ke jibon bè kè hari sani tin folofolo ka damine. Tamashyen don min b'a jira ko jiginin tuma sera. O tuma la muso ka kan ka to jannen de.

JIGINNI COGOYAW

(Les Etapes de L'Accouchement)

Cogoya saba de bè sòrò jigini kòndò:

1. Cogo fòlò bè daminè ni tin farinma de ye ani ka tugu nyògòn ko ani ka laban tuma min ni den jiginna ka laben jiginni kama tugun.

2. Cogo filananba tè den jiginni la denso kòndò ka taa a bila jiginni la.

3. Cogo sabanan b'a daminè jiginnina ka taa bila tonso bòli la (deliverance).

Jiginni cogo fòlò bè se ka mèn "leri" tan walima leri mugan walima ka teme ola yèrè, ni kononyè fòlò don, a bè se ka kè leri wolonwula ni leri tan cè jiginni tone ye, bari a bè yelèma kòsèbè. Cogoya fòlò waati la muso man kan ka den nyòni walasa ka jiginni teliya. A ka kan o tuma fòlò in ka men tuma jan ani fana denba kana bò nyètaa kalama. Ni den ma a daminè ka lamaga, ba man kan ka a nyòni, a ka kan ka kòndò ni kè fo ngunan nègè k'a minè. Ni sugunèbara ani nuguw lankolon tè, o bè se ka den boli degun. Tin waati la, a nafa ka bon ba ka to k'a sugunè ke tuma bée. N'a famana banakota ma, kòndò ko lavement kelen be se ka jiginni lawuli. A ka kan ka jimafènw caman min, ani fana ni wolo janyara, a ka kan ka dumuni dooni ke. Fo ka jibon muso ka kan k'a lafinyè, ka wuli, ka taama doni, ka a lafinyè, o n'a nyògònaw. O waati fòlò in kono jiginni la, jiginnikemuso ka kan ka minw ke oluw file nin ye:

> Ka kòndòbara, jukunan, bye ani musokòndòma worow ko ji ani safunè ye;

> ka "lamu" kura bila a bolokòrò, walima ka kèmesu wuli militi tan ni duuru kèmesu min ni barajuru be na tige n'a ye (kèmesu ka to ji wuliten kono f'a la baara tuma, ka datugu, k'a wuli nin ka a bila ka sumaya, bolo kana kè ka a ta);

> jiginnikèmuso man kan ki tintin musokòndòma kòndòbara kan walima k'a nyini a fe ka den nyòni jiginnin waati fòlòla.

Jiginni cogoya filanan, o ye wolo yèrè de ye. waajibi la a be damine ni jibon ye. A ka nogo a ka surun n'o waati fòlò ye. Ni munyukumanyaka (contraction) kelen kèra denba be ngunan fo ka woshi. Munyukumanyaka fila ni nyògon cè sunògò su bè muso minè. Walasa a ka nguninni ka bèn senma, muso ka kan k'a fogonfogonw fa finye la ka soro ka nyòni kosèbè, i komi banakota. Ni den mènà a ma bò, jibonen kò fè, o de bè ke tuma cama kònònyèfòlò la, denba ka kan k'a kunberew kuru. Ni biye waqara ka denyeni kun jira, jiginnikèla ka kan k'a labèn ka denyeni kunbèn. Ni jiginni bè kè a nyama, o jiginni kònò jiginnikèla man kan k'a bolo don biyè kònò. O de ye sababu fòlòfòlò ye, sababu min be na ni tolibana juguw ye ka lase musoma wolo kofè. Ni den kun bora, jiginnikèla ka kan k'a bolo don kun kòrò de, bari a kana a sama abada.

Bari denba yèrè de ka kan k'a jija a bèe la, Jiginikèla man kan abada ka den kun sama, o la a bè se ka kun cogo yèlèma fasayi.

Jiginni cogo sabanan bè daminè ni den wolo tuma ye ani ka ban ni tonso binni ye (deliverance). Ni ko b'a nyèma tonso bè bin militi duuru ani militi tan ni duuru furancè kònò musojiginnen kofè. O waati kònò, i ka i mago don denyeni na. Jiginni kelen o yòrònin kelen:

> Den ka kan ka ta a senw ma, ka kun na jigin duguma walasa yiriyiri ka bin ka bò a da ni a kan kònò. Den ka to o cogoya in na fo a ka ninakili tuma min.

> Den kana minè abada k'a lawuli sanfè hake la ka tèmè a ba hake kan ka sòrò barafuru ma tige.

> Ni denyeeni ma kulo o yoronin kelen i ka a sentintiriw konkon doni doni walasa a ka kulo.

> N'o bèe kofè denyeni ma ninakili, i ka yiriyiri bò a da kònò ka respiration bouche a bouche ke a la.

> Ni denyeni bè ninakili ka nyèn, i k'a da fini jelen sanfè.

> A nafa ka bon kosèbè nènè kana kari denyenin la, janko ni den sebali (premature) don.

BARAJURU BE TIGE COGODI:

Tuma min den bè na diyen kònò, barajuru ka kunba ni a bulalama don. A ka kan kònòli ka kè.

Tuma dò mana se, a bè misenya ni ka jè. O tuma de la a ka kan ka siri ni fini muguw ye minw jèlen don kosèbè ani minw "repasser" len kura don k'a gerèntè konyuma walasa joli min be boli barajuru kònò o kana se ka tèmè, ni k'a tigè i komi ja in ba jira:

NAFA B'A LA: Ka barajuru tigè ni "lamu" kurakura de ye ka

tege ko konyumann ni safunè ye, sani i bè lamu fara dayèlen. Ni lamu kurakura tè yen, ka baara kè ni kèmesu min bora tobila sisan. BARAJURU KA TIGÈ TUMA BÈE FARI KERÈ FE. Furance bilata kana tèmè centimetri fila kan abada. O lakanaliw nafa ka bon kosèbè walasa ka denyènin kisi nègetigebana (tetanos) ma.

BARAJURU FURAKÈLI COGO (Soins du Nombril)

Baara ka kè ni finin mugu borokè (gaze sterile) de ye min hake ye: 8x8 cm. A ka cètige nin kèmesu boroke (ciseaux sterilises) ye, ani fana ka bara kè cogo la ja ko ja bè cogo min jira:

Ni gaze sterile tè yen, barili (pansement) ka kè ni finin kunkuru min jèlen don kosèbè ani min "paselen" don. A ka fisa finin kunkurun in kana kè ka denyènin fari lamini, bari ni baara bè kè n'a ye tuma o tuma, a man kan ka corin kojugu walasa finyè ka se ka don ani jolida ka ja. Bari min kanyi, o ye ka bara to finye la, barajuru bè ja ani ka bin joona. Ka den ka fini yèlèma tuma o tuma o de ka fisa ni barili (pansement) kè ye, barili bè farati tuma bèe ka gerèntè kojugu ani ka na ni tolibana (infection) ye. O la sa, kòlòsili ka kan ka kè walasa nògòw walima gòngònw kana da barajura la, ani ka tanga fini nògòlenw ka maga barajuru la, fini nògòlen minw ye nògòw taw ye nògò minw be den ta u bolow kòndò. Tuma o tuma ni barajuru nògòra, a ka ko ni ji kalan ye ani fana a ka ko sinye kelen tile kòndò nò alcool ye.

DENYENI KOLI COGO

A ka kan ka joli ani nògòra ko k'u jeya, nògòw ani joli minw tora den farila, o nògòw ni joli oluw bè ko ni kolifu magan ani sumalen de ye. O kelen den ka susa ani ka den biri konyuman jango ni nèné bè yen (den fari be se ka sumaya kojugu ni a ma kolosi). Ni ko bè a nyèma, a ka fisa denyeni kana don ji la ni a y'a sòrò barajuru ma kènèya ka ja payi (ni ko bè a nyema barajuru bè ja tile duuru ni tile segin furance kono). Ni tile segin tèmèna, den ka ko ni alahakè ji (tiede) ye ani safune magan ye. Ni bara juru tigèra o yoronin bee sin ka di denyeni ma, o la tonso bin ni bè teliya ani fana tanga be ke jolibon ma.

TONSO BOLI (Deliverance)

Ni ko b'a cogola tonso bè bò militi damadòw den bolen kofè, bari tuma dòw la a bè se ka leri caman ke. Ni tonso mèm a ma bo (ka tèmè leri tilancè kan):

- > fosi ka na ke ni ba te jolibon; barajuru kan sama abada, bawo o be se ka naa nin jolibon ba ye;
- > ni ba be jolibon, bolo ka maga kòndòbara la ka a lajè:

denso ka kan ka kè gèlènman de ye; ni denso ka magan, a ka kan ka ke cogomin o de file nin ye:

JOLIBON (Hemorragie)

Ni tonso nyoni na ka bò, tuma bèe joli dooni bè bon. Ni ko b'a cogola o tè men tuma jan ani fana ~~o~~ joli bon ta te litere 1/4 ("1/4 de litre"). Ni jolibon bè taa nye, walima ni muso be jolibon ka caya, a ka kan ka kè cogo min o de file nin ye:

> Ka mògò ci jooona jooona ka taa dòxòtòrò nyini. Ni jolibon tè se ka lajo teliya, a bè se ka kè muso mako bè na se joli do ma.

> Ni Ergometrine (Methergine) walima "post-hypophyse" bè yen, oluw ka kè muso la u kè cogo la.

> Muso ka kan ka jilima fènw caman dun (ji, jiriden ji, atayi, "supu nagi"). Ni muso kera i ko a be na kirin sooni, walima o n'a nyògónna tamashyènw, muso sen k'a lawuli sanfé ka tèmè kunkolo la ni centimètere biduuru ye.

> Ni jolibon barika ka bon kosèbè walima n muso joli bè na ban, a ka lajè ka joli lajè nin cogoin na:

Ergometrine ninuw ye furaw ye fura minw ni farati b'ula kosèbè. U ta kojugu bè se ka denba faga walima ka den faga kòndòbara kòndò. Ni' u tara a nyèma, tuma dòw bè yen tuma minw na u be se ka ni la kisi (a bè shapitri 2 la).

Hakilsigi: Ergometrine oluw tali walasa ka jiginni teliya walima ka "barika di" musoma, o ye faratiba ye muso ni den ma. Tuma minw ni nin fura ninuw ka kan ka ta jiginni nyèkoro, o tumaw ka dògò, ani fana dòxòtòrò dònòn de bè se ka fura ninuw tali latiye ani k'u kè musola. Nin fura ninuw kana kè abada musola ganni jiginni ka kè. Fura o fura ni a be ta walasa ka jiginni teliya walima ka barika di musoma farati b'o furaw bèe la.

JIGINNI GELEN

(Les Complications de L'Accouchement)

Ni tòoro sòrò la jiginni kòndò, a na fa kabon demèka nyini jooona dòxòtòrò fè. Tòorò ani gèlèya minw bè se ka ye jiginni kòndò oluw ka ca kòsèbè. An bè na kuma ninw kan o ye gèlèya minw ka telin ka ye, an bè kuma oluw dònòn de kan.

PRESENTATION PAR LE SIEGE

O mana kè a ka laje ka tinminemusò walima dòxòtòrò lána, janko ni muso kòndònyèfòlò don. Ola wolo bè se ka nyogoya cogoya la cogoya min ni den bè biri i komi a bè na "Nwunuma" ka ta kofè (position "a quatre pattes"). Ni ko bè a nyèma fosi man kan ka ke. Bari, ni senw bora, bolow dun balannen don, ola sa, ba ka lada a ko kan, o ko jiginnikèla ka kan ka a bolow ko konyuman, k'u susa ni alcool ye o

témènen ko a ka baara kè coRo la koko min filè nin ye:

FILANIW (Jumeaux)

Ni somi kèra ko filanikòndò don (bawo kòndò ka bon ka teme a si kan, bawo ba bè teliyala kojugu ka girinya, bawo ni ya laje i b'a fo kunkolo fila de bè kòndòbara kòndò), muso ka bila ka taa consultation na. Ni diagnostic y'a jira ko filaninkòndò don, a ka fisa muso ka gere ni ka to dòxòtòrosola ni konbara ye kalo wolòwula sòrò, bawo filanan kòndò bè wolo tuma caman ka sòrò a tuma ma se.

BYE KA FARALI (Dechirure du Vagin)

Ni jiginni kòndòkala bye fara la, tinminemusò walima dòxòtòrò ka wele joona dòxòtòrò walima tinminemusò min bè se ka faralida datugu ni nègè ye (points de suture).

JUBATO KA KENEYA:

Ni muso jiginna a bè se ka fèn bè duma. Dumuni tè yen a bè tanga min ma. O tuma la yèrè a ka kan ka balo sugu bèe dun, balo minw nafa ka bon, i komi nòndò, fromagi, she shèfanw, sogo, yiridenw, ani nabuluw. Ni shò dòn de bè yen a ka kan ka do dun a ka suman o suman na. Nòndò miniani nonomafenw min ni, o de be denbatigi deme kosobe ka nono camanba jigin a sinw na walasa ka a don balo. A ka kan ka minfenw min, min ka ca ka tème a be deli ka min min kan, a kera ji ye o walima min fen wèrèw.

Jubatò bè se ka a ko arfi fana a ka kan ka a ko jiginni tile folow kono. Tile folow kòndò jubatòkòli bè se ka kè ni fu nyiginnen ye bari a kana don jila. Jelenya te juguman kè mògò si la, o nòna muso min tè ko tilemugan kòno o muso in be se ka tolibana soro ani a be se ka bana lase a den fana ma. O témènen ko a bè se ka a ko (a kama don ji kono n'a y'a sòrò jibon ma ban). Jubatò ka tilebinaani waati a ka kan ka min ke oluw de file nin ye:

- > ka fen bèe dumu, ani
- > ka ! ko tuma bèe.

TOLIBANA MINW BÈ SE KA JUBATÒ MINE:

Jiginni kofe tolibanw ka ca: tuma bee u sababu ye jiginnikela ka nògòlenya de ye walima a bolokonniw doni ye muso bye kono. Tamashyènw minw b'a jira ko tolibana be jubato konodimin ani fèn sumagoman bon walima ani joli. Tolibana furakèli: a ka fisa Penicilline de ka di banabaato ma, "comprimes de 500.000 UI" furakise kelen senyen naani tilekòndò, walima, "des injections de 1.000.000 UI", o kelen ka kè lèri tan ni fila o lèri tani fila. Antibiotiki werew bè se ka ka a la i n'a fo, Ampicilline. Tolibana minw be sòrò jiginni kofe oluw be se ka juguya kosobe. Ni muso ma keneya joona, a ka se dòxòtòroma.

SIN KA TOLIBANAW

A tamashyènw: sin yòrò dò bè funu; ka bilen, ka kalaya ani k'a dimi. A ka telin ka ye dógòkun fólòw waati la walima sin min kalo fólòw kòndò. Sinnabanaw furakèli:

- > Ka t'a fè ka sin di denyeni ma ni sin ye sin min ma bana;
 - > ka lajè ka sin banabaato in nono sama ka a fili;
 - > ka finimugu sumalen da a kan (compresses froides avec de la glace) walasa ka a dimi nògòya ani ka dimifuraw ta i kom: aspirine;
 - > ka antibiotikiwta minw be se ka staphylocoque kele nyenama i n'a fo Spiramycine (2-3 grammes/jour).
 - > Ni hali, sa o bè kelen kòfe "mastite" ma ban, dimiw yani u ka nogoya u te se ka munya, demeka nyini dòxòtorò fè.
- Sinnabanaw kurbenni:
- > sinw ka to jeyalen tuma bèe. Tegew ka ko konyuman.
 - > Sin min o sin min kofe, ka sin nukunw jeya ni ji jelen ye (walima ji kalan ni o se be yen), ka'u laja ani ka tulu dooni k'u la (tobili ke tulu walima glycerine, etc.)

MUSO KA "CANCER"

Sin na "cancer" walima denso la cancer o ye bana ye bana min ka jugugu kosabè, a keneyali be dulonnen tumabee operation de la, o la fana fo i ka wuli joona a kama: i ka taa a fojè dòxòtorò bara kabini kuru tamashyèn fólò. Sinna cancer tamashyènw:

- > Muso sin bè kè i n'a fo kuruni do de be a kòndò (ja be o de jira);
- > tuma do la kelenkelenw bè bò kamankòròla òa;
- > kurunin in be bonya.
- > A ka cò ro, a daminé tuma, kuruniw in tè dimi, a man kalan. Kofè a bè se ka' i dimi (ni muso min be sin di den ma ani fana ni o muso in tura kurunin dò la a sin kòndò kuruni min be dimi ani a ka kalan, a ka cò ro tolibana de ko don sumuni).

COGODI MOGO B'A YERE SINW KAJE

Musow bèe ka kan ka u dege u yèrè sinw kaje cokola walasa ka cancer tamashyènw ye k'u don. Sanye kelen kalo kòndò:

- > Ka sinw kaje konyuman walasa ni furancè donna sin filaw ni nyògòncè bonya la ani kè còyoa la. A ye a lajè ka ka cancer tamashyènw kolosi.
- > I dalen kunkòròdonnan kan walima birifini kurukurulen kan i kò kòrò, i ka i sinw digi-digi ni i bolokoni nukunw ye. I sin mosi ani i ka a munumunu ni bolokoni nukunw ye. O ka daminé sin nukun kerefe ni ka a lamini ka yelen fo kamankòròla la.
- > O ko fè i ka sin nukun mosi la lajeya ni joli be bo a la

walima ni nen be bo a la.
Ni aw ye kuruni soro a la walima tamashyen were min te a nyema, aw ka taa doxotoro bara a ka laje. Tuma caman na, nin kurunin sugu te cancer tamashyen ye, bari a kanyi ka a lajeya i ma teliyaso.

KONOBARA FAN FE CANCER TAMASHYENW

- > Cancer be se ka daga densokono walima fandilaso kono (ovaires) walima yoro were. A ka teli ka soro muso fe muso min si teme na san binaani kan.
- > Tamashyen folofolo be se ka ke sayije ye walima jolibon ye, jolibon min te se ka nyefo. Ko fe, kuru do be yen konobara kono kuru min be dimi.

Ni somi kera cancer la hali dooni doron, i ka taa doxotorobara a ka laje. Farafin furaw te se ka fen nyé cancer la.

KONOTIYEN MIN YE ALA KA LATAE YE

Konotiyen, o ke denyeni boli ye (bere t'a je saya la) denyeni min be konobara kono. A ka teli ka ke konomaya kalo saba folow de kono. Musow tila bee ye konotiyen soro hali senyen kelen u ka diyen natiye kono. Tuma camanu te a don ani fana u be se ka da a la ko'u ka laadow de segin na ka naa koyoye kalanntan do la, ani joli kuruw. A nafa ka bon kosobe ka konotiyen ye ka a don, bawo done be yen faratiw de be u la. Muso min mana jolibon soro a ka laadow bannen kofe ka teme kalo kelen kan, a ka c'a ro o muso in be konotiyen de kan ka a ke. Konotiyen, o ye wolo ye: den be bo, o kofe tonso be nyoni ka bo. Jolibon be se ka men fo ka taa tonso bo yoromin.

Konotiyen furakeli: A ka c'a ro, jolibon te ke a la, tooro te a la : a ka kan ka ke ni feere ye feere minw be tige jiginni kama.

> Ni jolibon kera a la, deme ka taa nyini tinminemuso fe;
> musoka kan ka to dalen fo ka jolibon lajo ani fana fo tile saba ka teme.

> Ni jolibon barika ka bon kosobe, a waajibiyalen don ka taa tinminemuso nyini joona walima ka muso lase doxotorosola.

> Ni farigan be yen walima tamashyen werew min be tolibana jira, a ka furake i n'a fo jiginni kofe tolibana be furake cokominna.

> Bana kumbenni: ka i lafinye dilan kan kudayi, ka konoyama furaw (les antispasmodiques, a be shapitri 2 la) ta kabini i be somi a tamashyen folofolow la.

KONOTIYEN LANYININEN

Musokonona dow be yen, ka da kun caman kan, o musokonoma ninuw be a nyini ko'u kono la tunun. O la sa u be taa se mogow na mogow minw be a fo ko'u be se ka u den labo u kono, o coko la u be konotiyen de karaba ka a latike. Konotiyen lanyininen ani konotiyen min be ke a yerema oluw fila ce ka jan kosobe. Konotiyen min lawilila a kama,

farati ba bè o la, janko ni mògò min bè a ke ni o te a nyèdon (tuma bée o de ka teli ka ke)ani fana a mana ke yòròla yòrò nin te furakeli so nyenama ye walima ni kondiyen bè ké ni fèn ye bolo mana bè min ma ~~deoron~~. ~~don~~.

Denba ni de bè farati la tuma bée, o kòntiyeen suguw la. A jolibon ka jugu kòsòbè ka tèmè ala ka latike kòntiyeen kan ani fana a be se ka muso la sa joona. A la tolibasna ka teli wa tuma ba a ka jugu ka tèmè tolibana wèrè kan. Muso bè se ka jalibana sòrò, o jalibana bè se ka nyè jira min ka jugu ka damatèmè. Denso bè se ka ké fèn tò ye walima ka tinyé bógòbògò yere. Ni muso ma sa, a bè se ka ~~...~~ bòroke ye (densorobali kudayi) walima kòntiyeen kuru, walima kònomaya gelenw walima jiginni gelenw.

I kana lajè abada ka kòntiyeen lanyini muso fè, hali i mana da a la ko i bè a ké cogo don. Dòxòtòrò minw ni ko nyèdon bè u la ani furakeso minw ni baara ké minanw lakika be u la, oluw de yamariyalen bè ka kòntiyeen kènin mana waajibiya. Muso minw tè a fè ka den sòrò, u ka kan ka a ke cokomin, a ye o nyefo u ye, bawo kòntiyeen tè o basi ye. Ni waw ye muso ladon muso min ye kòntiyeen sisan, ni gèlèya tamashyènw be a la tamashyen minw fora, tinminemusò kà nyini joona walima dòxòtòrò sany, yanni oluw kana:

- > I ka S.A.T. (serum antitetanique) kelen ké a la:
- > I ka antibiotiki d; ama (Ampicilline, Bactrim).

DISK COPY REQUEST WITH

JANE CRESWELL

2746 MAYFIELD N.E.

GRAND RAPIDS, MICHIGAN

USA 49505

(616) 363-2764